

KUSUMAMALA

OR

A Collection of Choice Extracts from
Standard Sanskrit Writers.

IN PROSE AND VERSE.

No. 1.

REVISOR FOR KUTUBA LARGOON-REK, PATE
STANDARD IN HINDI KUTUBA

WITH FULL EXPLANATORY NOTES.

BY

VAMAN SHIVARAM APTE, M. A.

Late Principal, Pargwana College, Parga.

SIXTEENTH EDITION.

THOROUGHLY REVISED

BY

MAHADEV SHIVARAM APTE, B. A.

Retired Head Master, Seters High School.

(FIVE THOUSAND)

1923.

(All rights reserved by the Author.)

Price Twelve Annas.

PRINTED BY
P. N. WARDE,
THE FINE ART PRESS.
FORT, BOMBAY.

PUBLISHED BY
E. M. APTE,
FOR APTE BROTHERS,
AT MOHAN BUILDING, No. 8.
Bombay No. 4.

PREFACE.

The following pages have been intended to serve as a reading book for sanskrit students learning the sixth standard in High schools. They contain 37 extracts taken from the wellknown works of some of the renowned standard Sanskrit writers, such as Valmiki, Vyasa, Kalidasa, Vishusarman &c. The extracts are intended to give the student specimens of different styles and modes of thought and will be found to display a variety of forms, descriptive, moral, narrative, epic, dramatic etc. It has not been thought advisable to make room in this number of any extracts from works like the Dasakumaracharit, Megha-duta, Uttararamacharit, etc. as they would be found difficult by the average student of the sixth standard in High Schools. Each extract has an intelligible beginning and an end, the subject treated therein being given in English at the commencement, and its source at the end. In selecting passages from different works I have had to abridge or condense them in several cases by leaving out single words or long compounds, or even several sentences or verses, where the omission could be made without impairing the beauty of the original or affecting the context. It was found necessary to do so to prevent the extracts from being needlessly long but in some cases even the passages so condensed became rather lengthy, and have, therefore, been divided into parts.

The extracts have been divided into two Series each Series being expected to be read in the class during one year. An attempt has been made to arrange the extracts

in each Series progressively, but the order may in some cases, have to be changed in a subsequent edition, if they be found to be too easy or difficult where they are at present. The passages in prose and verse are almost alternate and miscellaneous verses have been added at the end of each Series, being intended to be learnt by heart by the student, and they may be read side by side with the preceding extracts. The miscellaneous verses at the end of the first Series have, with some omissions, been taken from the Students Hand Book of Progressive Exercises, Part I, as they were found to be of no great use to students in that book. In adapting stories as in the acquisition of friends (p. 12), how Dasaratha was cursed (p. 46), or the righteous King of Sibir (p. 52), I have tried to retain, as far as possible the language of the original, making changes only where absolutely necessary. Words and expressions, such as were considered likely to present some difficulty to the average students, have been explained in the notes but mere words have not been given, as Sanskrit English Dictionaries have now become available to even the poorest. Thus the book is intended to supply the want of a Sanskrit reading book hitherto felt by students learning the sixth standard in High schools, and will, I hope, give them some familiarity with the styles and modes of thought of some of the most distinguished Sanskrit writers.

Any suggestions as to improvements &c. will be thankfully received.

POONA,
3rd November, 1891.

V. S. APTE.

PREFACE TO THE SECOND EDITION.

In giving this 2nd edition to the public the extracts have been carefully revised, one or two that were found to be difficult for the students for whom they were intended being removed and easier ones substituted for them.

A few more explanatory notes on points found to be difficult have been added.

It is hoped that the Sanskrit reading public will extend their patronage to this edition as it did to the first.

DRULIA,
31—10—1894.

}

M. S. APTE.

PREFACE TO THE SIXTEENTH EDITION.

This is a mere reprint of the Fifteenth Edition.

BOMBAY,
1st December 1928.

}

B. M. APTE.

CONTENTS.

—: o :—

FIRST SERIES.

	PAGE
Intelligence is better than learning ...	1
A curious Yogin ...	2
The four learned fools ...	3
General precepts ...	4
The serpent and the frog ...	6
The tiger and the poor traveller ...	9
Rama dissuading Sita from her resolve ...	10
The acquisition of friends, Part I ...	12
An account of Tadaka ...	14
The acquisition of friends, Part II ...	16
The Svayamvara of Damayanti Part I ...	19
do. do. Part II ...	21
The parrot caught by a Chandala ...	23
The parentage and birth of Mahasveta ...	24
The two recluses ...	26
Kalidasa's introduction to his Raghuvamsa	26
General precepts of advice ...	27
Chandrapida pursuing a pair of Kinnaras	29
Miscellaneous verses Part I ...	30
do. do. Part II ...	33

SECOND SERIES.

A miser's prospects ...	36
Nature cannot be changed ...	37
General precepts...	39
The lap-wing and the sea ...	41

	PAGE.
V. King Nala and the Swan ...	43
VI. How Dasharatha was cursed ...	46
VII. Damayanti lamenting in the forest ...	47
VIII. The parrot requested to tell his tale ...	49
IX. The lake Pampa ...	50
X. The righteous king of the Sibil ...	52
XI. Vishnusarman undertaking to instruct The Princes ...	53
XI. (a) Maricha's advice to Ravana ...	57
XII. King Bhoj and a learned Brahmana ...	58
XIII. Rati's lamentation after Cupid is burnt by Siva ...	58
XIV. The evils of poverty ...	61
XV. Miscellaneous verses Part I ...	62
XVI. do do Part II ...	64
EXPLANATORY NOTES	
First Series ¹ ...	1
Second Series ...	14
...	15
...	16
...	17
...	18
...	19
...	20
...	21
...	22
...	23
...	24
...	25
...	26
...	27
...	28
...	29
...	30
...	31
...	32
...	33
...	34
...	35
...	36
...	37
...	38
...	39
...	40
...	41
...	42
...	43
...	44
...	45
...	46
...	47
...	48
...	49
...	50
...	51
...	52
...	53
...	54
...	55
...	56
...	57
...	58
...	59
...	60
...	61
...	62
...	63
...	64
...	65
...	66
...	67
...	68
...	69
...	70
...	71
...	72
...	73
...	74
...	75
...	76
...	77
...	78
...	79
...	80
...	81
...	82
...	83
...	84
...	85
...	86
...	87
...	88
...	89
...	90
...	91
...	92
...	93
...	94
...	95
...	96
...	97
...	98
...	99
...	100

कुसुममाला.

प्रथमावलि:

1.

INTELLIGENCE IS BETTER THAN
LEARNING.

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने चत्वारो ब्राह्मणपुत्राः परं मित्रभावमुपगता
वसन्ति स्म । तेषां त्रयः शास्त्रपारं गताः परन्तु बुद्धिरहिताः ।
एकस्तु बुद्धिमाकेवलं शास्त्रपराङ्मुखः । अथ तैः कदाचिन्मित्रोर्म-
न्वितम् । को गुणो विद्याया येन देशान्तरं गत्वा भूपतीन्परितो-
ष्यार्थोपार्जना न क्रियते । तत्पूर्वदेशं गच्छामः । तथानुष्ठिते
कश्चिन्मार्गं गत्वा तेषां ज्येष्ठतरः प्राह । अहो अस्माकमेकश्चतुर्थो
मूढः केवलं बुद्धिमान् । न च राजप्रतिग्रहो बुद्ध्या लभ्यते विद्यां
विना । तन्नास्मै स्वोपार्जितं दास्यामि । तद्वच्छतु गृहम् । ततो
द्वितीयेनाभिहितम् । भोः सुबुद्धे गच्छ त्वं स्वगृहं यतस्ते विद्या
नास्ति । ततस्तृतीयेनाभिहितम् । अहो न युज्यत एवं कर्तुं यतो
वयं बाल्यात्प्रभृत्येकत्र क्रीडिताः । तदागच्छतु महानुभावोऽस्मदु-
पार्जितवित्तस्य संविभागी भविष्यतीति । तदागच्छत्वेषोपीति ।
तथानुष्ठिते तैर्मार्गाश्रितैरद्व्यां मृतसिंहस्थास्थीनि दृष्टानि ।
ततश्चक्रेनाभिहितम् । यद्गहो विद्याप्रत्ययः क्रियते । किञ्चिदेतत्सर्वं
मृतं तिष्ठति । तद्विद्याप्रभावेण जीवसहितं कुर्मः । अहमास्थिस-
ञ्चयं करोमि । ततश्चक्रेनास्तुष्यादस्थिसञ्चयः कृतः । द्वितीयेन
चर्ममांसरुधिरं संयोजितम् । तृतीयोपि यावज्जीवं संचारयति

तावत्सुबुद्धिना निषिद्धः । भोस्तिष्ठतु भवान् । एव सिंहे
निष्पाद्यते । यद्येनं सजीवं करिष्यसि ततः सर्वानपि व्यापादयि-
ष्यति । इति तेनाभिहितः स आह । धिक्सूर्खं नाहं विद्याया विफ-
लतां करोमि । ततस्तेनाभिहितम् । तर्हि प्रतीक्षस्व क्षणं यावदहं
वृक्षमारोहामि । तथानुष्ठिते यावत्सजीवः कृतस्तावत्ते त्रयोऽरि-
सिंहेनोत्थाय व्यापादिताः । स च पुनर्वृक्षादवतर्य गृहं गतः ।
अतोऽहं ब्रवीमि ।

वरं बुद्धिर्न सा विद्या विद्याया बुद्धिरुत्तमा ।

बुद्धिहीना विनश्यन्ति यथा ते सिंहकारकाः ॥ १ ॥

Panchatantra, V.

II.

THE CURIOUS YOGIN.

अथ पुनरानीयमानो वेतालः कथामपरां कथयति । देव कालि-
ङ्गविषये यज्ञस्थलनामधेयं नगरमासीत् । तत्र यज्ञसोमनामा
ब्राह्मणस्तिष्ठति तस्य ब्राह्मणी सोमदत्ता । तस्यामनेन ब्रह्मस्वामी
नाम पुत्र उत्पादितः । स च सर्वशास्त्रतत्त्वज्ञो भूत्वा देवकशात्
पञ्चत्वमगात् । ततस्तत्पितरौ बहुविधं विलपन्तौ बन्धुजनसहि-
तो तमादाय श्मशाने संस्कारार्थमाजग्मतुः । इत्येव काले
श्मशानवासी योगी तं द्विजकुमारशरीरं सर्वशास्त्रवेत्तारं मनोहर-
कलेवरमालोक्य करुणस्वरेणोच्चैः क्रन्दितवान् परमकौतुकेन
नर्तितवांश्च । सहस्रेत्याय योगेन जीर्णशरीरं परित्यज्य मृतस्य
द्विजकुमारस्य शरीरे प्रविवेश । कुमारे सुप्तोत्थिते तत्पितरौ परां
प्रीतिमासादितवन्तौ । सर्वे बन्धुवर्गाश्च हर्षिता बभूवुः । ब्रह्म-
स्वामी प्राप्तजीवनः सर्वभोगं परित्यज्य योगं ध्यायन्तस्थौ । श्मशान-
वासी योगी कथं वा चक्रन्द कथं वा ननर्त तत्कारणं वदतु देव ।
राजा वदति । शृणु रे वेताल । चिरकालमुपार्जितं शरीरं त्यक्तव्य-

मिति चक्रन्द जीर्णं शरीरं विहाय सर्वगुणाधारद्विजशरीरं प्राप्तव्य-
मिति नवर्त ।

Vetalapanchavimsati

III.

THE FOUR LEARNED FOOLS.

कासिश्चिदधिष्ठाने चत्वारो ब्राह्मणाः परस्परं मिश्रत्वमापन्ना
वसन्ति स्म । बालभावे तेषां मतिरजायत । सो देशान्तरं गत्वा
विधाय उपार्जनं क्रियते । अथान्यसिन्धिवसे ब्राह्मणाः परस्परं
निश्चयं कृत्वा विद्योपार्जनार्थं कान्यकुब्जं गताः । तत्र च विद्या-
मठे गत्वा पठन्ति । एवं द्वादशाब्दानि यावदेकचित्ततया विद्या-
कुशलास्ते सर्वे सञ्जाताः । ततस्तेष्वतुर्भिर्मिलित्वोक्तम् । अयं सर्व-
विद्यापारं गता तदुपाध्यायमुत्कलापयित्वा स्वदेशं गच्छामः । त-
थैव क्रियतामित्युक्त्वा ब्राह्मणा उपाध्यायमुत्कलापयित्वानुज्ञां
लब्ध्वा पुस्तकानि नीत्वा प्रचलिताः । यावत्कश्चिन्मार्गं यांति
तावद् द्वौ पन्थानौ समायातौ । उपविष्टाः सर्वे । तत्रैकः प्रोवाच ।
केन मार्गेण गच्छामः । एतस्मिन्समये तस्मिन्पत्तने कश्चिद्ब्राह्मण-
पुत्रो मृतः । तस्य दाहार्थं महाजनो गतोभूत् । ततश्चतुर्णां मध्यादे-
केन पुस्तकमवलोकितम् । 'महाजनो येन गतः स पन्थाः' इति
तन्महाजनमार्गेण गच्छामः । अथ ते पण्डिता याव महाजनमेला-
पकेन सह यान्ति तावद्भासभः कश्चित्तत्र इमशाने दृष्टः । अथ
द्वितीयेन पुस्तकमुद्घाट्यावलोकितम् ।

आतुरे व्यसने प्राप्ते दुर्मिक्षे शत्रुसङ्घटे ।

राजद्वारे इमशाने च यस्तिष्ठति स बाधन्वः ॥ १ ॥

तदहो अयमस्मदीयो बाधन्वः । ततः कश्चित्तस्य प्रीवायां लग-
ति । कोपि पादौ प्रक्षालयति । अथ यावद्दिशामवलोकनं ते
पण्डिताः कुर्वन्ति तावत्कश्चिदुद्भूतो दृष्टः । तैश्चोक्तम् । एतत्किम् ।
तावत्तृतीयेन पुस्तकमुद्घाट्योक्तम् । 'धर्मस्य स्वरिता गतिः' ।

एष धर्मस्तावत् । चतुर्थेनोक्तम् । इष्टं धर्मेण योजयेत् । अथ तैश्च
रासभ उच्छ्रीषायां वदः । केनविद्वज्जकत्याग्रे कथितम् । यावद्व-
ज्जकस्तेषां मुख्यपण्डितानां प्रहारकरणाय समायातः तावत्ते ग्रन्थाः ।
यावदग्रे कञ्जितोक्तं मार्गं यान्ति तावत्काचिन्नशास्त्रादिता ।
तत्तस्या जलमग्नौ पलाशपत्रमायातं दृष्ट्वा पण्डितेनेकेनोक्तम् ।
आगमिष्यति यत्पत्रं तदस्मांस्तारायं यति । एतत्कथयिष्या तत्प-
त्रस्योपरि पतितो यावच्चक्षुः नीयते तावत्तं नीयमानमवलोक्या-
न्येन पण्डितेन केशांते गृहीतोक्तम् ।

सर्वनाशे समुत्पन्ने अर्थे त्यजति पण्डितः ।

अर्थेन कुरुते कार्यं सर्वनाशो हि दुःसहः ॥ २ ॥

इत्युक्त्वा तस्य शिरस्छेदो विहितः । अथ तैश्च पश्चाद्भवा क-
श्चिद् ग्राम आस्तादितः । तेषां ग्रामीणां निर्ममिताः पृथक् पृथग्गृहेषु
नीताः । ततः पक्षस्य सूत्रिका घृतखण्डसंयुक्ता भोजने दत्ताः । ततो
विचैत्य पण्डितेनोक्तम् । यद्दीर्घसूत्री विनश्यति । एवमुक्त्वा
भोजनं परित्यज्य गतः । तथा द्वितीयस्य मण्डका दत्ताः । तेनाप्यु-
क्तम् । अतिविस्तरविस्तीर्णं न तद्भवेन्निरायुषम् । स च भोजनं
त्यक्त्वा गतः । अथ तृतीयस्य वटिकाभोजनं दत्तम् । तत्रापि
पण्डितेनोक्तम् छिद्रेष्वनर्था बहुलोभवन्ति । एवं ते त्रयोपि प-
ण्डिताः क्षुक्षामकण्डा लोकेहस्यमानास्ततः स्थानात्प्रदेशं गताः ।
अतोहं प्रयामि ।

अपि शास्त्रेषु कुशला लोकाचारविचर्जिताः ।

सर्वे ते हास्यतां यान्ति यथा ते मुख्यपण्डिताः ॥ ३ ॥

Panchatantra V.

VI.

GENERAL PRECEPTS.

मालुषत्परदारेषु परद्रव्येषु लोभवत् ।

आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ॥ १ ॥

प्रथमावाले

रूपयौवनसंपन्ना विशालकुलसम्भवाः ।
 विशद्वानि न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ १ ॥
 नक्षः भूषणं चन्द्रो नारीणां भूषणं पतिः ।
 पृथिवीभूषणं राजा विशा सर्वं य भूषणम् ॥ २ ॥
 माता शत्रुः पिता वरी येन बालो न पाठितः ।
 न शोभते सभाप्रभ्ये हंसप्रभ्ये वक्रो यथा ॥ ३ ॥
 लालयेत्पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि ताडयेत् ।
 प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुनः मित्रवदाचरेत् ॥ ४ ॥
 लालने बहवो दोषा ताडने बहवो गुणा ।
 तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्न तु लालयेत् ॥ ५ ॥
 एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना ।
 वासितं न द्वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यथा ॥ ६ ॥
 एकेनापि कुवृक्षेण कोटरस्थेन बहिना
 दह्यते तद्वनं सर्वं कुपुत्रेण कुलं यथा ॥ ७ ॥
 दूरतः शोभते मूर्खो लम्बशाटपटावृतः ।
 तावच्च शोभते मूर्खो यायकिर्चिन्न भाषते ॥ ८ ॥
 विशादप्यमृतं ग्राह्यममेध्यादपि काञ्चनम् ।
 नीचादप्युत्तमा विद्या स्त्रीरत्नं दुःकुलादपि ॥ ९ ॥
 परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
 वर्जयेत्तादृशं मित्रं विप्रकुम्भं पयोमुखम् ॥ १० ॥
 जानीयात्प्रेषणे भृत्यान्वान्धवान्व्यसनगमे ।
 मित्रं चापदि काले च भार्या च विभवक्षये ॥ ११ ॥
 उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् ।
 पादलग्नं करस्थेन कण्ठकेनैव कण्ठकम् ॥ १२ ॥
 न कश्चिः कस्यचिन्मित्रं न कश्चिः कस्यचिद्रिपुः ।
 कारणेन हि जानाति मित्राणि च रिपू तथा ॥ १३ ॥
 दुर्जनः प्रियवादी च नैताद्विश्वासकारणम् ।
 मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदये तु हलाहलम् ॥ १४ ॥

सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पाक्षान्नराः खलः ।

मन्त्रोपरिग्रहः सर्पः खलः केन निवार्यते ॥ १५ ॥

Chanakyaśāstra

V.

THE SERPENT AND THE FROG

अस्ति कश्चिद्विश्वकूपे गङ्गाक्षौ नाम मण्डूकराजः प्रतिवसति स्म । स कदाचिद्वायस्यैरुद्वेजितो रघुदुषडीक्षान्धो निष्क्रान्तः । अथ तेन प्रजितम् । यत्कथं तेषां दशधादानां पञ्च प्रत्यपकारः कर्तव्यः । एवं चिन्तयन्निष्ठो प्रविशन्तं कुण्डसर्वपदम् । तं दृष्ट्वा भूयोऽप्यचिन्तयन् । यदेनं तत्र कूपे नीत्वा स खलदायादानां मुक्तये कर्माणि । उक्तञ्च

श शृङ्गमूलप्रेत्यावृत्तोद्धतं तीक्ष्णेन श शूणा ॥

व्यथाकर्तुं सुखार्थं कण्टकेनैव कण्टरम् ॥ १ ॥

स एवं परिमत्तः विलङ्घ्यं गन्धं ददाह्वयवान् । एषां हि प्रियदर्शनं ग्रहि । तच्छृत्वा सर्पाक्षान्नराणां पञ्च मायाव्रयति । अस्मां स्वजात्यो न भवति यतो नेश सर्वघाती । अयेन केनापि सह मम अत्यलंके संधानं नास्ति । तद्वत्तु दुर्गे स्थितास्नावद्वेषी कोऽयं भविष्यति । आः कदाचिन्कोपि मन्त्राणां च विषयो वा माया-ह्वय कथमेव श्रियति । अथवा कश्चिन्पुरुषो घोरमाश्रित्य कस्यचिद्दक्ष-णार्थं मायाव्रयति । आह च । भो. को भवान् । स आह । अहं गङ्गा-क्षौ नाम मण्डूकाग्रिपतिस्त्वनत्सकाशः हेयर्थमागतः । तच्छृत्वा सर्प आह भो अश्वदेवोऽनघातृणानां वृद्धिना सह संगतः । गङ्गा-दत्त आह । भो सप्तप्रेतन् स्वभावप्रेतो त्वमन्ताकम् । परं परप-रिभवात्प्रानोहं ते सकाशम् । सर्प आह । कथय कस्तासे परि-भवः । स आह । दायोदभ्यः ! खोप्याह । क त आश्रयो वाप्या-कूपे तडागो हृदे वा । तत्कथय स्वाश्रयम् । तेनात्मम् । पापाण-

चयनिवहे कृपे । सर्प आह । अहो अपेक्षायाम् । तर्हि नास्ति
मम तत्र प्रवेशः । प्रविष्टस्य च तत्र स्थाने नास्ति यत्र स्थितस्तत्र
दायादान्धापादयात्रि । तद्व्यवहारात् । गङ्गादत्त आह । भोः समा-
गच्छ त्वम् अहं सुखोपायेन तत्र तत्र प्रवेशं कारयिष्यामि ।
तथा तस्य मध्ये जलोपान्ते रात्र्यन्तरं कोटरमस्ति । तत्र स्थितस्त्वं
लीलया दायादान्धापादयात्रि । तच्छ्रुत्वा सर्पः प्रसन्नः ।
अहं तावत्परिगतव्रथाः । कदाचित्स्थानं चिन्तयन् कमेकं प्राप्नोमि ।
तन्मुखावहो जीवनेोपायोयमेन कुलाङ्गारेण मे दर्शितः । तद्वत्त्वा
नान्मङ्गकान्मक्षयामीति । एवं विचिन्त्य तमाह । भो गङ्गादत्त
यद्येवं तद्वन्मम येनागच्छामि । गङ्गादत्त आह । भोः प्रियदर्शन
अहं त्वां सुखोपायेन तत्र नेष्यामि स्थानं च दर्शयामि । परं
व्यासस्त्वारिजतो गङ्गाजीयः केवलं यामहं दर्शयामि त्वया न एवं
भक्षणीया इति । सर्प आह साभ्रत त्वं मे मित्रं जानः । तत्र
मेनयम् । तत्र यत्नेन भक्षणीयास्मे दायादाः । पञ्चगुक्त्या घिला
शिक्षाद्य तमालिङ्ग्य च तेनेव सह प्रस्थितः । अथ कृपमासाधार-
णदृष्टिकामार्गेण सर्पस्तेनाङ्गना स्वालयं नीतः । ते च तेन शन-
र्मक्षिताः । अथ मण्डूकामात्रे सर्पेणाभिहितम् । भद्र निशेषि-
तास्ते रिपवस्तत्रप्रच्छाद्यन्मे किञ्चिद्भोजनं यतोहं त्वयाजानीतः ।
गङ्गादत्त आह । भद्र कुत त्वया निशकृत्यम् । तन्साभ्रतमेनेव
श्रुतिकार्यमार्गेण गमयतामिति । सर्प आह । गङ्गादत्त न सम्य-
गभिहितं त्वया । कथमहं तत्र गच्छामि । मदीयबिलदुर्गमन्वेन
निरुद्धं भविष्यति । तस्मादत्रस्थस्य मे मण्डूकमेकैकं स्ववर्गीयं
प्रयच्छ नो चेत्सर्वानपि भक्षयिष्यामीति । तच्छ्रुत्वा गङ्गादत्तो
व्याकुलः । अहो किमेतन्मयाकृतं सर्पमानयता ।
तद्यदि निषेधयिष्यामि तत्सर्वानपि भक्षयिष्यति । एवं निश्चित्य
नित्यमेवक्रमदिशति । स्तोत्रे न भक्षयित्वा तस्य परीक्षेयानपि
भक्षयति । अथान्यदिने तेनापरा मण्डूकान्मक्षयित्वा गङ्गादत्त-

सुतः पृथुदत्तो भक्षिनः । तं भक्षितं मत्वा गङ्गदत्तस्तारस्वरेण
धिनिधक्यलापपरः कथञ्चिदपि न विरराम । ततः पत्न्याभिहितः ।

किं कन्दाम्बे दुराकन्द स्वपक्षक्षयकारक ।

स्वपक्षस्य क्षये जाते त्वद्भाणं कः करिष्यति ॥ २ ॥

तदद्यापि विचिन्त्यतामात्मनो निष्कमणमस्य वधोपायश्च । अथ
गच्छता कालेन सकलमपि कवलितं मण्डूककुलं । केवलमेको
गङ्गदत्तस्तिष्ठति । ततः प्रियदर्शनेन भणितम् भो गङ्गदत्त तुभ्यं-
तोहम् । निःशेषिताः सर्वे मण्डूकाः । तर्हीयतां मे किञ्चिन्नोन्नतं
यतोहं त्वभाजनीतः । स आह । भो मित्र न त्वयात्र विषये मध्य-
वस्थिते कापि चिन्ता कार्या । तद्यदि मां प्रेयसि ततोऽन्यकूप-
कानामपि मण्डूकानांश्चास्याजानयामि । स आह । मम तावत्त्व-
मभक्षो भ्रातृस्थाने । तद्यद्येवं करोषि तत्साम्प्रतं पितृस्थाने भवासि ।
तदेवं क्रियतामिति । सोऽपि तदाकर्ण्यारवदृष्टिकाभाश्रित्य
विधिभेदघतोपकल्पितोपयाचितोऽस्मात्कृपाद्वहिर्निष्क्रान्तः । प्रिय-
दर्शनोऽपि तदाकाङ्क्षया तत्रस्थः प्रतीक्षमाणस्तिष्ठति । अथ
चिरादनागते गङ्गदत्ते प्रियदर्शनोऽन्यकोटरनिवासिनीं गोधासु-
वाच । भद्रे क्रियतां स्तोत्रं साहाय्यम् । त्वया सह परिचित-
मास्ते । तद्वत्त्वा मण्डूकमन्विष्य कचिज्जलाशये गङ्गदत्ताय मम
सन्देशी कथय । येनागम्यतामेकाकिनापि द्रुततरं यद्यन्ये मण्डूका
नागच्छन्ति । अहं त्वया विना नात्र वस्तुं शक्नोमि । तथा यद्यहं
तव विरुद्धमाचराभि तत्सुकृतमन्तरे मया विधृतम् । गोधापि
तद्वचनान्नङ्गदत्तं द्रुततरमन्विष्याह । भद्रे गङ्गदत्त स तव सुह-
प्रियदर्शनस्तव मार्गं सतीक्षमाणस्तिष्ठति । तच्छीघ्रं गम्यताम् ।
अपरं च तेन तव विरुपकरणे सुकृतमन्तरे धृतम् । तच्चिःशङ्केन
मनसा गम्यताम् । तदाकर्ण्य गङ्गदत्त आह ।

बुभुक्षितः किं न करोति पापं

क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ।

आख्याहि भद्रे प्रियदर्शनस्य

न गङ्गादत्तः पुनरेति कूपम् ॥ ३ ॥

एवमुक्त्वा स तां विसर्जयामास ।

Panchatantra IV.

VI.

THE TIGER AND THE POOR TRAVELLER.

अहमेकदा दक्षिणारण्ये चरन्नवश्यम् । एकं वृद्धव्याघ्रः स्नातः
सरस्तीरे ब्रूते । भो भोः पान्था इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्णताम् । ततो
ह्योभाक्तेन केनचित्पान्थेनालेखितम् । भाष्येनेतत्सम्भवति
किन्त्वस्मिन्मात्सन्वेहे प्रवृत्तिर्न विधेया । अथवा सर्वज्ञार्थाजने
प्रवृत्तिः ससन्देहैव । तथा चोक्तम् ।

न संशयनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति

संशयं पुनराकृह्य यदि जीवति पश्यति ॥ १ ॥

तन्निरूपयामि । तावत् प्रकाशं ब्रूते । कुत्र तव कङ्कणम् ।
व्याघ्रो हस्तं प्रसार्य दर्शयति । पान्थोवदत् कथं मारामेत्क त्वापि
विश्वासः । व्याघ्र उवाच । शृणु रे पान्थ प्रणेव यौघनदशायाम
तिदुर्वृत्त आसम् । अनेकगोमानुषाणां वधान्मे पुत्रा मृता दाराश्च
वशहीनश्चाहम् । ततः येनचिद्धार्मिकेणाहमादिष्टः दानधर्मादिकं
चरतुभवान् । तदुपदेशादिदानीमहं स्नानशीलो दाता बृद्धो गालि
तनखदन्तो न कथं विश्वासयामि । मम चेतावाँह्योभधिरहो येन
स्वहस्तस्थमपि सुवर्णकङ्कणं यस्यैकसौचिदातुमिच्छामि
तथापि व्याघ्रो मानुषं खादतीति लोकापवादो दुर्निवारः । मया च
धर्मशास्त्रान्यधितानि । शृणु—

महस्थत्यां यथा वृष्टिः भृष्टार्ते भोजनं तथा ।

दरिद्रे दीयते दानं सकलं पाण्डुरनन्दन ॥ २ ॥

प्राणा यथात्मनोर्भाषा भूतानामपि ते तथा ।

आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधव ॥ ३ ॥

यं चातीव दुर्मनस्तेनैतेषुभ्यं वृत्तं संप नोहम् ।
तथा बोधनम् ।

इतिद्राम्भर कान्तेय मा प्रयच्छस्वरे अनम् ।

याचितस्थोपधं पथ्यं नीरुजस्य किमोपधेः ॥ ४ ॥

तद्वज सरस्ते स्तन्या सुधर्मकङ्कणं गृह्णाण । ननो या
तद्वज प्रवीतो लोभात्सः स्नानं प्रविशति तावन्महापद्मे
पलायितुमक्षमः । पद्मे पतितं दृष्ट्वा व्याघ्रोऽवदत्
महापद्मे पतितोसे । अवस्थापदुःखं ययामि । इत्युक्त्वा
शनैरुपगम्य तेन व्याघ्रेण धृतः स पान्थोचिन्तयत् ।

न धर्मशास्त्रं पटनीति कारणं

न चापि वेदाध्ययनं कुर्यान्नरः ।

स्वभाव एवात्र नथातिरिच्यते

यथा प्रकृत्या मधुरं मधो मयः ॥ ५ ॥

तन्मया भद्रं न कृतं यद्वज मारुत्यके विश्वासः कृतः ।

लवस्य हि प्रदीप्यन्ते स्वभावा नेतरे गुणाः

अतस्ति हि गुणान्सर्वान्स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते ॥ ६ ॥

इति विन्तयश्रवासौ व्यापादिनः ज्ञातवित्तम् ।

अतोहं प्रवीमि ।

शृणुष्य तु लोभेन मम पद्मे मुदुस्तरे ।

तुदुव्याघ्रेण संप्राप्तः पथिकः स मृतो यथा ॥ ७ ॥

Hitopade

✓ VII.

RAMA DISSUADING SITA FROM
HER RESOLVE.

स एवं वृवती सीतां धर्मशां धर्मवत्सलः ।

न नेतुं कुस्ते कुर्वि यने दुःखानि चिन्तयन् ॥ १ ॥

सान्त्वयिष्या तमस्ता तु चाप्यदुषितलोचनाम् ।

प्रथमायाल :

निर्वर्तनार्थं धर्मोत्था याकथनेतदुवाच ह ॥
 सीते महाकुलोत्तमि धर्मं च निरन्ता सदा ।
 इहान्वरश्च धर्मं त्वं यदा ते मनसः सुखम् ॥ ३ ॥
 सीते यथा त्वां वदामि तदा कार्यं श्रमायते ।
 वने दोषा हि बहवो वस्तुतस्तान्निदोष मे ॥ ४ ॥
 सीते विदुष्यतामेषा वनवासकुम्भा प्रतिः ।
 बहुदोषं हि काम्त्तारं वनमित्याभिधीयते ॥ ५ ॥
 हितवृद्ध्याः खलु वचो भवेतदधिभीयते ।
 सदा सुखं न जानामि दुःखमेव सदा वनम् ॥ ६ ॥
 गिरिनिर्झरसम्भृता गिरिनिर्झरिवाग्निनाम् ।
 सिंहानां निनदा दुःखाः श्रोत्रे दुःखान्तो वनम् ॥ ७ ॥
 कीडमानाश्च विस्त्रब्धा मत्ताः शून्ये नद्याः वृन्ताः ।
 दृष्ट्वा समभिपर्वन्ते सीते दुःखमन्तो वनम् ॥ ८ ॥
 सप्राज्ञाः सरितश्चैव पंकवत्प्लु दुस्तराः ।
 मत्तेरपि गजेर्नित्यमन्तो दुःखतरं वनम् ॥ ९ ॥
 लताकण्डकर्सकीर्णाः कुक्कुटप्लुनारिताः ।
 निरपाश्च सुदुःखाश्च मार्गा दुःखमन्तो वनम् ॥ १० ॥
 सुप्यते पर्णशय्यासु स्थयं भग्न्यासु भूतले ।
 राशिषु अमञ्जिष्वेव तस्माद् दुःखमन्तो वनम् ॥ ११ ॥
 अहोरात्रं च सन्तोषः कर्तव्योः नियतात्मना ।
 फलैर्बुध्वावपतितः सीते दुःखमन्तो वनम् ॥ १२ ॥
 उपवासश्च कर्तव्यो यथाप्राणेन संश्लिष्टः ।
 जटाभारश्च कर्तव्यो बलकलाश्वरधागणम् ॥ १३ ॥
 देवतानां पितॄणां च कर्तव्यं विधिपूर्वकम् ।
 प्राप्नानामनेयीनां च निन्यशः प्रतिपूजनम् ॥ १४ ॥
 कार्योत्तराभिप्रेक्ष्य काले काले च निन्यशः ।
 चरतां नियमेनेव तस्माद् दुःखतरं वनम् ॥ १५ ॥
 उपहारश्च कर्तव्यः कुलस्यै स्वयमाहुतैः ।

[सुममाला.

आर्षेण विधिना वेद्यां सीते दुःखमतो वनम् ॥ १६ ॥
यथाऽलम्बेन कर्तव्यः संतोषस्तेन मौथिलि ।
यथाहारैर्विनचरैः सीते दुःखमतो वनम् ॥ १७ ॥
अतीव वातस्तिमिरं बुभुक्षा चास्ति नित्यशः ।
भयानि च महान्वज्र अतो दुःखतरं वनम् ॥ १८ ॥
सरीसृपाश्च बहवो ग्रहुरुपाश्च भामिनि ।
चरन्ति पथि ते दर्पाक्षतो दुःखतरं वनम् ॥ १९ ॥
नदीनिलयनाः सर्पा नदीकुटिलगामिनः ।
तिष्ठन्त्यावृत्य स्थानमतो दुःखतरं वनम् ॥ २० ॥
पतंगा वृश्चिकाः कीटा दंशाश्च मशकः सह ।
वाधन्ते नित्यमबले सर्वे दुःखमतो वनम् ॥ २१ ॥
द्रुमाः कण्टकिनश्चैव कुशाः काशाश्च भामिनी ।
वने व्याकुलशान्त्र्याग्रस्तेन दुःखमतो वनम् ॥ २२ ॥
कायक्लेशाश्च बहवो भयानि विविधानि च ।
अरण्यवासे वसन्तो दुःखमेव सदा वनम् ॥ २३ ॥
क्रोधलोभो विमोहव्यो कर्तव्या तपस्ये मतिः ।
न भेत्तव्यं च भेत्तव्ये दुःखं नित्यमतो वनम् ॥ २४ ॥
तदलं ते वनं गन्वा क्षेमं न हि वनं तव ।
विमुशशिव पश्यामि बहुदोषकरं वनम् ॥ २ ॥

Ramaya

VIII

THE ACQUISITION OF FRIENDS.

Part I.

सीतकस्मिन्निवृत्तनोद्देशे महाशशास्मलीतरुः । तत्रोक्तो
ते कृतनामधेयो वापस कृतनिलवस्त्रस्थो । स ।
इत्युत्तरोरधस्ताज्जालहस्तं सङ्गृह्य रौद्रमेकं पुरुष
वापस काको योश्चने तावत्स जालं विनश्य सुखे त

निकीर्णं प्रच्छन्नोभवत् । अत्रान्तरे चित्रग्रीवनामा कपोतपतिः
परिवारशतैर्वृतो भ्रमेस्तत्राजगाम । स तु तांस्तण्डुलान्पतितान्
दृष्ट्वा भोजनलिप्सया सवर्गः पतितो जाले शाकुनिके बद्धोभवत् ।
तद् दृष्ट्वैव कपोतराजः सर्वाननुचराञ्जगाद । मद्राक्षश्चुमि-
र्जालं गृहीत्वा सर्वे समकालमुत्पतत सवेगम् । ततस्ते भीताः
कपोताः सर्वे तथेति जालमादाय वेगतः समुत्पत्य नभसा गन्तुं
प्रव्रजामिरे । सोपि दृष्ट्वोर्ध्वदृष्टिः समुद्दिष्टो दुःश्र्चकः सन्त्यवर्तत ।
अथ निर्भयश्चित्रग्रीवस्ताननुयायिनः कपोतानग्रवीत् । भो मित्रस्य
मे हिरण्यकस्य मूषिकस्य सकाशं व्रजामः । स एवास्माकं पाशा-
नेतान् समुच्छेत्स्यति । इत्युक्त्वा सोऽनुगैः कपोतैर्जालकर्षिभिः
समेतः सत्वरं तस्य मूषिकस्य बिलद्वारं प्राप्य नभसः समवततार ।
भो मित्र हिरण्यक निर्याहि मित्रमहं ते चित्रग्रीवः समायातः ।
इत्थं स कपोतपतिस्तं मूषकमाबुहाय । सोपि मूषको हिरण्यको
द्वारमार्गेणागतं तं सुहृदं दृष्ट्वा ससम्भ्रमं तस्माच्छतमुखान्द्वि-
धिर्ययौ । सत्वरं समुपेत्य च तं वृत्तान्तं पृष्ट्वा तस्य सानुगस्य
पारायताधीशस्य पाशानच्छिनत् । अथ छिन्नपाशः स कपोतराजो-
नुगैः सह तं मूषकमामन्य स्वस्थानं ययौ । स तु लघुपाती वायसो-
न्वागतः सर्वं तद्वृत्तं विलोक्य बिलप्रविष्टं तं मूषकमागत्यावदत् ।
मद्र हिरण्यकोहं लघुपाती नाम काकस्त्वां मित्रवत्सलं विपत्रमित्र-
विपदुद्धरणक्षमं दृष्ट्वा मित्रं कर्तुमागतः । तदाकर्ण्य विचराद्वा-
यसं दृष्ट्वासौ मूषकः प्रत्यभाषत । गच्छ का मैत्री भक्ष्यमक्षकः
योरिति । ततो वायस उवाच । शान्तं पापम् त्वयि भुक्ते मम
क्षणिका प्रीतिः, जीविते तु चिरं जीवनरक्षा समेति । एवं बहूक्त्वा
शपथं समाश्वासं च कृत्वा व्याकुलः स वायसो निर्गतेन तेना-
सुना मित्रमात्ममधिरोपितः । स चाखुर्मासपेशीः शालिकणाश्चा-
नैवीत् । ततस्तावेकज सह भुजानो परस्परं सुखमूचतुः ।

एकदासौ काकस्तं मूषकमग्रवीत् । मित्र इतोत्तिदूरे वनमध्यव-
र्तिनी काप्यस्ति नदी । तस्यां मन्थरो नाम कोपि कूर्मो मे मित्रं

मतिवसति । तद्दे तत्र सुग्राण्याभिषेदो यास्यामि । इह
 श्रूयत आहारः । नित्यं व्याघ्रभयं च । इत्युक्तवन्तं कार्क
 त् । सखे त्वयैव सहाहं यत्स्यामि । तन्मामाप तत्र नय ।
 पि स्थित्यां निर्वेदोस्ति । तं तत्र गत्वा ते निवेदयिष्यामि ।
 दिवं तं हिरण्यकं चञ्च्वादाय लघुपात्री नभसा तद्वननदी
 च्छत् । तत्र च मंथरकेण सुहृदा सह मिलित्वा कृत
 म्रूषेकणानुगतः स सुखं तस्थौ ।

Kathasaritsagar

AN ACCOUNT OF TATAKA.

विश्वामिश्रोत्रवीद्राक्ष्यं शृणु येन बलोत्कटा ।
 वरदानकृतं वीर्यं धारयत्यबला बलम् ॥ १ ॥
 पूर्वमासीन्महायक्षः सुकेतुर्नाम वीर्यवान् ।
 अनपत्याः शुभाचारः स च तेपे महत्तपः ॥ २ ॥
 पितामहस्तु सुप्रीतस्तस्य यक्षपतेस्तदा ।
 कन्यारत्नं ददौ राम ताटकां नाम नामतः ॥ ३ ॥
 ददौ नागसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः ।
 न त्वेव पुत्रं यक्षाय ददौ चासौ महायशः ॥ ४ ॥
 तां तु बालां विप्रर्धेतीं रूपयौवनशालिनीम् ॥
 जम्भपुत्राय सुंदाय ददौ भार्यां यशस्विनीम् ॥ ५ ॥
 कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी पुत्रं व्यजायत ।
 मारीचं नाम दुर्धर्षं यः शापाद्राक्षसोभवत् ॥ ६ ॥
 सुन्दे तु निहते राम अगस्त्यमृषिसत्तमम् ।
 ताटका सह पुत्रेण प्रवर्षयितुमिच्छति ॥ ७ ॥
 भक्ष्यार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती साभ्यधावत ।
 आपतन्तीं तु तां दृष्ट्वा अगस्त्यो भगवानृषिः ॥ ८ ॥

प्रथमाध्यायः

राक्षसत्वं भजस्वेति मारीचं व्याजहार सः ।
 अगस्त्यः परमामर्षस्ताडकामभिशाप्तवान् ॥ ९ ॥
 पुरुषादी महायक्षी विकृता विकृताचना ।
 इदं रूपं विहायाशु दारुणं रूपमस्तु ते ॥ १० ॥
 सेषा शापकृतामर्षा ताडका क्रोधमूर्छिता ।
 देशमुत्तादयत्येनमगस्त्यान्तरितं शुभम् ॥ ११ ॥
 पर्णा राघव दुर्बृत्तां यक्षीं परमदारुणाम् ।
 गोघ्राहणहिताथीय जहि दुष्टपराक्रमाम् ॥ १२ ॥
 न होनां शापसंस्पृष्टां कश्चिदुत्सहते पुमान् ।
 निहन्तुं त्रिषु लोकेषु त्वामृते रघुर्नृप ॥ १३ ॥
 न हि ते स्त्रावधकृते घृणा कार्या नरोत्तम ।
 चातुर्धर्ष्यहिताथी हि कर्तव्यं राजसूनुना ॥ १४ ॥
 नृशंसवनृशंसं वा प्रजारक्षणकारणान् ।
 पातकं वा सशौर्यं वा कर्तव्यं रक्षता सदा ॥ १५ ॥
 राज्यभारानियुक्तानामेव धर्मः सनातनः ।
 अधर्म्या जहि काकुत्स्थ धर्मो ह्यस्यां न विद्यते ॥ १६ ॥
 ध्रुयेते हि पुरा शक्रो विरोचनसुतां नृप ।
 पृथिवीं हन्तुमिच्छन्तीं मन्धरामभ्यसूदयत् ॥ १७ ॥
 विष्णुना च पुरा राम भृगुपत्नीं पतिव्रता ।
 अर्निद्रं लोकमिच्छन्तीं काश्यपात्ता निवृदिता ॥ १८ ॥
 एतैर्धान्यैश्च बहुभी राजपुत्रैर्महात्मभिः ।
 अधर्मसहिता नार्यो हताः पुरुषसत्तमैः ।
 तस्मादेतां घृणां त्यक्त्वा जहि मच्छासनान् नृप ॥ १९ ॥

Ramayan

X.

THE ACQUISITION OF FRIENDS.

Part II.

एकदा कथान्तरेषु स मन्थरस्तं मूषकं देशनिर्वासकारणं वना-
गमनहेतुं च पप्रच्छ । ततो हिरण्यकस्तयोऽमयोः शृण्वतोः काक-
कर्मयोः स्वां वृत्तांतकथामकथयत् । अहमासं कचिन्महानगरी-
महबिलवासी । तत्र च वसत्येकदा राजकुलाङ्गारमानीय निशि
विलेज्स्थापयम् । तेन च दृश्यमानेन हारेण सज्जातौजसं मामभ्र-
हरेण समर्थं ज्ञात्वा मूषकाः पर्यवारयन् ।

एतस्मिन्नंतरे तत्र मदीयविलांनिधे कविचत्पारिवाड् मटिकां
कृत्वा नानाविधानि भक्ष्याणि भिक्षया समानीय भुक्त्वा च सुखेन
स्वपिति स्म । स्थापयामास च भुक्तशेषं भिक्षांश्च भिक्षामाण्डस्थं
कृत्वा प्रातर्जिहत्सया कचिद्देशे । अहं च प्रसूतं तस्मिन्प्रतिरात्रं विले-
नान्तःप्रविश्य तदंशं निशेषमकरवम् । एवं गच्छति काले कदाचि-
त्तस्य सुहृदपरः परिवाड् भोजनानन्तरं तेन सह विविधां कथामक-
रोत् । मायि तदंशं संग्रहीतुं प्रवृत्ते च स परिवाड् जर्जरेण वंशखण्डेन
मुहुस्तद्भाण्डकं समवाधयत् । कथं मे कथामाक्षिप्याम्यत्र मन-
सङ्गं करोषीति पृष्ठः स परिवाड् तमागतुमभ्यदधात् । मित्र इह
मे मूषकोयं शत्रुजितः । योतूरस्थमपि मद्भ्रमपान्तुत्य प्रत्यहं नयति ।
तदस्य ब्राह्मणं जर्जरवंशखण्डेनाहमभ्रभाण्डमताडयम् । इति
वादिनं तमपरः परिवाड् प्रत्यभाषत । मित्र लोभ एवात्र प्राणिनां
दोषाय । तदत्र कथामेतामाकर्णय । अहमेकदा तीर्थानि भ्रमन्नेकं
नगरं प्राप्रवम् । प्राविशं च तद्वैकासीन् ब्राह्मणगृहं निवासाय ।
मामुपस्थितं वीक्ष्य स विप्रो गृहिणीमवदन् । प्रियेस्य ब्राह्मणस्य
कुलेय पर्वणि कृसरान् पचेति । सायि कुतस्ते निर्धनस्यतेदिति
प्रत्युवाच । ततश्च विप्रस्तामब्रवीत् । भद्रे कर्तव्येऽपि सञ्चये
जातिसञ्चयवुद्धिः कार्यः । इति तेन द्विजेन प्रोक्ता गृहिणी तथेति
भर्तुर्वचः प्रतिपद्य तिलानानपे प्राक्षिपन् । तस्या च तथा कर्तुं

प्रवृत्तायां कुतोऽपि कश्चिच्छ्रुत्वा प्रविश्य तानदूषयत् । ततो न कोपि
तान्कृशरान् मृत्यादीनामृणात् । तदेवं लोमो नोपभोगाय प्रत्युत
क्लेशाय । इत्युक्त्वा पुनरपि स आगन्तुरब्रवीत् । मित्र खनित्रमस्ति
चेहोहि । अद्यैव शुक्ल्या तवैतं मूषकोत्पातमुपद्रवं नाशयामि ।
इत्यभिधाय तेन परित्राजा दत्तं खनित्रमादाय तन्मे विलं खनितुमा-
रेभे । क्रमाच्च ताघदखनत् । ततः पलायनपरे मयि स खलु
शठस्तं तत्रस्थं हारमन्यसञ्चयं बाहरत् । ततश्च तेन हारतेजसा
मे तद्विलं विरहितमभवत् । ततः स दुरात्मा परित्राज् मयि शृण्व-
ति तं स्थायिनं प्रवजामाह स्म । पश्यत्यं मूषिकः स्वजानिस्समतां
मत् इति । अनन्तरं तं सर्वस्य हारं मूर्ध्नि निधाय तादुर्भावागंतु-
स्थायिना प्रवजा सुखसुप्तौ दृष्टौ । अथ प्रभुस्योस्तयोः पुनस्तं हारं
हर्तुमागतं मां वीक्ष्य स स्थायी परित्राद् प्रबुद्धो यष्ट्या मां मूर्धन्यं
ताडयन् । अहं स तेन सजातव्रणोमृतो विलमविशम् । ततो
मम तदब्राह्मणे पुनः शक्तिर्नाभवत् । अर्थो हि पुंसां यौवनं तद-
भावे वार्द्धकमेव । तेन च वार्द्धकेनौजोबलं रूपमुत्साहश्च परितृ-
यते । अथात्मसाधनरणेऽप्यनवन्तं मां वीक्ष्य सर्वं ममानुचरा मां
परित्यज्य गताः । अध्वनं प्रभुं भृत्या अपुष्पं तर्ह्यभ्रमरा अजलं स-
रोत्तरं हंसाश्च विरोधिता अपि त्यजन्ति । हे कूर्मराज इत्थं तत्र
विपन्नः सुहृदं लघुपातिनं प्राप्य कथमपि सुखितः पश्यान् त्वद-
न्तिकमायात इति । एवं हिरण्योक्तमाकर्ण्य कूर्मराजः समभ्यद-
धात् । मित्र स्वमेव स्थानमेतदाकलय्य माधृतिं कृथाः । गुणिनां
न विदेशः संतुष्टस्य नासुखं धीरस्य न विपन्न आसाध्यं व्यव-
सायिनः ।

इति तस्मिन्वदति चिदांगो नाम कश्चिन्मृगो दूराद् न्यायवि-
जस्तस्तद्वनमाययो । तं च तथागतं दृष्ट्वा पृष्ट्वा च कृतान्नं दृष्ट्वा
आनागतं व्याधे ते कूर्मादयस्तेनाश्वासितेन मृगेण सह मरुदमकु-
र्वन्वसंदश्च मृगेन ।

एकदा चित्रांगं चिरगतमीक्षितुं स लघुपाती तरुमारुह्य तत्र-
 नमस्ते इदं च नदीतीरे काष्ठपाशेन संघटं तं चित्रांगम् । अथा-
 वरुह्य तस्मात्पादपात्तद्वृत्तान्तमाख्ये कूर्माय च न्यवेदयत् ।
 ततः संमन्य स लघुपाती चञ्चा तं हिरण्यमादाय चित्रांगसमर्पि-
 निनाय । न च तथागतं दृष्ट्वा हिरण्यस्तमाभ्यास्य क्षणाद्भजन-
 च्छिन्नपाशं कृत्वामुञ्चत् । तावच्च मन्थरकः कच्छपो नदीमध्येना-
 म्येत्य सुहृत्प्रिया तेषां निकटं नदीतटमारुरोह । क्षणे च तस्मि-
 न्कृतोप्यागतः पाशहस्तो व्याधो विद्रुतान् मृगादीन्वीक्ष्य तं कूर्मं
 लब्ध्वा सन्तुष्टोभवत् । ततश्च तं जालिकायां क्षिप्त्वा नष्टमृषं प्रति
 समुत्सृज्यो यावद्याति तावद्दीर्घदर्शिनो हिरण्यस्य वचनान्मृगो दूरे
 गच्छा पतित्वा मृत इवातिष्ठत् । काकोसो तन्मूर्ध्नि चञ्चुर्वा
 चक्षुषी पाटयन्निव स्थितः । तदवलोक्य स व्याधो मृमं मृतं
 गृहीतमिषं भत्वा नद्यांस्तटे तं कूर्मं जालान्तस्थं निर्वर्ष्य मृषं प्रति
 वस्तु प्रवृत्तः । न चातं वीक्ष्य मृषकस्तस्य कूर्मस्य जालिकां सद्य-
 श्चिच्छेद । स च कूर्मो नद्यां पपात । मृगोऽप्यासन्नं तं व्याधं
 कच्छपरहितं वीक्ष्योत्थाय प्रपलाय्यातच्छत् । काकोपि तरुमारुहः ।
 ततश्च व्याधः प्रत्येत्य तं कूर्मं बन्धच्छेदपलायितमप्राप्त्योभयवि-
 मृष्टो र्वं शोचन् गृहमगात् । ततस्ते कूर्मावयो दृष्ट्वा एकजं मिलि-
 त्वावतस्थिते । ततो मृगोतिप्रीतस्तान् सर्वानुवाच । पुण्यवानस्मि
 यदहं भवतः सुहृदः प्राप्तवान् यैः प्राणान्मुपेक्ष्याद्याहं मृत्योरुदधृतः ।
 एव मृगेण प्रक्षयमानास्ते कूर्मादयः परस्परप्रीतिवृजस्तथा
 वसन्ति स्म । तदेवं प्रज्ञया तिर्यचोपि समीहितं साधयन्ति न
 पुंचन्ति च प्राणान्यये मिश्रमापन्नम् ।

THE SVAYAMVARA OF DAMAYANTI

Part I.

अथ काले शुभे प्राप्ते तिथौ पुण्ये क्षणे तथा ।
 आजुहाव महीपालान् भीमो राजा स्वयंवरे ॥ १ ॥
 तच्छ्रुत्वा पृथिवीपालाः सर्वे हृच्छ्रयर्षाडिनाः ।
 त्वरिताः समुपाजग्मुर्दमयन्तीमभीप्सवः ॥ २ ॥
 कनकस्तम्भरुचिरं तोरणेन विराजितम् ।
 विविशुस्ते नृपा रंगं महासिंहा इवाचलम् ॥ ३ ॥
 तत्रासनेषु विविधेष्वासनाः पृथिवीक्षितः ।
 सुरभिन्नगंधराः सर्वे प्रमृष्टमाणिकुण्डलाः ॥ ४ ॥
 तां रज्जिसेमितं पुण्यां नागेर्भोगवतीमिव ।
 संपूर्णां पुरुषश्यामैः सिंहैर्गिरिगुहामिव ॥ ५ ॥
 तत्र स्म पीता दृश्यन्ते बाहवः परिघोपमाः ।
 आकारघर्णसुशृङ्गाः पंचशीर्षा इवोरगाः ॥ ६ ॥
 सुकेशान्तानि चारुणि सुनासाक्षिभुवाणि च ।
 मुखानि राज्ञां शोभन्ते नक्षत्राणि यथा दिवि ॥ ७ ॥
 दमयन्ती ततो रङ्गं प्रविवेश शुभानना ।
 मुष्णन्ती प्रभया राज्ञां चक्षुषि च मनांसि च ॥ ८ ॥
 तस्या गात्रेषु पतिता तेषां दृष्टिमहात्मनाम् ।
 तत्र तत्रैव सक्ताभून् चञ्चल च पश्यताम् ॥ ९ ॥
 ततः सङ्कीर्त्यमानेषु राज्ञां नामसु भारत ।
 ददर्श भैमी पुरुषान् पञ्च तुल्याकृतिनिह ॥ १० ॥
 तान्समीक्ष्य ततः सर्वाग्निर्विशेषाकृतीन् स्थितान् ।
 संदेहादथ वैदर्भी नाभ्यजानाजलं नृपम् ॥ ११ ॥
 यं यं हि दृष्टो तेषां तं तं मेने नलं नृपम् ।
 सा चिन्तयन्ती बुद्ध्याथ तर्कयामास भामिनी ॥ १२ ॥

कुसुममाला

कथं हि देवाब्जानीयां कथं विद्यां नलं नृपम् ।
एवं सञ्चिन्तयन्ती सा वैदर्भी भृशदुःखिता ॥ १ ॥
श्रुतानि देवलङ्गानि तर्क्यानासु भारत ।
देवानां यानि लिङ्गानि स्थविरेभ्यः श्रुतानि मे ॥
तानीह निष्ठतां भूमावेकस्यापि न लक्षये ।
सा विनिश्चित्य बहुधा विचार्य च पुनः पुनः ॥ २ ॥
शरणं प्रति देवानां प्राप्तकालमन्यतः ।
वाचा च मनसा चैव नमस्कारं प्रयुज्य सा ॥ ३ ॥
देवेभ्यः प्राञ्जलिर्भूत्वा वेपमानेदमब्रवीत् ।
हंसानां वचनं श्रुत्वा यथा मे तैषधो वृतः ।
पतित्वे तेन सत्येन देवास्तं प्रदिशन्तु मे ॥ ४ ॥
मेनसा वचसा चैव यथा नाभिचराम्यहम् ।
तेन सत्येन विबुधास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥ ५ ॥
यथा देवः स मे भर्ता विहितो निषधाधिपः ।
तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥ ६ ॥
यथेदं व्रतमारब्धं नलस्याराधने मया ।
तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥ ७ ॥
स्वं चैव रूपं कुर्वन्तु लोकपाला महेश्वराः ।
यथाहमभिजानीयां पुण्यश्लोकं नराधिपम् ॥ ८ ॥
निशम्य दमयन्त्यास्तत्करुणं परिदेवितम् ।
निश्चयं परमं तथ्यः पुराणं च नैषधे ॥ ९ ॥
मनोविशुद्धिं बुद्धिं च भक्तिं रागं च नैषधे ।
यथोक्तं चक्रिरे देवाः समर्थ्य लिङ्गधारणे ॥ १० ॥

प्रथमावलि

XII.

THE SVAYAMVARA OF DAMAYANTI.

Part II.

सापश्यद्विवृध्वांस्सर्वानखेदान्तधलोचनान् ।
हृषितम्रप्रजोर्हीनान् स्थितानस्पृशतः क्षितिम् ॥ १ ॥
छायाद्वितीयोभ्लानकप्रजः स्वेदसमान्वितः ।
भृमिष्ठो नैषधश्चैव निभेषेण च सुचितः ॥ २ ॥
सा समीक्ष्य तु तान्देवान्पुण्यश्लोकं च भारत ।
नैषधं वरयामास भैमी धर्मेण पाण्डव ॥ ३ ॥
विलज्जमाना वस्त्रान्तं जग्राहायतलोचना ।
स्कन्धदेशेऽसृजत्तस्य स्रजं परमशोभनाम् ॥ ४ ॥
वरयामास चैवैनं पतित्वे वरवर्णिनी ।
ततो हाहेति सहसा मुक्तः शब्दो नराधिपैः ॥ ५ ॥
देवैर्महर्षिभिस्तत्र साधु साध्विति भारत ।
विसितैरीरितः शत्रुः प्रशंसार्द्धिर्नेलं नृपम् ॥ ६ ॥
दमयन्तीं तु कौरव्य वीरसेनसुतो नृपः ।
आश्वासयद्वरारोहां प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ ७ ॥
यत्त्वं भजसि कल्याणि पुमांसं देवसंनिधौ ।
तस्मान्मां विद्धि भर्तारमेतत्ते वचने स्तम् ॥ ८ ॥
यावत्त्व मे धरिष्यन्ति प्राणा देहे शुचिस्मिते ।
तावत्त्वयि भविष्यामि सत्यमेतद् ब्रवीमि ते ॥ ९ ॥
दमयन्तीं तथा वाग्मिरभिनन्द्य कृताञ्जलिः ।
तो परस्परतः प्रीतौ दृष्ट्वा त्वग्निपुरोगमान् ॥ १० ॥
तानेव शरणं देवाञ्जम्भतुर्मनसा तदा ।
वृते तु नैषधे भैम्या लोकपाला महाजसः ॥ ११ ॥
प्रहृष्टमनसः सर्वे नलायाष्टौ वरान्ददुः ।
प्रत्यक्षं दर्शनं यज्ञे गतिं चानुत्तमां शुभाम् ॥ १२ ॥
नैषधाय वदौ शकः प्रीयमाणश्चापिपति ।

कुसुममाला.

अग्निरात्मभवं प्रादाद्यत्र वाञ्छति नैषधः ॥ १३ ॥
 लोकानात्मप्रभाञ्चैव ददौ तस्मै हुताशनः ।
 यमस्त्वं नरस्तं प्रादाद्धर्मे च परमां स्थितिम् ॥ १४ ॥
 अपां पतिरपां भावं यत्र वाञ्छति नैषधः ।
 स्रजश्चोत्तमगन्धाढ्याः सर्वे च मिथुनं ददुः ॥ १५ ॥
 वरानेवं प्रदायास्य देवास्ते त्रिदिदं गताः ।
 पार्थिवाश्चातुस्तयास्य विवाहं विस्मयाम्बिताः ॥ १६ ॥
 दमयन्त्याश्च मुदिताः प्रतिजग्मुर्यथागतम् ।
 गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु भीमः प्रतिो महामनाः ॥ १७ ॥
 विवाहं कारयामास दमयन्त्या नलस्य च ।
 उप्य तत्र यथाकामं नैषधो द्विपदां वरः ॥ १८ ॥
 भीमेन समनुष्ठातो जगाम नगरं स्वकम् ।
 अद्याप्य नारीरत्नं तु पुण्यस्लोकोपि पार्थिवः ॥ १९ ॥
 रेमे सह तया राज्ञश्चोत्थेव बलवृत्रहा ।
 अतीव मुदितो राजा भ्राजमानोऽशुमानिव ॥ २० ॥
 अरज्ज्वलप्रजा वीरो धर्मेण परिपालयन् ।
 ईजे चाप्यश्वमेधेन ययातिरिव नाहुवः ॥ २१ ॥
 अन्यैश्च बहुभिर्धामान् क्रतुभिश्चाप्तवृक्षिणैः ।
 पुनश्च रमणीयेषु वनेषूपवनेषु च ॥ २२ ॥
 दमयन्त्या सह नलो विजहारामरोपमः ।
 जनयामास च ततो दमयन्त्यां महामनाः ।
 इन्द्रसेनं सुतं चापि इन्द्रसेनां च कन्यकाम् ॥ २३ ॥
 एवं यजमानश्च विहरंश्च नराधिपः ।
 ररस्य वसुसम्पूर्णां वसुधां वसुधाधिपः ॥ २४ ॥

Mahabhar

XIII

THE PARROT CAUGHT BY A CHANDALA

एवं चावहितचेतसा हारीतेन संबध्यमान कतिपर्येव त्विष्यै
सञ्जातपक्षोभवम् । उत्पन्नोत्पन्नसामर्थ्यश्च चेतस्यकरवर्म् ।
गमनक्षमस्तु संवृत्तोस्मि । ननु नाम चन्द्रार्पाडोत्तिपत्तिपत्तिज्ञानम् ।
महाभ्येता पुनः सैवास्ते । तत्किमुत्पन्नज्ञानोपि तद्दर्शनेन विना-
त्मानं निमेषमापि दुःखं स्थापयामि । भवतु तत्रैव गत्वा तिष्ठामि ।
इति निश्चित्यैकदा प्रातर्विहारनिर्गत पयोत्तरां ककुभं गृहीत्वाव-
हम् । अनन्यस्ततया स्लोकमेव गत्वावाशीर्यन्त इव भेङ्गानि श्रमे-
ण । अशुष्यच्चंचुपुई पिपासया । नाडिन्धमेनाकम्पत कण्ठः
श्वासेन । तदवस्थश्चासन्नतरस्य सरस्तीरतरुनिकुञ्जसोप-
र्यात्मानममुञ्चम् । तत्र वृक्षच्छायास्थितो जलं निर्पीय कस्यचित्त-
रोर्मूलभागेऽतिष्ठद् । तथास्थितश्चाव्यथमसुलभां निद्रामगच्छम् ।
चिरादिव लब्धप्रधोघो बद्धमात्मानमनुन्मोचनयिस्तनुपाशैर-
पश्यम् । अग्रतश्च वर्णे चरिते च कृष्णं निवसन्ते कर्मणि च मलिनं
वपुषि वचसि च पर्यं कमापि पुरुषमपश्यम् । आलोक्ष्य च ता-
दृशमात्मन उपरि निष्पत्याश पवापृच्छम् । भद्रं कस्त्वयम् ।
किमर्थं वा त्वया बद्धोस्मि । यद्यामिषतुण्यया तत्किमिति सुप्त
एष न व्यापादितोसि । किं मया । निरागसा बन्धदुःखमनुभावि-
तेन । अथ केवलमेव कौतुकात् ततः कृतं कौतुकम् । मुञ्चतु
मामिदानीं भद्रमुखः । मया खलु बल्लभजनोत्कण्ठितेन दूरं गन्त-
व्यम् । अकालक्षेपक्षमं वर्तते मे हृदयम् । भवानपि प्राणिधर्मे
वर्तते । एवमुक्तः स मामुक्तवान् । महात्मन्तर्हं खलु क्रूरकर्मा
जात्या ऋण्डालः । ननु मया त्वमामिषलुब्धेन कुतूहलेन वा बद्धः ।
मम खलु स्वामी पक्षगाधिपतिरितोसातिदूरे मातंगकप्रतिबद्धायां
भूमौ कृतावस्थानः । तस्य दुहिता कौतुकमये प्रथमे वयसि वर्तते ।
तस्यास्त्वं केनापि दुरात्मना कथितो यथा जाबालेराधम एवंगुण-
विशिष्टो महाश्र्वर्यकारी शुक्रस्तिष्ठति । तथा च ध्रुवोत्पन्नकोट

कात्स्वहप्रहणाय बहव एवापरे सादृशाः समादिष्टाः । तद्य
पुण्यैर्मयासादितोमि । तदहं तत्पादमूलं त्वां प्रापयामि । वन्दे
मोक्षे चाधुना सा ते प्रसवतीति ।

अहं तु तच्छ्रुत्वा शुष्काशानिनेयं ताडितः शिरसि संविभ्रान्त
रात्मा चेतस्यकरवम । अहो मे मन्दपुण्यस्य दारुणतरः कर्मणां
विपाकः । येन मया सुराम्बुरशिरःशेखराभ्यर्चितचरणसरासि
जायाः श्रियो जातेन जगत्त्रयजमस्यस्य महाशुनेः श्वेतकेतोः स्व-
हस्तसंर्वाधितेन दिव्यलोकाश्रमनिवासिना भूत्वा स्लेच्छजातिभि-
रपि दूरतः परिहृतप्रवेशमधुना एकं प्रवेष्टव्यम् । चाण्डालैः
सहैकत्र स्थातव्यम् । जरन्मातृगांगनाकरोपनीतैः केवलं रात्मा
पौष्पायिः । चाण्डालबालकजनस्य कीर्त्तनीयेन भवितव्यम् । दुरा-
त्मपुण्डरीकहृतकं धिग् जन्मलाभं ते यस्य कर्मणामयमीदृशः
परिणामः । किमर्थं प्रथमगर्भं एव न सहस्रधा शीर्णोसि । मातः
श्रीरक्षरणजनशरणचरणपङ्कजेतिगहनभीरणाद्रक्ष मामस्मान्महा-
नरकपातात् । तप्तं कुम्भमव्यधाणक्षमं क्षायस्व कुलतन्मुमेकम् ।
त्वयैव संवर्धितोमि तदा जन्मातरेपि पुनर्मां कृथां मत्समागम-
प्रत्याशामिति ।

Kadambari.

XIV.

THE PARENTAGE AND BIRTH OF MAHASVETA.

एतस्यायेण कल्याणाभिनिवेशिनः शुनिविषयभापतितमेव यथा
त्रिवृक्षसन्नय्यस्तरसो नाम कन्यकाः सन्तीति । तासां चतुर्दश
कुलानि । एकं भगवतः कमलयोनेर्भनसः समुत्पन्नम् । अन्य-
त्रेदेभ्यः सम्भूतम् । अन्यदग्रेरुद्गतम् । अन्यत्पवनात्प्रसृतम् ।
अन्यदमृताभ्ययमानादुत्थितम् । अन्यजालाज्जातम् । अन्यदर्क-
किरणेभ्यो निर्गतम् । अन्यस्सोमरश्मिभ्यो निष्पतितम् । अन्यद्
भूमरेद्भूतम् । अन्यत् सौदामिनीभ्य प्रवृत्तम्

निर्मितम् । अपरं मकरकेतुना समुत्पादितम् । अन्यच्च वक्षस्य
प्रजापतेरतिप्रभूतानां सुतानां मध्ये द्वे सुते मुनिररिषा च वम्ब-
तुस्तान्धां गन्धर्वैः सह कुलद्वयं जातम् । एवमेतान्येकत्र चतुर्दश
कुलाणि । गन्धर्वाणां तु दक्षान्मजाद्वितीयसम्भवं तदेव कुलद्वयं
जातम् । तत्र मुनेस्तमयश्चिञ्जसेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातृणाम-
धिको गुणः षोडशश्चित्ररथो नाम समुत्पन्नः । स किल सकलवि-
भुवनप्रख्यातपराक्रमो भगवताखण्डलेन सुहृच्छब्देनोपबृंहित-
प्रभावः सर्वेषां गन्धर्वाणामाधिपत्यं देशाच्च एवाप्तवान् । इतश्च
यर्षयितो हेमकुटोनाम निवासः । तत्र च तद्भुजयुगलपालितान्यने-
कानि गन्धर्वशतसहस्राणि प्रतिवसन्ति । तेनैव चेदं चक्ररथं
नामाति मनोहरं काननं निर्मितम् । इदं चाच्छेदामिधानमतिमह-
त्सरो निवासितम् । अयं च भवानीपतिरुपरचितो भगवान् । अरि-
ष्टाथास्तु पुत्रस्तुष्युत्पन्नभूतानां सोदर्याणां षण्णां ज्येष्ठो हंसो नाम
जगद्विदितो गन्धर्वः । तस्मिन्निवर्तये गन्धर्वकुले गन्धर्वराजेन चित्र-
रथेनैवाभिषिक्तो बाल एव राज्यपदमाप्तादितवान् । अपरिमित
गन्धर्वैर्यत्परिवारस्य तस्यापि स एव गिरिरथिवासः । यत्तुतत्साम
मयूखसम्भवप्रप्सरसां कुलं तस्मात्किरणजालानुसारगलितेन सकले-
नेव रजानिकरकलापलावण्येन निर्मिता विभुवनयननभिरामा
भगवती द्वितीयैवं गीरीनौरीती नाम्ना हिमकरकिरणावदातवर्णा
कृत्यका प्रसूता । तां च द्वितीयगन्धर्वकुलाधिपतिर्हंसो मन्वा-
किनीमिव क्षीरसागरः प्रणयिनीमकरोत् । सा तु भगवता मकर
केतमेनेव रतिः शरत्समयेनेव कमलिनी हंसेन संयोजिता सदृश-
सदामोपजनितामतिमहतीं मुदमुपगतवती निखिलान्तःपुर-
स्वामिनी च तस्याभवत् ।

तयोश्च तादृश्यैर्महात्मनोरहर्मादृशी विगतलक्षणा शोकाय
वेदलमनेकदुःखसहस्रभाजनमेकैवात्मजा समुत्पन्ना ।

XV.

THE TWO RECLUSES.

अस्ति काश्मीरेषु चिजयाख्यं महाक्षेत्रम् । तत्र विद्याभिमानवान्
 कश्चिद्विवाजक आसीत् । सर्वत्र जयी भूयासीमित्यार्शेयस्त शम्भुं
 प्रणम्य वादाय पाटलिपुत्रकं प्रतस्थे । गच्छेच्च मार्गे वनानि
 सरितो गिरीनतिक्रामन्परिधान्तस्तरोस्तले विश्राम । क्षणाच्च
 दूराध्वधुसरं दण्डकुण्डिकाहस्तं कश्चिद्भार्मिकं ददर्श । कुतस्त्वं
 कुत्र यासीति पृष्ठः स धार्मिकोभाषत । सखेहं विद्याक्षेत्रात्पाट-
 लिपुत्रकागमतोऽस्मि वादेन पण्डिताञ्जितुं काशीं प्रति यामि
 च । एतद्भार्मिकवचः श्रुत्वा स परित्रादचिन्तयत् । यदि मयैकः
 पाटलिपुत्रकोऽयं न जितस्तर्हि तत्र गत्वान्वान्वहृन्कथं जेष्यामि ।
 इत्यालोच्य स प्रव्राट् तं धार्मिकमाक्षिप्याह । इदं तव चेष्टितं
 विपरीतमिव दृश्यते । यतो वादिमुमुक्षोर्महदन्तरम् । मुमुक्षुणा
 शान्तेन दातेन च भवितव्यम् । अतः शमकुठारेणैव भवपादपं
 छिन्धि । इत्युक्तो धार्मिकः परितुष्टस्तं प्रणम्य भवान्मम गुरुरित्युक्त्वा
 च यथागतं जगाम ।

Kalināsaritsagara.

XVI.

KALIDASA'S INTRODUCTION TO HIS
RAGHUVAMSA.

वागर्थाखिव सम्पृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये ।
 जगतः पितरौ बन्धे पार्वतीपरमेश्वरी ॥ १ ॥
 क्व सूर्यप्रभघो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः ।
 तित्तिर्बुद्धुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥ २ ॥
 मन्दः कवियशः प्रार्थी गमिष्याम्युपहास्यताम् ।
 प्रांशुलम्ये फले लोभादुद्वाहुरिव वासन । ३

प्रथमावलि.

अथवा कृतवाग्द्वारे वंशेस्मिन्पूर्वस्त्रीरभिः ।
 मणौ यज्ञसमुत्कीर्णे सूत्रस्येवांस्ति मे गतिः ॥ ४ ॥
 सोहमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकर्षणाम् ।
 आसमुद्रक्षितीशानामानाकरध्वर्त्तनाम् ॥ ५ ॥
 यथाविधिहुताग्नीनां यथाकामार्चितार्थिनाम् ।
 यथापराधदण्डानां यथाकालप्रबोधिनाम् ॥ ६ ॥
 त्यागाय सम्भृतार्थिनां सत्याय मितभाषिणाम् ।
 यशसे विजिगीषूणां प्रजायै गृहमेधिनाम् ॥ ७ ॥
 शैशवेभ्यस्तविधानां यौवने विषयैषिणाम् ।
 वार्द्धके मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम् ॥ ८ ॥
 रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवोपि सन् ।
 तद्गुणेः कर्णमामत्य चपलाय प्रचोदितः ॥ ९ ॥
 तं सन्तः श्रोतुमर्हति सदसद्वधकिहेतवः ।
 हेमनः संलक्ष्यते ह्यग्नौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा ॥

Raghuvan

XVII.

GENERAL PRECEPTS OF ADVICE

देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः ।
 न निर्धपति पञ्चानामुच्छ्वसन्नपि न जीवति ॥ १ ॥
 माता गुरुतरा भूमेः स्वात्पितोच्चतरस्तथा ।
 मनः शिष्यतरं वाताच्चिन्ता बहुतरी तृणात् ॥ २ ॥
 सार्थः प्रथमतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।
 आतुरस्य मिषङ्गमित्रं दानं मित्रे मरिष्यतः ॥ ३ ॥
 पुत्र आत्मा मनुष्यस्य भार्या दैवकृतः सखा ।
 उपजधिर्न च पर्जन्यो दानमस्य परायणम् ॥ ४ ॥
 मृतो दरिद्रः पुरुषो मृतं राष्ट्रमराजकम् ।
 मृतमग्रे विजयं श्राद्धं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ ५ ॥

रुसुममाला.

तपः स्वधर्मवर्तिः च मनसो दमनं दमः ।
 क्षमा इन्द्रसहिष्णुत्वं हरिकार्यानिवर्तनम् ॥ ६ ॥
 ज्ञानं तत्त्वार्थसंशोधः शमश्चित्तप्रशान्तता ।
 दया सर्वसुखैषित्वमार्जवं समचित्तता ॥ ७ ॥
 क्रोधः स दुर्जयः शत्रुलोभो व्याधिरनन्तकः ।
 सर्वभूतहितः साधुरसाधुर्निर्दयः स्मृतः ॥ ८ ॥
 मोहो हि धर्ममूढत्वं मानस्वात्माभिमानिता ।
 धर्मेनिक्रियतालस्यं शोकस्त्वहानमुच्यते ॥ ९ ॥
 स्वधर्मे स्थिरता स्थैर्यं धैर्यमिन्द्रियानेग्रहः ।
 ज्ञानं मनोमलत्यागो दानं च भूतरक्षणम् ॥ १० ॥
 धर्मज्ञः पण्डितो ज्ञेयो नास्तिको मूर्ख उच्यते ।
 काम-संसारहेतुश्च हृत्तापो मत्सरः स्मृतः ॥ ११ ॥
 यदा धर्मश्च भार्या च परस्परवशानुगौ ।
 तदा धर्मार्थिकानां प्रयाणामपि संगमः ॥ १२ ॥
 ब्राह्मणं स्वयमाहूय याचमानमकिञ्चनम् ।
 पश्चाद्वास्तीति यो श्रूयात्सोक्षयं नरकं व्रजेत् ॥
 वेदेषु धर्मशास्त्रेषु मिथ्या यो वै द्विजातिषु ।
 वेदेषु पितृधर्मेषु सोक्षयं नरकं व्रजेत् ॥ २४ ॥
 विद्यमाने धने लोभादानभोगविवर्जितः ।
 पश्चाद्वास्तीति यो श्रूयात्सोक्षयं नरकं व्रजेत् ॥ २५ ॥
 वृत्तं यत्नेन संरक्ष्य ब्राह्मणेन विशेषतः ।
 अक्षीणवृत्तो न क्षीणो वृत्ततस्तु हतो हतः ॥ २६ ॥
 चतुर्धनोऽपि दुर्बृत्तः स शूद्रादतिरिच्यते ।
 योऽग्निहोत्रपरो दान्तः स ब्राह्मण इति स्मृतिः ॥

XVIII.

CHANDRAPIDA PURSUING A PAIR OF
KINNARAS.

एकदा तु तत्रस्थ ऐश्वरायुधमाख्य मृगयानिर्गतो विचरन्क-
नने शैलशिखरावधतीर्णं यदच्छया किन्नरमिथुनद्राक्षीत् । अर्ध-
दर्शनतया तु समुपजातकुतूहलः कृतग्रहणाभिलाषस्तत्समीपमा-
दरादुपसापिततुरंगः समुपसर्पन्नदृष्टपूर्वपुरुषदर्शनवासप्रधावितं च
तत्पलायमानमेकाकीं निर्गत्य निजबलसमूहात्सुदूरमनुससार । अत्र
गृहीत इदं गृहीतमित्यतिरभसाकुष्ठचेता महाजघतया तुरंगमस्य
मुहूर्तमात्रेणैकपदमिवासहायस्तस्मात्पदेशात्पञ्चदशयोजनमात्रमध्वाब्जं
जगाम । तच्चानुबध्यमानं किन्नरमिथुनमालोकयत एषास्थ
संमुखापतितमचलंतुंगशिखरमारुरोह ।

आरुढे च तस्मिन्नशनैः शनैस्तदनुसरिणीं निवर्त्य दृष्टिं
विधृततुरंगमश्चन्द्रापीडस्तस्मिन्काले समारुढश्रमस्वेदाद्रिशरीर-
मिद्रायुधमात्मानं चावलोक्य क्षणमिव विचार्य स्वयमेव विहस्य-
चितयत् किमिति निरर्थकमयमात्मा मया शिशुनेवायासितः ।
किमेतेन गृहीतेनागृहीतेन वा किन्नरयुगलेन प्रयोजनम् । यदि
गृहीतमिदं ततः किम् । अथ न गृहीतं ततोपि किम् । अहो मे-
मूर्खतायाः प्रकारः । अहो यत्किञ्चनकारितायामादरः । अहो निर-
र्थकव्यापारेष्वभिनिवेशः । अहो बालिशचरितेष्वयासक्तिः । कस्मा-
दहमाविष्ट इहोत्सृष्टनिजपरिवार एतावतीं भूमिमायातः कस्माच्च
मया निष्प्रयोजनमिदमनुसृतमश्वमुखद्वयम् । इति विचार्यमाणे
सत्यमयमात्मैव मे पर एष हासोपजनयति । न जाने कियताध्वना
विच्छिन्नामितो बलमनुयायि ने । महाजघ इन्द्रायुधो निभेषमात्रे-
णातिदूरमातिक्रामति । न चागच्छता मया तुरगवेगवशात्किन्नर-
मिथुने बद्धहाष्टिनास्मिन्नाविरलतस्त्रातशाखागुल्मलतासंतानगहने
महाघने पंथा निरूपितो येन प्रतिनिवृत्य यास्यामि न चास्मिन्पदेशे
प्रयत्नेनापि परिभ्रमन्ता मर्त्यधर्मा कश्चिवासाद्यते यः सुवर्णपुर

यस्मिन् पंथानमुपदेक्ष्यति । श्रुतं हि मया बहुशः कथ्यमानमुत्तरे
 सुवर्णपुरं सीमांतलेखा पृथिव्याः सर्वपदानां ततः परतो निम
 तुधमरण्यं तच्चातिक्रम्य कैलासागिरिरिति । अयं च कैलासः
 तदिदानीं प्रतिनिवृत्त्यैकार्किना स्वयमुद्येक्षोत्प्रेक्ष्य दक्षिणदिश
 केवलमर्गोल्लस्य गन्तव्यम् । आत्मकृतानां हि दोषाणां नित्यतमसु
 पितव्यं फलमात्मनैव । इत्यवधार्य वामकरतलबलितरश्मिपाशस्
 रंगमं व्यावर्तयामास ।

Kadambari.

XIX.

MISCELLANEOUS VERSES,

Part I.

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् ।
 लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥ १ ॥
 वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि ।
 लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति ॥ २ ॥
 उदये सचिता रक्तो रक्तश्चास्तमने तथा ।
 संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥ ३ ॥
 साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् ।
 न हि तापयितुं शक्यं सागराभस्तृणोल्लेख्य ॥ ४ ॥
 खलः सर्पपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति ।
 आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति* ॥ ५ ॥
 प्रज्ञाविकलश्च पक्षी शुष्कश्च तरुः सरश्च जलहीनम् ।
 सर्पश्चोद्धृतदंष्ट्रस्तुल्यं लोके दरिद्रश्च ॥ ६ ॥
 लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् ।

* Cf. the English phrase, "The mote thou
 seest in the eyes of others, but not the beam in
 thine own."

लुप्यतो दुःखमस्येति परवेह च मानवः ॥ ७ ॥
 लोभात्कोपः प्रभवति लोभात्कामः प्रजायते ।
 लोभात्सोद्वेगनाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥ ८ ॥
 दानोपभोगरहिता दिवसा यान्ति यस्य वै ।
 स लोहकारभस्त्रेव भ्रसन्नपि न जीवति ॥ ९ ॥
 सत्संगाद्भवति हि साधुता खलानां ।
 साधूनां न हि खलसंगमात्खलत्वम् ।
 आमोदं कुसुमभयं सुदेव भस्त्रे ।
 मृद्वन्ध्रं न हि कुसुमानि धारयन्ति ॥ १० ॥
 स्यञ्चित्कदिचिदिह स्वभावाद्भवत्युदारोभिमतः खलो
 गुदत्वं विपरीततां वा स्वचोष्टितान्येव नरं नयन्ति ॥
 जवो हि सतेः परमं विमूर्षणं
 अपाङ्गनायाः कृशता तपस्विनः ।
 द्विजस्य विद्या नृपतेरपि क्षमा
 पराक्रमः शस्त्रबलोपजीविनाम् ॥ १२ ॥
 गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो
 बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्बलः ।
 पिको वसंतस्य गुणं न वायसः
 करी च सिंहस्य बलं न मूषकः ॥ १३ ॥
 शशिना च निशा निशया च शशी
 शशिना निशया च विभाति नभः ।
 पयसा कमले कमलेन पयः
 पयसा कमलेन विभाति सरः ॥ १४ ॥
 शस्त्रेहितास्तु रिषवो न हता भवन्ति
 प्रशहताश्च नितरां सुहता भवन्ति ।
 सख्यं निहति पुरुषस्य शरीरमेकं
 प्रश कुलं च विमर्षं च यशश्च हन्ति ॥ १५ ॥
 येषां न विद्या न तपो न दानं

कुसुममाळा.

ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः

ने मृत्युलोके भुविभारभूता

मनुष्यरूपेण मृगाश्चरांति ॥ १६ ॥

धनं धनं व्याघ्रगजादिसेवितं

जलेन हानं बहुकंटकावृतम् ।

तृणानि शय्या परिधानवल्कलं

न बंधुमध्ये धनहीनजीवितम् ॥ १७ ॥

तृष्णां छिद्धि भज क्षमां जहि मदं पापे रतिं मा कथाः

सत्यं ब्रह्मनुवाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनम् ।

माय्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय प्रच्छादय स्वान्गुणान्

कीर्तिं पालय दुःस्थिते कुरु दयामेतत्सतां लक्षणम् ॥ १८ ॥

स स्निग्धो कुशलान्निवारयति यस्तत्कर्म यस्मिर्मलं

सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान् यः सद्भिरभ्यर्च्यते

सा श्रिया न मदं करोति स सुखी यस्तृष्णया मुच्यते

तन्मित्रं यदकृत्रिमं स पुरुषो यः खिद्यते नेद्रियः ॥ १९ ॥

का विद्या कवितां विनार्थिनि जने त्यागं विना श्रीश्च क

को धर्मः कृपया विना क्षितिपतिः को नाम नीतिं विना

कः सूनुर्विनयं विना कुलवधूः का स्वाभिभक्तिं विना ।

मोक्षं किं रमणीं विना क्षितितले किं जन्म कीर्तिं विना ॥

प्रेम्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो

ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य प्रात्रे व्ययः

अक्रोधस्तपसः क्षमा बलवतां धर्मस्य निर्व्याजता

सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ २१ ॥

एकचको रथो यन्ता विकलौ विषमा हयाः ।

आक्रमस्येव तेजस्वी तथाप्यर्को नभस्तलम् ॥ २२ ॥

गुणवज्जनसंसर्गाद्याति नीचोपि गौरवम् ।
 पुष्पमालाप्रसंगेन सूत्रं शिरसि धार्यते ॥ १ ॥
 उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
 न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ २ ॥
 बहुनामप्यसाराणां संहतिः कार्यसाधिका ।
 तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्वर्धयन्ते मत्तदंतिनः ॥ ३ ॥
 क्षमा शस्त्रं करे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति ।
 अतृणे पतितो बन्धिः स्वयमेवोपशाम्यानि ॥ ४ ॥
 यः स्वभावो हि यस्यास्ति स नित्यं दुरतिक्रमः ।
 श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नात्युपानहम् ॥ ५ ॥
 स जीवति यशो यस्य कीर्तिर्यस्य स जीवति ।
 अयशोकीर्तिसंयुक्तो जीवन्नपि मृतोपमः ॥ ६ ॥
 सस्य शौर्यं दया त्यागो नृपस्यैते महागुणाः ।
 एभिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यताम् ॥ ७ ॥
 दाता क्षमा गुणग्राही स्वामी दुःखेन लभ्यते ।
 शुचिर्दक्षो नुरक्तश्च जाने भृत्योपि दुर्लभः ॥ ८ ॥
 चित्तनीया हि विपदामादावेव प्रतिक्रियाः ।
 न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ॥ ९ ॥
 उत्तमा आत्मना ख्याताः पितुः ख्याताश्च मध्यमाः ।
 अधमा मातुलात् ख्याताः श्वशुराच्छाधमाधमाः ॥ १० ॥
 क्षांतितुल्यं तपो नास्ति न तोषान्परमं सुखम् ।
 नास्ति तृष्णापरो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥ ११ ॥
 सा श्रिया न मदं कुर्यात्तु सुखी तृष्णायोगिष्ठतः ।
 तन्मित्रं यस्य विश्वासं पुण्यं स जितेन्द्रियः ॥ १२ ॥

कुसुममाला

अतिपरिचयादघृणाऽसंततगमनादनादरो भवति ।
 मलये मिल्लपुरंध्रो चंदनतृकाष्टमिधनं कुरुते ॥ १३ ॥
 अलसस्य कुतो विद्या अविद्यस्य कुतो धनम् ।
 अधनस्य कुतो मित्रममित्रस्य कुतः सुखम् ॥ १४ ॥
 अनर्घ्यमपि माणिक्यं हेमोश्चयमपेक्षते ।
 अनाश्रया न शोभन्ते पंडिता वनिता लताः ॥ १५ ॥
 बहु दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता ।
 निद्रा तंद्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ १६ ॥
 आपत्सु मित्रं जानीयाद्युद्धे शूरश्रेणे शुचिम् ।
 भार्या क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बांधवान् ॥ १७ ॥
 स्थान एव नियोज्यंते भृत्याश्चामरणानि च ।
 न हि चूडामणिः पादे नूपुरं मूर्ध्नि धार्यते ॥ १८ ॥
 भये वा यदि वा हर्षे संप्राप्ते यो विमर्शयेत् ।
 कृत्यं न कुरुते वेगान्न स संतापमाप्नुयात् ॥ १९ ॥
 जलविद्वनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ।
 स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ २० ॥
 मृगतृष्णासमं वीक्ष्य संसारं क्षणमगुरम् ।
 सज्जनैः संगतं कुर्याद्भर्मा च सुखाय च ॥ २१ ॥
 महाजनस्य संसर्गः कस्य भोजनिकारकः ।
 पद्मपत्रस्थितं तोयं घत्ते मुक्ताफलश्रियम् ॥ २२ ॥
 दानं प्रियचाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमाश्रितं शौर्यम् ।
 चित्तं त्यागनिष्ठं दुर्लभमेतच्चतुष्टयं लोके ॥ २३ ॥
 नाभिपेको न संस्कारः सिद्धस्य क्रियते मृगैः ।
 विकमार्जितराजस्य स्वयमेव मृगेंद्रतः ॥ २४ ॥
 छायां मन्यस्य कुर्वति तिष्ठन्ति स्वयमात्मने ।
 फलान्यपि परार्थाय वृक्षाः सत्पुरुषा इव ॥ २५ ॥

ते धन्याः पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्थैः श्लेशसामरः ।
 जगत्संमोहजननी चैराशाशीविषा जिता ॥ २६ ॥
 भार्यावियोगः स्वजनापवादः ऋणस्य शेषः कृपणस्य सेवा ।
 दारिद्र्यकाले प्रियदर्शनं च विनाशिता पंच दहन्ति कायम् ॥ २७ ॥
 मृगा मृगैः संगमनुव्रजेति
 गावश्च गोभिस्तुरगास्तुरगैः ।
 मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः
 समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ॥ २८ ॥
 क्षारं जलं वारिमुचः पिबन्ति ।
 तदेव कृत्वा मधुरं वर्मते ।
 संतस्तथा दुर्जनदुर्वचोऽसि
 पीत्वा च सूक्तानि समुद्दिरेति ॥ २९ ॥
 धनैर्निष्कुलीना कुलीना भवन्ति
 धनेरापदं मानघा निस्तरन्ति ।
 धनेभ्यः परो बांधवो नास्ति लोके
 धनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वम् ॥ ३० ॥
 सर्पाः पिबन्ति पवनं न च दुर्वलास्ते
 शुष्कैस्तृणैर्वनगजा बलिनो भवन्ति ।
 कंदैः फलैर्मुनिवराः क्षपयन्ति कालं
 संतोष एव पुरुषस्य परं निधानम् ॥ ३१ ॥

द्वितीयावलिः ।

Second Series.

I

A MISER'S PROSPECTS.

कस्मिंश्चिन्नगरे कश्चित्स्वभावकुरणो नाम ब्राह्मणः प्रतिवसति स्म । तस्य भिक्षार्जितैः सक्तुभिर्भुक्तोर्वारैर्तेर्घटः परिपूरितः । तं च घटं नागदंतेवल्लभ्य तस्याधस्तात्खट्वां निधाय सततमेकदृष्ट्या तन्मवलोकयति । अथ कदाचिद्रात्रो सुप्तश्चित्तयामास । यत्परिपूर्णांश्च घटस्तावत्सक्तुभिर्वर्तते । तदादि दुर्मिहं भवति तद्नेन रूपकार्णां शतमुत्पद्यते । ततस्तेन मयाजाह्वयं गृहीतव्यं । ततः शय्यासिकप्रसववशात्ताभ्यां गृह्यं भविष्यति । ततोऽजाभिः प्रभृता वा ग्रहिष्यामि । गोभिर्महिष्यो महिषोभिर्वड्वाः । वड्वाप्रसवतः प्रभृता अम्वा भविष्यति । तेषां विक्रयात्प्रभृतं सुवर्णं भविष्यति । सुवर्णेन चतुःशालं गृहं संपद्यते । ततः कश्चिद्ब्राह्मणो मम गृहमागत्य प्राप्तवरां रूपाक्षरां कन्या दास्यति । तत्सकाशात्पुत्रो मे भविष्यति । तस्याहं सोमशर्मेति नाम करिष्यामि । तस्मिन्नानुवचनयोष्ये संजातेहं पुत्रकं गृहीत्वाभ्वशालायाः पृष्ठदेश उपविष्टस्तद्वधारयिष्यामि । अत्रांतरे सोमशर्मा मां दृष्ट्वा अन्नपुत्संगाज्जानुचलनपरोऽभ्वलुरासन्नवर्ती । मत्सर्मापिमागमिष्यति । ततोहं ब्राह्मणीं कोपाविष्टोभिधास्यामि गृहाण तावद्दालकम् । सापि गृहकर्मव्यग्रतयासद्वचनं न श्रोष्यति । ततोहं समुत्थाय तां पादप्रहारेण ताडयिष्यामि । एवं तेन ध्यानस्थितेन तथैव पादप्रहारो दत्तो यथा स घटो भग्नः । सक्तुभिः पांडुरतां गतश्च । अतोहं म्रवीमि ।

अन्नागस्तघर्तौ चित्तामसंभाव्यां करोति यः ।

स यद्य पांडुरः देते सोमशर्मपिता यथा ॥

Panchatantra V.

II.

NATURE CANNOT BE CHANGED.

अस्ति कस्मिंश्चिदधिष्ठाने तपोधने शालंकायनो नाम तपो-
धनो जान्हव्यां स्नानार्थं गतः ।

तस्य च सूर्योपस्थानं कुर्वतस्तत्र प्रदेशे मूषिका काचित्स्वरतर-
ङ्गवाग्रपुटेन श्येनेन गृहीता । तां दृष्ट्वा स मुनिः कर्णार्द्रहृदयो
मुंच मुंचेति कुर्वाणस्तस्य पाषाणखंडं प्राक्षिपत् । सोऽपि पाषाण-
खंडप्रहारव्याकुलद्रियो अष्टमूषिको भूमौ निपपात । मूषिकापि
भय-स्ता कर्तव्यमजानती रक्ष रक्षेति जल्पन्ती मुनिचरणांतिक-
मुपाविशत् । श्येनेनापि चेतनां लब्ध्वा मुनिरुक्तः । यज्ञो मुने न
शुक्रः शुष्टितं भवता यदहं पाषाणेन ताडितः । किं त्वमधर्मी
विभोऽपि । तत्समर्पय ममैनां मूषिकां नो चेत्पभूतं पापमवाप्स्यसि ।
इति ब्रुवार्णं श्येनं प्रोवाच सः । भो विहंगाधन रक्षणीयाः प्राणिनां
प्राणाः । दंडनीया दुष्टाः । संमाननीया गुरवः । स्तुत्या देवाः ।
तत्किमसंबद्धं प्रजल्पसि । श्येन आह । मुने न तत्त्वं सूक्ष्मधर्मं
वेत्सि । रह हि सर्वेषां प्राणिनां विधिना सृष्टिं कुर्वताहारोऽपि
विनिर्मितः । ततो यथा भवतामन्नं तथास्माकं मूषिकाद्यो विहिताः ।
तत्स्वाहारप्राक्षिणं मां किं दूषयसि । तच्छ्रुत्वा मुनिर्विदग्धः । भो
मूर्खं विहगम कृतयुगे धर्मः स आसीत् । यद्य पुनः कलियुगः । अत्र
सर्वोऽपि पापात्मा । तत्कर्मकृतं विना पापं न लगति । तर्हि वृथा
प्रलपितेन । गच्छ त्वम् । नो चेच्छापयिष्यामि । अथ गते श्येने
मूषिकया स मुनिरभिहितः । भगवन्नय मां स्वाश्रयम् । नो चेदग्न्यो
दुष्टपक्षी कश्चिन्मां व्यापादयिष्यति । तदहं तत्रैवाश्रमे त्वद्वत्तया

हारमुष्ट्या कालं नेष्यामि । सोऽपि दक्षिण्यवान्सकस्यो व्यञ्चित-
यत् । कथं मया मूषिका हस्ते धृत्वा नेया जनहास्यकारिणी ।
तदेनां कुमारिकां कृत्वा नयामि । एवं सा कन्यका कृता । तथा-
नुष्ठिते कन्यासहितं मुनिमवलोक्य पत्नी पप्रच्छ भगवन्कुत इयं
कन्या । स आह । एषा मूषिका इयेनमयाच्छरणार्थिनी कन्या-
रूपेण तव गृहमानीता । तत्त्वया यत्नेन रक्षणीया । भूयोऽप्येनां मूषिकां
करिष्यामि । सा प्राह । भगवन्मैधं कार्षीः । अस्यास्त्वं धर्मपिता ।
उक्तं च ।

जनिता चोपनेता च यस्तु विद्यां प्रयच्छति ।

अन्नदाता भयत्राता पश्येते पितरः स्मृताः ॥ १ ॥

तत्त्वयास्याः प्राप्ताः प्रदत्ताः । अपरं ममाप्यप्यर्थं नास्ति ।
तस्मादेषा मम सुता भविष्यति । तथानुष्ठिते सा कन्यका शुक्र-
पक्षचंद्रकलिकेव नित्यमेव वृद्धिं प्राप्नोति । सापि तस्य सपत्नी-
कस्य मुनेः शुश्रूषां कुर्वती यौवनमाश्र्वयात् । अथ तां यौवनो-
न्मुखीमवलोक्य शालंकायनः स्वपत्नीमुवाच । प्रिये यौवनोन्मुखी-
वर्तत इयं कन्या । अनर्हा सांप्रतं मदगृहवासस्य । तत्कस्मैचि-
च्छ्रेष्ठवराय प्रदीयते । साह । को दोषोऽत्र विषये । एवं कियताम् ।
अथ मुनिना समाहृतः सविता तत्क्षणमेवाभ्युपेत्य प्रोषाच ।
भगवन् वयं हृतं किमर्थमहमाहृतः । स आह । एषा मत्कन्या
यदि त्वां वृणोति तद्विवाहय । एवमुक्त्वा भगवांस्तस्या दर्शितः ।
स प्रोवाच पुत्रि किं तव रोचत एष भगवांस्त्रिलोक्यदीपः । सा
प्राह । अतिदहनात्मकोऽयम् । नाहमेनममिलयामि । अस्मादपि
यः कश्चिदुत्कृष्टतरः स आहूयताम् । अथ तस्यास्तद्वचनमाकर्ण्य
भास्करोऽपि तां मूषिकां विदित्वा निस्पृहस्तमुवाच । । भगवन्
अस्ति ममाप्युत्तमो मेघो येनाच्छादितस्य मे नामापि न क्षायते ।
अथ मुनिना मेघोऽप्याहृतः । सा वृष्टा च एष रोचते । सा मुनि-
माह यन्मां मेघादपि श्रेष्ठाय प्रयच्छ । अतो मेघोऽपि मुनिना वृष्टः
मोस्तवाभ्यधिकः कोऽप्यस्ति । स आह यदस्ति ममाप्यधिको वायुः ।

वायुना हतोहं सहस्रधा यामि । तच्छ्रुत्वा मुनिना वायुराहूतः ।
 कन्या पृष्टा न । एष उक्तमो वायुस्तत्र प्रतिभाति । सा प्राह ।
 तात प्रबलोप्ययं चंचलः । तदभ्यधिकः श्रेष्ठतर आनीयताम् ।
 मुनिराह । भो बायो तवाभ्याधिकोस्ति कश्चित् । स आह । ममा-
 प्यधिकाः पर्वताः संति येः संस्तभ्य बलवन्तोपि वयं द्वियामहे ।
 अथ मुनिः पर्वतमाहूय कन्याया अदर्शयत् । पुत्रिके त्वामस्मै
 प्रयच्छामि । साह तात कठिनात्मकोयम् । तदन्यस्य प्रदीयताम् ।
 अथ स मुनिना पृष्टः । यज्ञो पर्वतराज तवाभ्यधिकः कश्चिदास्ति ।
 स आह । संति ममाप्यधिकाः मूषकाः येस्सहेह बलात्सर्वतो
 भेद्यन्ति । तदाकर्ण्य मुनिर्मूषकमाहूय तस्या अदर्शयत् । पुत्रिके ।
 एष ते प्रतिभाति मूषकराजो येन यथोचितमनुष्ठीयते । सापि तं
 दृष्ट्वा स्वजातीय इति मन्यमाना प्रोद्धूयितशरीरांता प्रोधाच्च
 तात मां मूषिकां कृत्वास्मै मूषकाय प्रयच्छ येन स्वजातिविहितं
 गृहस्त्रधर्ममनुभवामि । तच्छ्रुत्वा तेन स्त्रीधर्मविचक्षणेन तां
 मूषिकां कृत्वा मूषकाय प्रदत्ता । अतोहं ब्रवीमि ।

सूर्य भर्तारमुत्सृज्य पर्जन्यं मासुतं गिरिम् ।

स्वजातिं मूषिकां प्राप्ता स्वजातिर्दुरतिक्रमा ॥ २ ॥

Panchatantra V.

III.

GENERAL PRECEPTS.

आपदर्थे धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेद्द्वारैरपि ।

आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥ १ ॥

चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् ।

नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ २ ॥

लुब्धमर्थेन गृहीयात्कुहमंजलिकर्मणा ।

मूर्खं छेदानुवृत्तेन यथातथ्येन पंडितम् ॥ ३ ॥

कुसुममाला.

अर्धनारी सनस्तापं गृहे दुश्चारितानि च ।
 वंचनं चापमानं च मतिमात्रं प्रकाशयेत् ॥ ४ ॥
 मनसा चिंतितं कर्म वचसा न प्रकाशयेत् ।
 अन्यलक्षितकार्यस्य यतः सिद्धिर्न जायते ॥ ५ ॥
 कुदेशं च कुवृत्तिं च कुभार्यां कुमदीं तथा ।
 कुद्रव्यं च कुभोज्यं च वर्जयेत्तु विचक्षणः ॥ ६ ॥
 शृणुशेषोद्देशेषश्च न्यायिशेषस्तथैव च ।
 पुनश्च यधेते यस्यास्तस्मात् शेषं न कारयेत् ॥ ७ ॥
 दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरदायकः ।
 ससर्पं च गृहे दासो मृत्युरेव न संशयः ॥ ८ ॥
 माता यस्य गृहे नास्ति भार्या च प्रियवादिनी ।
 अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ ९ ॥
 कोकिलानां स्वरो रूपं नारीरूपं पतिव्रता ।
 विद्या रूपं कुरुपाणां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥ १० ॥
 अविद्याजीवनं शून्यं दिक् शून्या चेदवांश्चराः ।
 पुत्रहीनं गृहं शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ११ ॥
 गुरुर्भिर्द्रिजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
 पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वशय्यागतो गुरुः ॥ १२ ॥
 अतिदर्पं हता लंका अतिमाने च कौरवाः ।
 अतिदाने बलिर्नद्धः सर्वमत्यंतगर्हितम् ॥ १३ ॥
 दुर्लभं प्राकृतं वाक्यं दुर्लभः क्षेमकृतसुतः ।
 दुर्लभा सहशी भार्या दुर्लभः ऋजुनः प्रियः ॥ १४ ॥
 शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।
 साधुषो न हि सर्वत्र चंदनं न वने वने ॥ १५ ॥
 कुलोन्नैः सह संपर्कः पंडितैः सह मित्रताम् ।
 क्रातिभिश्च समं मेलं कूर्वाणो न विनश्यति ॥ १६ ॥
 दुर्धलस्य बलं राजा बालानां रोदनं बलम् ।
 बलं सूर्यस्य मौनित्वं चाराणामनुतं बलम् ॥ १७ ॥

बह्वाशी स्वल्पस्तुष्टः सुनिद्रः शमिचेतनः ।
 प्रभुमत्तस्य शूरस्य ज्ञातव्याः यद् शुनो गुणाः ॥ १८ ॥
 अविभ्रामं वहेद्भारं शीतोष्णं च न विदति ।
 सस्तोपस्तथा नित्यं श्रीणि शिक्षेत गर्दभात् ॥ १९ ॥
 युद्धं च प्रातस्त्यानं भोजनं सह बंधुभिः ।
 स्त्रियमापद्रतां रक्षेच्चतुः शिक्षेत कुक्कुटात् ॥ २० ॥
 कोतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
 को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ २१ ॥

Chanakya-sataka.

IV.

THE LAP-WING AND THE SEA.

कस्मिंश्चिन्समुद्रैकदेशे दिष्टिमदंपती वसतः । ततो गच्छन्ति
 काले दिष्टिमी गर्मनाघत । आसन्नप्रसवा सा दिष्टिममुचे । भोः
 कांत मम प्रसवसमयो वर्तते । तद्विचिंत्यतां किमपि निरुपद्रव
 स्थानं येन तत्राहमंष्टमंक्षणं करोमि । स आह । भद्रे रम्योयं
 समुद्रप्रदेशः । तवैव प्रसवः कार्यः । सा प्राह । अत्र पूर्णिमादिने
 सहस्रेषुला खटाति । सा मत्तगर्जेद्रानप्याकर्षति । तद् दूरमन्यत्र
 किञ्चित् स्थानमाविष्यताम् । तच्छ्रुत्वा विहस्य दिष्टिम आह ।
 भद्रे न युक्तमुक्ते भवत्या । कां भोत्रां संमद्रस्य यो मम दुर्वचि-
 ष्यति प्रसूतिम् । तद्विश्रम्भात्रैव गर्भं हेतु । तच्छ्रुत्वा समुद्रवि-
 त्तयामास । अहो गर्भः पक्षिकीटस्यास्थः । तन्मयास्य प्रमाणं
 कुतूहलादपि द्रष्टव्यं । किं ममैषोऽडापहारे करिष्यति । इति चिंत-
 यित्वा स्थितः । अथ प्रसवानंतरं प्राणयात्रार्थं गतायादिष्टिम्याः
 समुद्रोऽडान्यपजहार । अथायाता सा प्रसवस्थानं शून्यमवलोक्य
 प्रलपन्ती दिष्टिममुचे । भो मूर्ख कथितमासीन्मया ते यत्समुद्र-
 बेलयाडानां विनाशो भविष्यति । तद्दूरतरं वजाव इति । पं

मूढतयाहंकारमाश्रित्य मम वचनं नाकरोः । स आह । भद्रे किं मां मूर्खं संभावयसि । तत्पश्य मे बुद्धिप्रभावं यावदेने दुष्टं समुद्रं शोषयामि । सा प्राह । अहो कस्ते समुद्रेण सह विग्रहः । अथवा साधिदमुच्यते ।

अविदित्वात्मनः शक्तिं परस्य च समुत्सुकः ।

गच्छन्नभिमुखो नाशं याति बन्धौ पतंगवत् ॥ १ ॥

स आह । प्रिये मा मैवं वद । येषामुत्साहशक्तिर्भवति ते स्वल्पा अपि गुरुनापि विक्रमन्ते । तदज्ञया चञ्च्वास्य सकलं तोयं शुष्कस्थलतां नयामि । दिट्ठिम्याह । भोः कांत यत्र जान्दवी नव-
नदीशतानि गृहीत्वा नित्यमेव प्रविशति तथा सिंधुश्च तत्कथमे-
तादृशं समुद्रं विप्रवधादिन्या चञ्च्वा शोषयिष्यसि । तत्किम-
भ्रष्टेबेनोक्तेनेति । स आह । अनिर्वेदः श्रियो मूलम् । मम चंचुर्लो-
हसंनिभा । अहोरात्राणि दीर्घाणि च । तर्हि समुद्रो न शुष्यति ।
सा प्राह । यदि त्वयावश्यं समुद्रेण सह वैरानुष्ठानं कार्यं तदान्या-
नपि विदग्धानाह्वय सुहृज्जनसहित एवं समाचर । यतोसाराणा-
मपि बहूनां समवायो दुर्जयः । सम्यग् भवितं भवत्येत्सुक्त्वा स
यकसारसमयूरादीनाह्वय भोः परैर्भूतोहं समुद्रेणांडापहारेण
तच्छित्यतामस्य शोषणोपाय इति प्रोवाच । ते संमंज्य प्रोबुः ।
अशक्ता वयमस्मिन्कर्मणि । तदस्माकं स्वामी वैनतेयोस्ति । तत्स-
काशं गत्येतत्परिभवस्थानं तस्मै निवेदयामो येन स्वजातिपरि-
भवकुपितो वैरानुष्यं गच्छति । तथा निश्चित्य सर्वे ते गरुडस्य
सकाशं गत्वा दिट्ठिभट्टतांतं तस्मायकथयन् । तं समाकर्ष्य गरुडः
कोपाविष्टः सन् समुद्रशोषणनिश्चयं चकार । अत्रान्तरे विष्णुदूत
आगत्य तमुवाच । भो गरुत्मन् देवकार्येण श्रीभगवान्नमरावर्ती
धास्यति तत्सत्त्वरं त्वयागम्यतामिति । गरुडः साभिमानं प्राह ।
भो दूत किं मया कुभृत्येन भगवान्कारिष्यति । तद्रत्वा वद मदन्यो
भृत्यो बाहनायास्मत्स्थाने कृत्यताम् । भदीयो नमस्कारश्च भगवते
वाच्यः । दूत आह । भो वैनतेय त्वया कदाचिदपि भगवतं प्रति

नेताङ्गमिहितम् । तत्कथ्य किं ते भगवतापमानस्थानं कृतम् ।
गरुड आह । भगवदाश्रयभूतेन समुद्रेणासदिष्टिर्मांडान्यपहृता-
नि । तद्यदि निग्रहं न करोति तदहं भगवतो न भृत्यः इत्येष मे
निधयस्त्वया वाच्यः । अथ दूतमुखेन कुपितं वैनतेयं ज्ञात्वा भग-
वान् सत्वरं तत्संकाशं जगाम । वैनतेयोपि गुहागतं भगवन्तभव-
लोक्य उपाधोमुखः प्रणम्योवाच । भगवंस्त्वदाश्रयोन्मत्तेन समु-
द्रेण मम भृत्यस्यांडान्यपहृत्य मेपमानस्थानं कृतम् । परं युष्मद्-
जयाहं तं स्थलतां न नयामि । यतः स्वामिभयाच्छुनोपि प्रहारी
न दीयेत । तच्छ्रुवा भगवानाह । सत्यमनिहितं भवता । तदागच्छ
येनांडानि समुद्रादादाय दिष्टिभं संभावयामः । तथानुष्ठिते
समुद्रो भगवता निर्भर्स्याग्रेयं शरं संघायामिहितः । नो दुरात्मन
दीयतां दिष्टिमांडानि । नो चेत्स्थलतां त्वां नयामि । ततः सभये-
नांडानि प्रदत्तानि तानि दिष्टिभेनापि स्वभार्यायै समर्पितानि ।
अतोहं ब्रवीमि ।

शत्रोर्वलमविधाय वैरमारभते तु यः ।

स पराभवंमानोति समुद्रदिष्टिभादिव ॥ २ ॥

Pauchatantra 1.

V

KING NALA AND THE SWAN.

आसीद्राजा नलो नाम वीरसेनसुतो बली ।

उपपन्नो गुणैरिष्टै रुपवानश्वकोविदः ॥ १ ॥

अतिष्ठन्मनुजद्राणां मूर्ध्नि देशपतिर्यथा ।

उपर्युपरि सर्वेषामादित्य इव तेजसा ॥ २ ॥

ब्रह्मण्यो वेदविच्छूरो निषधेषु महीपतिः ।

अक्षप्रियः सत्यवादी महानक्षोहिणीपतिः ॥ ३ ॥

ईप्सितो नरनारीणामुदारः संयतेन्द्रियः ।

रक्षिता धन्विनां श्रेष्ठः साक्षादिव मनुः स्वयम् ॥ ४ ॥

कुसुममाला.

तथैवासीद्विदर्मेषु भीमो भीमपराक्रमः ।
 शूरः सर्वगुणैर्युक्तः प्रजाकामः स चाग्रजः ॥ ५ ॥
 स प्रजार्थं परं यत्नमकरोत्सुखमाहितः ।
 तमभ्यगच्छद् ब्रह्मर्षिर्दमनो नाम भारत ॥ ६ ॥
 तं स भीमः प्रजाकामस्तोषयामास धर्मविद् ।
 महिष्या सह राजेंद्रः सत्कारेण सुवर्चसम् ॥ ७ ॥
 तस्मै प्रसन्नो दमनः सभार्याय वरं ददौ ।
 कन्यारत्नं कुमारंश्च श्रीबुवारान्महायशः ॥ ८ ॥
 दमयन्तीं दमं दातुं दमनं च सुवर्चसम् ।
 उपपन्नान्गुणैः सर्वैर्भीमान्भीमपराक्रमान् ॥ ९ ॥
 दमयन्ती तु रूपेण तेजसा यशसा श्रिया ।
 सौमान्येन च लोकेषु यशः प्राप सुमध्यमा ॥ १० ॥
 अथ तां वयासि प्राप्ते वासीनां समलंकृतम् ।
 शतं शतं सखीनां च पर्युपासच्छर्चामिव ॥ ११ ॥
 तत्र स्म राजते मैत्री सर्वाभरणभूषिता ।
 सखीमभ्येक्ष्यघांभी विभुत्सौदामिनी यथा ॥ १२ ॥
 अतीव रूपसंपन्ना धीरिधायतलोचना ।
 न देवेषु न यक्षेषु तादृशपवती कश्चित् ॥ १३ ॥
 मानवेष्वपि चान्येषु दृष्टपूर्वाद्यथा श्रुता ।
 चित्तप्रसादनी बाला देवानामपि सुन्दरी ॥ १४ ॥
 नलक्ष्य नरशार्दूलो लोकेष्वप्रतिभो भुवि ।
 कंदर्प इव रूपेण मूर्तिमानभवत्स्वयम् ॥ १५ ॥
 तस्याः समीपे तु नलं प्रशंसुः कृतहृत्कृतम् ।
 नैषधस्य समीपे तु दमयन्तीं पुनः पुनः ॥ १६ ॥
 तयोरदृष्टः कामोभूच्छृण्वतो सततं गुणान् ।
 अन्योन्यं प्रति कौंतेय स व्यघर्षत द्वन्द्वयः ॥ १७ ॥
 अशक्तुवज्रलः कामं तदा धारयितुं हृदा ।
 अंतःपुरसमपिस्थे धन आस्ते रहोगतः ॥ १८ ॥

द्वितीयावलि

स ददश ततो हसाञ् जातरूपपरिष्कृतान् ।
 बने विचरतां तेषामेकं जग्राह पक्षिणम् ॥ १९ ॥
 ततोऽतिरिक्त्व गोवाचं व्याजहार नलं तदा ।
 हंतव्योऽसि न ते राजन् करिष्यामि तव प्रियम् ॥ २० ॥
 दमयंतीसकाशे त्वां कथयिष्यामि नैषध ।
 यथा त्वदन्यं पुरुषं न सा मंस्यति कार्हीचिन् ॥ २१ ॥
 एवमुक्तस्ततो हंसमुत्ससर्ज महीपतिः ।
 ते तु हंसाः संमुत्पत्य विदर्भानिगमंस्ततः ॥ २२ ॥
 विदर्भनगरीं गत्वा दमयंत्यास्तदांतिके ।
 निपेतुस्ते गरुडमंतः सा ददर्श च तान् खगान् ॥ २३ ॥
 सा तानद्भुतरूपान् वै दृष्ट्वा सखिगणावृता ।
 दृष्ट्वा प्रहीतुं खगमास्त्वरमाणोपचक्रमे ॥ २४ ॥
 ते तु सर्वे विसृज्युः सर्वतः प्रमदावने ।
 एकैकशस्तदा कन्यास्तान् हंसान्समुपाद्रवन् ॥ २५ ॥
 दमयंती तु यं हंसं समुपाधावदंतिके ।
 स मानुषीं शिरं कृत्वा दमयंतीमथाब्रवीत् ॥ २६ ॥
 दमयंति नलो नाम निषधेषु महीपतिः ।
 अश्विनोः सदृशो रूपे न समास्तस्य मानुषाः ॥ २७ ॥
 कंदर्प इव रूपेण मूर्तिमानभवत्स्वयम् ।
 तस्य वा यदि भार्या त्वं भवेथा वरवर्णिनि ॥ २८ ॥
 सफलं ते भवेज्जन्म रूपं चेदं सुमध्यमे ।
 धर्यं हि देवगंधर्वमनुष्योरगराक्षसान् ॥ २९ ॥
 दृष्ट्वंतो न चास्माभिर्दृष्टपूर्वस्तथाविधः ।
 त्वं चापि रत्नं नारीणां नरेषु च नलो वरः ॥ ३० ॥
 विशिष्टाया विशिष्टेन संगमो गुणवान्भवेत् ।
 एवमुक्ता तु हंसेन दमयंती विशांपते ॥ ३१ ॥
 अब्रवीत्तत्र तं हंसं त्वमप्येषं नले वद ।

तथेयुस्त्वाङ्गजः कन्यां विदर्भस्य विशांपते ।

पुनरागम्य निषधाश्रले सर्वं न्यवेदयत् ॥ ३२ ॥

मानसमुत्तरा,

VI.

HOW DASHARATHA WAS CURSED.

सन्तर्ष्य यमे वनं गते दशरथः परमशोकाब्धः कौसल्यामाह !
 केचिद्दं दुःखं स्वयंकृतमेव मवानुप्राप्तम् । तद्यथा । पुरा प्राबुद्ध-
 समये व्यायामार्थमहं सरयूनदमिगच्छम् । अथांधकारे नर्दतो
 वारणसेव जले पूर्यमाणस्य कुंभस्य शोथमहमनूजवम् । ततः शर-
 सुद्यूत्याभिलक्ष्यमपातयम् । अथ तत्क्षण एव हा हा हतौसि को
 मम वधेनार्थी स्याद् किं वास्य मयापकृतं नेममात्मवधमनुशो-
 चामि किंतु मद्दधे वृद्धावंधौ च पितरावनुशोचामीत्यादि कंद-
 नध्वनिमनूजवम् । ततो विवर्णमनास्तं देशमुपगम्य सरय्वा-
 स्तीरे धाणेन हतं तापसमपश्यम् । स मामुद्गोक्ष्येदं कूरं वच
 दधात्व ! राजन् वने निवसता मया किं तवापकृतं यद् गुर्वर्थ-
 ममो हर्तुं कामोहं स्वया धाणेन मर्मण्यभिहतः । इते माघे वृद्धा-
 वंधौ दुर्वलो च मम पितरौ हतावेवेति विद्धि । तत्तौ शीघ्रं
 गत्वेमं कृत्तांतं धावथ पितरं च प्रसादय न त्वां कुपितोऽपि शपेत् ।
 राजन् ब्रह्महत्याकृतस्तापो हृदयादपनयितां यतो नाहं ब्राह्मणः ।
 किंतु वैश्येन शूद्रायां जातोऽसि । इत्युक्त्वा प्राणांस्त्यक्तवति
 तस्मिन्नहं ते वटमादाय तत्पितुराश्रमं गतः । मत्पदशब्दं श्रुत्वा
 स मुनिरभाषत पुत्र किं चिरायसे । इयं ते माता पिपासिता
 त्ववि प्राणाः समासकाः कथं त्वं नाभिमाषसे । तच्छ्रुत्वा विव्हल-
 मना अहमब्रवम् । नाहं तत्र पुत्रः किंतु दशरथो नाम क्षत्रियोऽसि
 यथा च मयाज्ञानात्तत्र पुत्रको हतस्तत् श्रूयताम् । इत्युक्त्वा
 पुत्रवधप्रकारं परमदुःखितोक्तयम् । तच्छ्रुत्वा, बाष्पपूर्णवदनो
 निःश्वसच्छोकमूर्छितो मुनिः कृतांजलिमुपस्थितं मासुवाच । इदं

महत्पापं खलु त्वया कृतम् । ज्ञानपूर्वकृतं चेद्विज्जिणनपि स्वस्थान-
कन्याधयेत् । किं त्वज्ञानात्त्वया कृतमिदम् । तेन जीवसि न शतधा
दण्णोसि । अधुना नय नौ तं देशमिति मामभ्यभाषत ख । अथ ब्रह्म
तौ तत्र नीत्वा पुत्रमस्पर्शयम् । तं स्पृष्ट्वा पितरौ बहुविधं विले-
पतुः । विलप्य च स मुनिर्मर्यादा सहोदकं कर्तुं श्रावयत । अन्त-
रं कृताञ्जलिमुपस्थितं मामुवाच । अद्यैव जहि मां राजन् मरणे
नास्ति मे व्यथा । यथा पुत्रमरणजं मे सांप्रतमिदं दुःखमेव त्वमपि
पुत्रशोकेन कालं करिष्यसि । इति मयि शार्पं न्यस्य कर्णं विलप्य
च देहं चितायामारोप्य तन्मिथुनं स्वर्गमभ्ययात् ।

तदेवि तस्यायं पापकर्मणो विपाकोऽयं समुपस्थितः । कौसल्ये
चक्षुषा त्वां न पश्यामि । स्मृतिर्मम विलुप्यते । एते वैवस्वता
दूता मां त्वरयन्ति । धन्याः खलु ते नरा ये रामस्य उवाचैकस्मिन्
सुवर्धे चारुनासिकं ताराधिपसमं मुखं द्रक्ष्यन्ति । हा महाबल्लो
राधव हा यितृप्रिय हा कौसल्ये हा कुलपांसिनि कैकेयि इति
राममातुः सुमित्रायाश्च संनिधौ शोचन् राजा दशरथो जीवितान्त-
तमुपागमत् ।

Ramayana.

VII.

DAMAYANTI LAMENTING IN THE FOREST

अपक्रान्ति नले राजन्दमर्थती गतक्लमा ।

अबुध्यत वरारोहा संवस्ता विजने वने ॥ १ ॥

अपश्यमाना भर्तारं शोकदुःखसमन्विता ।

प्राक्रोशदुर्ध्वः संवस्ता महाराजेति नेपथ्यम् ॥ २ ॥

हा नाथ हा महाराज हा स्वामिन्कि जहासि माम् ।

हा हतासि विनयास्मि भीतास्मि विजने वने ॥ ३ ॥

ननु नाम महाराज धर्मज्ञः सत्यवागसि ।
 कथमुक्त्वा तथा सत्यं सुतामुत्सृज्य कानने ॥ ४ ॥
 कथमुत्सृज्य गतासि दक्षां भार्यामनुव्रताम् ।
 विशेषतो नष्कृते परेणापकृते सति ॥ ५ ॥
 शक्यसे ता गिरः सम्यकर्तुं मयि तैश्वर ।
 यास्तेषां लोकपालानां सन्निधौ कथिताः पुरा ॥
 नाकाले विहितो मृत्युर्मर्त्यानां पुरुषर्षभ ।
 यत्र कांता खयोत्सृष्टा मुहूर्तमपि जीवति ॥ ७ ॥
 पर्याप्तः परिहासो यमेतावान्पुरुषर्षभ ।
 भीताहमसि दुर्धर्षे दर्शयात्मानमीश्वर ॥ ८ ॥
 दृश्यसे दृश्यसे राज्ञेय दृष्टोसि नैषध ।
 आवार्य गुलमैरात्मानं किं मां न प्रतिभावसे ॥ ९ ॥
 नृशंसं बभूव राजेन्द्र यन्मामेवंगतामिह ।
 विलपन्ती समागम्य नाश्वसयसि पार्थिव ॥ १० ॥
 न शोचाम्यहमात्मानं न चान्यदपि किञ्चन ।
 कथं नु भवितास्येक इति त्वां नृप शोचिनि ॥ ११ ॥
 कथं नु राजस्तृपितः क्षुधितः श्रमकर्षितः ।
 सायान्हे वृक्षमूलेषु मामपश्यन्भविष्यसि ॥ १२ ॥
 ततः सा तीव्रशोकार्ता प्रदीप्तेषु च मन्थुना ।
 इतश्चेतश्च रुदती पर्यधावतं दुःखिता ॥ १३ ॥
 मुहुः पतति विव्वला मुहुः पतति विव्वला ।
 मुहुरालीयते भीता मुहुः कोशति रोदिति ॥ १४ ॥
 अतीव शोकसंतता मुहुर्निःश्वस्य विव्वला ।
 उवाच मैत्री निःश्वस्य रुदत्यथ पतिव्रता ॥ १५ ॥
 यस्याभिशापाद् दुःखार्तो दुःखं विंदति नैषध ।
 तस्य भूतस्य नो दुःखाद् दुःखमप्यधिकं भवेत् ॥
 अपापचेतसं पापो य एवं कृतवान्नलम् ।

एवं तु विलपन्ती सा राज्ञो भार्या महात्मनः ।
 अन्वेषमाणा भर्तारं वने श्वापदसेविते ॥ १८ ॥
 उन्मत्तवद्भीमसुता विलपन्ती हतस्ततः ।
 हा हा राजश्रुति मुहुरितश्वेतश्च धावति ॥ १९ ॥
 तां कंदमानामत्यर्थं कुररीमिव वाशतमि ।
 कर्णं बहु शोचन्तीं विलपन्तीं मुहुर्मुहुः ॥ २० ॥
 सहस्राभ्यागतां मैमामभ्यासपरिवर्तिनीम् ।
 जग्राहाजगरो ग्राहो महाकायः क्षुधान्वितः ॥ २१ ॥
 सा प्रस्यमाना ग्राहेण शोकेन च परिप्लुता ।
 नात्मानं शोचति तथा यथा शोचति नैषधम् ॥ २२ ॥
 हा नाथ मामिह वने प्रस्यमानामनाथवत् ।
 ग्राहेणानेन विजने किमर्थं नानुधावसि ॥ २३ ॥
 कथं भविष्यसि पुनर्मामनुस्मृत्य नैषध ।
 कथं भवान् जगामाथ मामुत्सृज्य वने प्रभो ॥ २४ ॥

Mahabharata.

VIII

THE PARROT REQUESTED TO TELL ITS TALE.

अथ वैशंपायनः प्रतीहार्यां गृहीतपंजरः कनकचेत्रलतावलबिन्
 कंचुकिनानुगम्यमानो राज्ञांतिकमाजगाम । क्षितितलनिहितकर-
 तलस्तु कंचुकी राजानं व्यज्ञापयत् । देव देव्यो विज्ञापयन्ति ।
 देवादेशादेव वैशंपायनः स्नातः कृताहारश्च देवपादमूलं प्रतीहार्य-
 नीतः । इत्यभिधाय गते तस्मिन् राजा वैशंपायनमपृच्छत् । कश्चि-
 त्प्रियतमास्वादितमन्यतरे भवता किञ्चिदशतजातमिति । स प्र-
 न्युवाच । देव किं वा नास्वादितम् । कषायमधुरः प्रकाममापीतो
 ऊवूफलरसः । खंडितानि दाडिमबीजानि । नलिनीदलहरिति

द्राक्षफलस्वादूनि च दलितानि स्वेच्छया प्राचीनामलकीफलानि
 किं वा प्रलपितेन बहुना । सर्वमेव देवीभिः स्पर्शं करतलोपनी-
 यमानममृतायत इति । एवंवादिनो वक्षमाक्षिप्य नरपतिरब्रवीत्
 आस्तां तावत्सर्वमेधेदम् । अपनयन्तु नः कुतूहलम् । आवेक्ष्यत्
 भवान्कथं जात केन वा नाम कृतम् । का माता । कस्ते पिता
 कथं वेदानामागमः । कथं शास्त्राणां परिचयः । कुतः कलाः समा-
 सादिताः । किं जन्मांतरानुस्मरणमुत्तमप्रदानम् । अथवा विहंग-
 धेषधारी कश्चिच्छत्रो निवससि । क्व वा पूर्वमुषितम् । कियद्भ-
 वयः । कथं पंजरबंधः । कथं चांडालहस्तगमनम् । इह वा कश्च-
 मागमनमिति । वैशंपायनस्तु स्वयमुपजातकुतूहलेन सबहुमान-
 मवनिपतिना पृष्टो मुहूर्तमिव व्यात्वा सादरमब्रवीत् । देव महतीर-
 कथा । यदि कौतुकमाकर्ष्यताम् ।

Kabambari.

IX

THE LAKE PAMPA.

सौमित्रे शोभते पंपा वैदूर्यविमलोदका ।
 फुल्लपद्मोत्पलवती शोभिता विविधैर्द्रुमैः ॥ १ ॥
 सौमित्रे पश्य पंपायाः काननं शुभदर्शनम् ।
 यत्र राजन्ति शैला वा द्रुमाः सशिखरा इव ॥ २ ॥
 सुखानिलोयं सौमित्रे कालः प्रचुरमन्मथः ।
 गन्धवान्सुरभिर्मासो जातपुष्पफलद्रुमः ॥ ३ ॥
 पश्य रूपाणि सौमित्रे वनानां पुष्पशालिनाम् ।
 सृजतां पुष्पवर्षाणि वर्षे तोयमुच्चामिव ॥ ४ ॥
 प्रस्तरेषु च रम्येषु विविधाः काननद्रुमाः ।
 वायुवेगश्चलिताः पुष्पैरवकिरन्ति गाम् ॥ ५ ॥
 पतितैः पतमानश्च पादपस्यैश्च मारुतः ।

द्वितीयावले

कुसुमैः पश्य सौमित्रे क्रीडतां वि समन्ततः ॥ ६ ॥
 विक्षिपन्विविधा शाखा नगानां कुसुमोत्कटाः ।
 मारुतश्चलितस्थानैः पट्पदैरनुगीयते ॥ ७ ॥
 गिरिप्रस्थेषु रम्येषु पुष्पवद्भिर्मनोरमैः ।
 संसक्तशिखराः शैला विराजन्तिमहाद्रुमैः ॥ ८ ॥
 सुपुष्पितास्तु, पश्येतान्कर्णिकारान्समन्ततः ।
 हाटकप्रतिसंचलश्चाक्षरान्पीताम्यरानिव ॥ ९ ॥
 सन्तापयति सौमित्रे क्रूरश्चैत्रवनानिलः ।
 अमी मयूराः शोभन्ते प्रनृत्यन्तस्ततस्ततः ॥ १० ॥
 पश्य लक्ष्मण सनादं वने मदधिवर्धनम् ।
 पुष्पिताग्रेषु वृक्षेषु द्विजानामवकूजताम् ॥ ११ ॥
 विक्षिप्तां पवनेनैतामसां तिलकमंजरीम् ।
 पट्पदः सहसाम्भेति महोद्धत्तामिव प्रियाम् ॥ १२ ॥
 कामिनामयमत्यन्तमशोकः शोकवर्धनः ।
 स्तवकैः पवनोत्क्षिप्तैस्तर्जयशिव मां स्थितः ॥ १३ ॥
 अमी लक्ष्मण दृश्यन्ते चूताः कुसुमशालिनः ।
 विभ्रमोत्सिक्तमनसः साङ्कराणां नरा इव ॥ १४ ॥
 सौमित्रे पश्य पम्पायाश्चित्रासु वनराजिषु ।
 किञ्चरा नरशार्दूल विचरन्ति इतस्ततः ॥ १५ ॥
 इमानि शुभगन्धीनि पश्य लक्ष्मण सर्वतः ।
 नलिनानि प्रकाशन्ते जले तरुणसूर्यवत् ॥ १६ ॥
 एषा प्रसन्नसलिला पद्मनीलोत्पलायुता ।
 हंसकारण्डवाकीर्णा पम्पा सौगन्धिकायुता ॥ १७ ॥
 जले तरुणसूर्याभैः पट्पदाहतकेसरैः ।
 पङ्कजैः शोभते पम्पा समन्तादभिसंवृता ॥ १८ ॥
 पवनाहतवेगाभिरुर्मिभिर्विमलेम्भासि ।
 पङ्कजीनि विराजन्ते ताड्यमानानि लक्ष्मण ॥ १९ ॥

X

THE RIGHTEOUS KING OF THE SIBIS

अथैकदा वासवश्चाग्निश्च उशीनरं नाम राजानं तत्परिक्षार्थमात्र
 म्मतुः । इन्द्रः श्येनो बभूवाग्निश्च कपोतरूपं धारयामास । कपोतो
 यज्ञभूमिस्थितं राजानमासाद्य श्येनाच्छरणं याचमानस्तस्योरु-
 प्रदेशे निलिल्ये । तदवलोक्य श्येन उवाच । सर्वे महोक्षितस्त्वां
 धर्मात्मानमाहुः । श्रुत्वा पीड्यमानस्य मे भक्षणमिदं घ्रात्रं
 कल्पितम् । तत्कस्मात्त्वं धर्मविरुद्धं कर्तुमिच्छसि । राजोवाच ।
 भो द्विज त्वत्संस्त्राणार्थं सन्त्रस्तरूपः कपोतो मामभ्यागतः ।
 शरणागताय च तस्मै मयाभयं दत्तम् । श्येनः प्रत्युवाच । राजन्
 सर्वे जन्तव आहारेण विधर्षते । भोजनमुत्सृज्य केनापि जीवितुं
 न शक्नुमः । यदि भक्ष्याद्वियोजितोहं भिषता तर्हि मम शरणा
 नियतं कार्यं त्यज्यन्ति । मयि च मृते पुत्रदारादयः सर्वे विनश्यन्ति ।
 एवं कपोतं रक्षमांणस्त्वं बहून् प्राणांस्त्योजयिष्यसि । तदत्र धर्मा-
 धर्मान्निर्णये गुरुलाभवं निश्चित्य यज्ञस्य तत्कुलम्भ । तच्छ्रुत्वा राजा
 प्राह । विहगोत्तम धर्मसंयुक्तं खलु त्वं भाषसे । किन्तु शरणार्थि-
 परित्यागो न कदापि युक्तः । तच्चाहारोन्यथा कर्तुं शक्यते ।
 शिवीनामृद्धेस्मिन् राज्ये वराहं वा मृगं वा गां वा यत्किञ्चित्त्वं
 कामयसे तदगृहाण । किन्तु शरणार्थिनमिमं पक्षिणं मा जहि ।
 तत्प्रकर्ण्य श्येनः प्रोवाच । उशीनर श्येनः कपोतानन्तीत्येषा
 स्थितिः सनातनी । अयं कपोतश्च मे दैवविहितो भक्ष्यः । तथापि
 यदि त्वमिममनुकंपसे तर्हि कपोततुलया धृतमात्मनो मांसमुत्कृत्य
 मर्त्यं देहि । तेनैव मे तुष्टिर्भवेत् । राजा सानन्दं प्राह । अनुग्रहमिमं
 मन्ये यन्मामभियाचसे तत्तव मनोरथं सम्पादयामि । इत्युक्त्वा
 राजा देहान्मांसमुत्कृत्य कपोतेन तुलयामास । किन्तु कपोतो
 मांसादत्यरिच्यतोति दृष्ट्वा पुनर्मांसमुत्कृत्य प्राददात् । तथापि
 कपोततुलया धृतं मांसं यदा नैवाविद्यत तदास्त्री स्वयमेव तुला-
 माकरोह । तदवलोक्य श्येन उवाच । भो धर्मव्रत अहमिन्द्रोस्मि ।
 अयं कपोतश्च हव्यवाहनः । आर्षां त्वां जिह्वासमानौ यज्ञवाटमुपा-

गतौ । यत्ते गात्रेभ्यो मांसमुद्धृतं सैषा भास्वती कीर्तिर्लोकान-
भिभविष्यति । इत्युक्त्वा तावुमौ दिवमारुह्यतुः । उशीनरोपि
धर्मेण रोदसी आवृत्य वषुषैव विविष्टपमादरोह ।

Mahabharata

XI.

VISHNUSARMAN UNDERTAKING TO
INSTRUCT THE PRINCES.

अस्ति भागीरथीतीरे पाटलीपुत्रनामधेयं नगरम् । तत्र सर्व-
स्वामिगुणोपेतः सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत् । स भूपतिरेकदा
केनापि पठ्यमानं श्लोकद्वयं श्रुत्वा ।

अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् ।

सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यत्र एव सः ॥ १ ॥

यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता ।

एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ २ ॥

इत्याकर्ण्यस्मिनः पुत्राणामनधिगतशास्त्राणां नित्यमुन्मार्गं
गामिनां शास्त्राननुष्ठानेनोद्विग्नमनाः स राजा चिन्तयामास ।

कोर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् धार्मिकः ।

काणेन चक्षुषा किं वा चक्षुःपीडेव केवलम् ॥ ३ ॥

अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यो न चांतिमः ।

सकृद्दुःखकराद्याद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ ४ ॥

किं च ।

स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ।

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ ५ ॥

अर्थागमो नित्यमरोगिता च ।

श्रियश्च भार्या प्रियवादिनी च ॥

वश्यद्वयं पुत्रोर्थकरी च विद्या

म्ह जीवलोकस्य सुखानि राजन् ॥ ६ ॥

१ मम पुत्रा गुणवन् क्रियताम्

कुसुममाला.

अवश्यं भाषिनो भाषा भवन्ति महतामपि ।
 नभस्त्वं नीलकण्ठस्य महाहिशयनं हरेः ॥ ७ ॥
 यद्भाषि न तद्भाषि भाषि चेन्न तदन्यथा ।
 इति चिन्ताविषमोऽयमगदः किं न पीयते ॥ ८ ॥
 इत्येतत्कार्याक्षमाणां केषांचिदालस्यवचनम् ।
 न दैवमपि संचिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः ।
 अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्नुमर्हति ॥ ९ ॥

च ।

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी—
 दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
 देवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या ।
 यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोत्र दोषः ॥ १० ॥
 यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
 एवंपुरुषकारेण विना देवं न सिध्यति ॥ ११ ॥
 तथा च ।

पूर्वजन्मकृतं कर्म नदैवमिति कथ्यते ।
 तस्मात्पुरुषकारेण यत्नं कुर्यादितंद्रिप्तः ॥ १२ ॥
 यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति ।
 एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ १३ ॥
 काकनालीयचण्ड्राक्षं दृष्ट्वापि निधिमग्रतः ।
 न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ १४ ॥

एतच्चैवतयित्वा स राजा पंडितसभां कारितवान्
 यच्च । भो भोः पंडिताः श्रूयताम् । अस्ति
 अन्यो मम पुत्राणां नित्यमुन्मार्गगामिनामनधि
 त्वा नीतिशास्त्रोपदेशेन पुनर्जन्म कारयितुं समर्थ
 काचः काचनसंसर्गाद्धत्ते मारकर्ता सुतिम् ।
 तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो यानि प्रवीणनाम् ॥

च

हीयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् ।

समैश्च समतामेति विंशिष्टेद्व्यं विंशिष्टताम् ॥ १६ ॥

अश्रान्तरे विष्णुशर्मनामा महापण्डितः सकलनीतिशास्त्र-
तत्त्वज्ञो बृहस्पतिरिषाब्रवीत् । देव महाकुलसंभूता एते रा-
पुत्राः । तन्मया नीतिं आह्वयितुं शक्यते । यतः

नाद्रव्ये निहिता काचित्क्रिया फलवती भवेत् ।

न व्यापारशतेनापि शुक्रकषाट्यते वक्रः ॥ १७ ॥

अतोहं षण्मासाभ्यन्तरे तव पुत्रास्त्रीतिशास्त्राभिज्ञान्क-
प्यामि । राजा सधिनयं पुनरुवाच ।

कीदृशेपि सुमनःसंगादारोहति सतां शिरः ।

अश्मापि याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥ १८ ॥

अन्यच्च । यथोदयगिरेर्द्रव्यं संनिकर्षेण दीप्यते ।

तथा सत्संनिधानेन हीनवर्णोऽपि दीप्यते ॥ १९ ॥

गुणा गुणक्षेपु गुणा भवन्ति ।

ते निर्गुणे प्राप्य भवन्ति दोषाः ।

आस्वाद्यतोऽपि प्रभवन्ति तद्यः

समुद्रमासाद्य भवेत्यपेयाः ॥ २० ॥

तदेतेषां तस्मिन्पुत्राणां नीतिशास्त्रोपदेशाय भवतः प्रमाणम् ।
त्युक्त्वा तस्य विष्णुशर्मणो बहुमानपुरःसरं पुत्रान्समर्पितवान् ।

Hitopadesa.

XII

तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य वाक्यं वाक्यविशारदः ।

प्रत्युवाच महातेजा मारीचो राक्षसेश्वरम् ॥ १ ॥

सुलभाः पुरुषा राजन्सर्ततं प्रियवादिनः ।

अप्रियस्यापि पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ २ ॥

न नूनं बुध्यसे रामं महार्वायिगुणोज्ज्वलम् ।

अयुक्तचारश्चपलो महेंद्रवर्णोपम् ॥ ३ ॥

अपि स्वस्ति भवेत्तात सर्वेषामपि रक्षसाम् ।

कुसुममाला.

अपि रामो न संकुचः कुर्याल्लोकानराक्षसान् ॥ ४ ॥
 अपि ते जीवितांताय नोत्पन्ना जनकात्मजा ।
 अपि सीतानिमित्तं च न भवेद्व्यसनं महत् ॥ ५ ॥
 अपि त्वार्तीश्वरं प्राप्य कामवृत्तं निरंकुशम् ।
 न विनश्येत्पुरी लंका त्वया सह सखाक्षता ॥ ६ ॥
 त्वद्विधः कामवृत्तो हि दुःशीलः पापमन्त्रितः ।
 आप्तमानं स्वजनं राष्ट्रं स राजा हन्ति दुर्मतिः ॥ ७ ॥
 न च पित्रा परित्यक्तो नामर्यादः कथंचन ।
 न लुब्धो न च दुःशीलो न च क्षत्रियपांसनः ॥ ८ ॥
 न च धर्मगुणैर्हीनः कौसल्यानन्दवर्धनः ।
 न च तीक्ष्णो हि भूतानां सर्वभूतहिते रतः ॥ ९ ॥
 वंचितं पितरं दृष्ट्वा कैकेय्या सत्यवादिनम् ।
 करिष्यामीति धर्मात्ता ततः प्रव्रजितो वनम् ॥ १० ॥
 कैकेय्याः प्रियकामार्थं पितुर्दशरथस्य च ।
 हित्वा राज्यं च भोगांश्च प्रविष्टो दंडकावनम् ॥ ११ ॥
 रामो विप्रह्वान्वर्भः साधुः सत्यपराक्रमः ।
 राजा सर्वस्य लोकस्य देवानामिव वासवः ॥ १२ ॥
 कथं नु तस्य वैदेहीं रक्षितां स्येन तेजसा ।
 इच्छसे प्रसभं हर्तुं प्रभामिव विवस्वतः ॥ १३ ॥
 शराक्षिप्रनाधूर्ष्य चापस्त्रङ्गोधनं रणे ।
 रामाग्निं सहसा वीक्षितं न प्रवेष्टुं त्वमर्हसि ॥ १४ ॥
 अप्रतेयं हि तत्तेजो यस्य सा जलकात्मजा ।
 न त्वं समर्थस्तां हर्तुं रामचापाश्रयां वने ॥ १५ ॥
 तस्य वै नरसिंहस्य सिंहोरस्कस्य भामिनी ।
 प्राणेभ्योपि प्रियतरा भार्या नित्यमनुवता ॥ १६ ॥
 न सा धर्षयितुं शक्या मैथिल्योजस्विनः प्रिया ।
 वीरस्येव हुताशस्य शिखा सीता सुमध्यमा ॥ १७ ॥
 किमुद्यमं व्यर्थमिमंकृत्वा ते राक्षसाधिप ।

दृष्टश्चेत्त्वं रणे तेन तदेतमुपजीवितम् ॥ १८ ॥
 आत्मनश्च बलं ज्ञात्वा राघवस्य च तत्त्वतः ।
 हितं हि तव मिश्रित्य क्षमां त्वं कर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥
 अहं तु मत्प्रे तव न क्षमं रणे ।
 समागमं कोसलराजसूनुना ।
 इदं हि भूयः शृणु वाक्यमुत्तमं
 क्षमं च युक्तं च निशाचराधिप ॥ २ ॥

Ramayana.

KING BHOJA AND A LEARNED BRAHMANA

ततो भुञ्जे तपोवनं याते बुद्धिस्तगरं मुख्यामात्मं विधाय
 स्वराज्यं बुभुजे भोजराजसूयति । एवमतिक्रामति काले कदाचि-
 द्राज्ञा कीदृतोद्यानं गच्छता कोपि धारानगरवासी विप्रो लक्षितः ।
 स च राजानं वीक्ष्य नेत्रे निर्माल्यागच्छन् राज्ञा पृष्ठः । द्विज त्वं
 मां दृष्ट्वा न स्वस्तीति जल्पसि । विशेषेण लोचने निमीलयसि ।
 तत्र को हेतुरिति । विप्र आह । देव त्वं वैष्णवोसि । विप्राणां नोप-
 द्रवं करिष्यसि । ततस्त्वसौ न भीतिः । किंतु कस्मैचित् किमपि
 न प्रयच्छसि । तेन तव दक्षिण्यमपि नास्ति । अतस्ते किमाशीर्षि-
 चला । किं च पातरेव कृपणमुखावलोकनात्परतोपि लाभहानिः
 स्यादिति लोकोक्त्या लोचने निमीलिते ।

अप्रगल्भस्य या विद्या कृपणस्य च यत्ननम् ।
 यच्च बाहुबलं भीरोर्धर्ममेतत्त्रयं भुवि ॥ १ ॥
 देव मत्पिता बृद्धः कार्शीं प्रति गच्छन् मया पृष्ठः ।
 तात मया किं कर्तव्यमिति । पित्रा चेत्थमभ्यधायि ।
 पातकानां सप्तस्तानां द्वे परे तात पातके ।
 एकं दुःसीवधो राजा द्वितीयं च तदाश्रयः ॥ २ ॥

अदातुर्दक्षिर्णं न हि भवति । देव पुरा कर्णदधरीचिशिवि
विक्रमप्रमुखाः क्षितिपतयो यथा निजदानसमुद्भूतदिव्यनवगुणे
निवसन्ति महीमण्डले तथा किमपरे राजानः ।

देहे पतिनि का रक्षा यशो रक्ष्यमपातवत् ।

नरः पतितकायोपि यशःकायेन जीवति ॥ ३ ॥

राजापि तेन वाक्येन पीयूषपूरस्तात इव परब्रह्मणि लीः
इव लोचनाभ्यां हृषीक्षणि मुमोच । प्राह च द्विजम् ।

विप्रवर शुणु ।

मनीषिणः संति न ते हितैषिणो

हितैषिणः संति न ते मनीषिणः ।

सुदृचं विद्वानपि दुर्लभो नृणां

यथावयं स्वादु हितं च दुर्लभम् ॥ ४ ॥

इति विप्राय लक्ष्मं दत्त्वा किं ते नामेत्याह । विप्रः स्वनाम
भूमौ लिखति गोविंद इति । राजा वाचयित्वा विप्र प्रत्यहं राज
भवनमागतव्यं न ते कश्चिन्निषेधो विद्वांसः कवयश्च कौतुकाः
सभामानेतव्या इति प्रत्युवाच ।

Bhojaprabandha.

XIV.

RATI'S LAMENTATION AFTER CUPID IS
BURNT BY SHIVA.

अथ मोहपरायणा सती शिवशा कामवधूर्तिबोधिता ।

विधिना प्रतिपादयिष्यता नववैधव्यमसह्यवेदनम् ॥ १ ॥

अवधानपरे चकार सा प्रलयान्तोन्मिषिते विलोचने ।

न विषेद् तयोरतृप्तयोः प्रियमत्यन्तविलुप्तदर्शनम् ॥ २ ॥

अयि जीवितनाथ जीवसीत्यभिधायोत्थितयां तथा पुरः

दृष्टो पुरुषाकृति क्षितौ हरकोपानलभस्म केवलम् ॥ ३ ॥

द्वितीयावलि.

अथ सा पुनरेव विह्वला वसुधालिङ्गनधूसरस्तनी ।
 विललाप विकीर्णमूर्धजा समदुःखामिषकुर्वती स्थलीम् ॥
 उपमानमभूद्विलासितां करण यत्तत्र कांतिमत्तया ।
 तदिदं गतमीदृशीं दशां न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः ॥
 क तु मां त्वदधीनजीवितां विनिकीर्य क्षणभिन्नसौहृदः ।
 बलिनीं क्षतसेतुबन्धनो जलसंघात इघासि विद्रुतः ॥ ६ ॥
 कृतवानसि त्रिप्रियं न मे प्रतिकूलं न च ते मया कृतम् ।
 किमकारणमेव दर्शनं विलपत्य रतये न दीयते ॥ ७ ॥
 स्मरसि स्मर मेखलागुणरुत गोत्रस्खलितेषु बन्धनम् ।
 च्युतकेसरदूषितेक्षणाभ्यवर्तसोत्पलताडनानि वा ॥ ८ ॥
 हृदये धससीति मत्प्रियं यदधोचस्तद्वैमि कैतवम् ।
 उपचारपदं न चेदिदं त्वमर्नगः कथमक्षता रतिः ॥ ९ ॥
 परलोकनवप्रयासिनः प्रतिपत्स्ये पदवीमहं तव ।
 विधिना जन एष वंचितस्त्वदधीनं खलु देहिनां सुखम् ।
 रजनीति रावर्गुठिते पुरमार्गे धनशब्द वेङ्कवाः ।
 वसति प्रियाकारिणां प्रियास्वदृते प्रापायतुं क ईश्वरः ॥
 नयनान्तरुणानि घूर्णयन् वचनानि स्खलयन्पदे पदे ।
 अस्ताति त्वायि वारुणीमदः प्रमदानामधुना धिडेवना ॥ १२ ॥
 अवगम्य कधीकृतं वपुः प्रियबंधोस्तव निष्फलोदयः ।
 बहुलेपि गते निशाकरस्तनुतां दुःखमर्नग मोक्षयति ॥ १३ ॥
 हरिताण्ड्याखबंधनः कलपुंस्कोकिलशब्दसूचितः ।
 वद संप्रति कस्य बाणतां नवचूतप्रसवो गमिष्यति ॥ १४ ॥
 अलिपंकिरनेकशस्त्रया गुणकृत्ये धनुषो नियोजिता ।
 विरुतैः करुणस्वनैरियं मुखशोकामनुरोदितीव माम् ॥ १५ ॥
 प्रतिपद्य मनोहरं वपुः पुनरप्यादिश तावदुत्थितः ।
 रतिद्रुतिपदेषु कोकिलां मधुरालापनिसर्गपंडिताम् ॥ १६ ॥
 शिरसा प्रणिपत्य याचितान्युपगूढानि सवेपथूनि च
 सुरतानि च तानि ते रहःस्मर संस्मृत्य न शांतिरस्ति मे ॥

रञ्जितं रतिपङ्क्तिं त्वया स्वयमंगेषु मन्दमार्तवम् ।
 ध्रियते कुसुमप्रसाधनं तव तच्छास्त्रधनुः दृश्यते ॥ १८ ॥
 विषुधिरसि यस्य दाहणरसमते पङ्क्तिरसि स्मृतः ।
 तस्मिन् कुरु दक्षिणतरं चरणं निर्मितरामनेहि मे ॥ १९ ॥
 अहमेव पतंगवर्त्मना पुनरेकाध्रियिणी भवामि ते ।
 चतुरैः सुरकाभिनीजनेः प्रिय यावच्च विलोभ्यसे दिवि ॥ २० ॥
 मदनेन विनाकृता रतिः क्षणमात्रं किल जीवितेति मे ।
 वचनीयमिदं व्यवस्थितं रमण त्वामनुयामि यद्यापि ॥ २१ ॥
 क्रियता कथमन्यमङ्गलं परलोकांतरितस्य ते मया ।
 सममंघ गतोऽस्यतर्कितां गतिमंगेन च जीवितेन च ॥ २२ ॥
 कञ्जुतां नयतः स्मरामि ते शरमुत्सर्गानेवण्यध्वन्दनः ॥
 मधुना सह सस्मितां कथां नवनोपांतवेत्तोलितं च यत् ॥ २३ ॥
 क नु ते हृदयंगमः सखा कुसुमायोजितकार्मुको मधुः ।
 न खलुमरुषा पिनाकिना गमितः सोऽपि सुहृद्गतां गतिम् ॥ २४ ॥
 अथ तैः परिदेविताक्षरैर्हृदये दिग्धशरीरेवाहतः ।
 द्रुतमभ्युपपत्तुमातुरां मधुरात्मानमदर्शयत्पुनः ॥ २५ ॥
 तमवेक्ष्य खेदो सा भृशं स्तनसंवायामुरो जयान् च ।
 स्वजनस्य हि दुःखमप्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते ॥ २६ ॥
 इति चैनमुवाच दुःखिता सुहृदः पश्य वसन्तं किं स्थितम् ।
 तद्वितं कणशो विकीर्यते पवनैर्मस्य कणोत्कर्षुरम् ॥ २७ ॥
 आयं संप्रति देहि दर्शनं स्मर पर्युत्सुक एव माधवः ।
 दयितास्वनवस्थितं नृणां न खलु प्रेम चलं सुहृज्जने ॥ २८ ॥
 अमुना ननु पार्श्ववर्तिना जगदाज्ञां तसुरासुरं तव ।
 निस्तंतुगुणस्य कारितं धनुषः पेलवपुष्पपत्रिणः ॥ २९ ॥
 गत एव न ते निवर्तते स सखा दीप इवानिलाहतः ।
 अहमस्य दशेव पश्य मामविषह्यज्यसनेन धूमिताम् ॥ ३० ॥
 विधिना कृतमर्थवेदासं ननु मां कामवधे विमुञ्चता ।
 अनपायिनि संश्रयद्रुमे गजभग्ने वतनाय बल्लरी ॥ ३१ ॥

सदिदं क्रियतामनेतरं भवता बंधुजनप्रयोजनम् ।
 विधुरां ज्वलनातिसर्जनाद्वा मां प्रापय प्रवुरंतिकर ॥ ३२ ॥
 शशिना सह याति कौमुदी सह मेघेन ताडेरलीयते ।
 प्रमदाः प्रतिवर्त्मगा इति प्रतिपन्नं हि विवैतनैरपि । ३३ ॥
 अमुनैव कथायितस्तनो नृमतेन प्रियगात्रमस्मना ।
 वधपल्लवसंस्तरे यथा रवयिष्यामि तनुं विभावसौ ॥ ३४ ॥
 कुसुमास्तरणे सहायतां बहुशः लौम्य गतस्त्वभावयोः ।
 कुच संप्रति तावदाशु मे प्रणिपातांजलियाचितश्चित्तम् ॥ ३५ ॥
 तदनु ज्वलनं मदपितं स्वयेर्दक्षिणघातबीजनेः ।
 विदितं खलु ते यथा स्मरः क्षणमभ्युत्सहते न मां विना ॥ ३६ ॥
 इति चापि विधाय दीयतां सलिलस्यांजलिलोक एव नौ ।
 अविभज्य परत्र तं मया सहितः पादति ते स बांधवः ॥ ३७ ॥
 परलोकविधौ च नाधव स्मरमुदिश्य विछीलपल्लवाः ।
 निवयेः सहकारमंजरी विपचूतप्रसवो हि ते सखा ॥ ३८ ॥

XV.

THE EVILS OF POVERTY.

शीलं शौचं क्षांतिर्दीक्षणं कुले जन्म सर्वाणीमानि वित्तविही-
 नस्य पुरुषस्य न विराजते । यदा पुरुषो वित्तविहीनो भवति तदा
 मानो वा दर्पो वा विह्वानं वा विभ्रमो वा सर्वं प्रणश्यति । बुद्धि-
 मतामपि बुद्धिर्वसंतघाताहता शिशिरधोरिव मातेर्द्वसे कुट्टेव-
 भरोचितया लयं याति । शुष्कं सर इव रौद्रं स्मशानमिव स्थं
 भवति । वित्तिविहीना लघवो नरा- पुरो निवसंतोपि पयसि जात-
 विनयाः पयसां बुद्बुदा इव न विभाव्यन्ते । सुकुलं कुशलं सुजनं
 च विहाय कुलकुशलशीलविकलोपि कल्पतरुविवाह्ये नरे जननि-
 वहा नित्यं रज्यन्ति । पूर्वसुकुलनिह विकलं खलु । कुलसमुद्रमृता
 विद्यावंतोपि यस्य यदा विषयः स्यात्तस्य तदा दासतां याति ।

कुसुममाला

गर्जतमपि पयसां पतिमयं लघुरिति लोको न
यत्परिपूर्णा नरा इव कुर्वीति तत्सर्वमलज्जाकरं ग

Panchats

XVI.

MISCELLANEOUS VERSES, PAI

सद्भिः संबोध्यमानोपि दुरात्मा पापबोध्यः
घृण्यमाण इवांगारो निर्मलत्वं न गच्छति ॥ १ ॥
वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रातं वनचरैः सह ।
न सूर्खजनसंसर्गः सुरेंद्रभवनेष्वपि ॥ २ ॥
कलहांतानि हर्म्याणि कुवाक्यांतं च सौहृदम् ।
कुराजांतानि राष्ट्राणि कुकर्मांतं यशो नृणाम् ॥
पूज्यते यदपूज्योपि यद्गम्योपि गम्यते ।
वंचते यदवंचोपि स प्रभावो धनस्य च ॥ ४ ॥
गतवयसामपि पुंसां येयामर्था भवन्ति ते तद्व्याः
अर्थेन तु ये हीना वृद्धास्ते योगिनोऽपि ॥ ५ ॥
अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तोपि जनस्तिरस्त्रिकया लभः
निवसन्तं दर्शयति लब्धो वन्दिर्न तु ज्वलितः ॥
उदीरितोऽर्थः पुनरपि वृहते
हयाश्च नागाश्च वदन्ति चोदिताः ।
अनुक्तमप्युहति पण्डितो जनः
परंगितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ ७ ॥
अरैः संघार्यते नाभिर्नाभौ चाराः प्रतिष्ठिताः ।
स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते ॥ ८ ॥
शक्तिवैकल्यनम्रस्य निःसारत्वाल्लघ्वीयसः ।
जन्मिनो मानहीनस्य तृणस्य च समा गतिः ॥ ९ ॥
प्रारभ्यते न स्रज्जु विघ्नभयेन नीचेः
प्रारभ्य विघ्नावेहता विरभन्ति मय्याः ।

द्वितीयावाल

विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः

प्रारब्धमुत्तमजना न परित्यजति ॥ १० ॥

नक्षेत्रमत्तस्य भूपस्य कुंजरस्य च गच्छतः ।

उन्मांर्न वाच्यतां याति महामात्राः समीपगाः ॥ ११ ॥

पूर्वं वयसि यः शांतः स शांत इति मे मतिः ।

धातुषु क्षीयमाणेषु शमः कस्य न जायते ॥ १२ ॥

स्तोकेनोपतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम् ।

अहोसुसदृशी चेशा तुलायुगेः खलस्य च ॥ १३ ॥

तृणानि नोन्मूलयति प्रमंजनो

मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः ।

स्वभावं एवोन्नतचेतसामयं

महान्नहृत्स्वेव करोति विक्रयम् ॥ १४ ॥

नरपतिहितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके

जनपदहितकर्ता त्यज्यते पार्थिवेन्द्रैः ।

इति महति विरोधे वर्तमाने समाने

नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता ॥ १५ ॥

स्वभावं नोपदेशेन शक्यते कर्तुमन्यथा ।

सुततमपि पानीयं पुनर्गच्छति शीतताम् ॥ १६ ॥

साम्नेन यत्र सिद्धिर्न तत्र दंडो बुधेन विनियोज्यः ।

पित्तं यदि शर्करया शाम्यति कोर्यः पटोलेन ॥ १७ ॥

अप्यात्मनो विनाशं गणयति न खलः परव्यसन्ननिष्ठ

प्रायो मस्तकनाशे समरमुखे नृपति कबंधः ॥ १८ ॥

संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते

मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।

स्वार्था सागरशुक्तिवध्यपातितं सन्मोर्त्तिकं जायते

प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संवासतो जायते ॥ १९ ॥

अपि संपूर्णतायुक्तैः कर्तव्याः सुहृदो बुधैः ।

नदीशः परिपूर्णोपि चंद्रोदयमपेक्षते ॥ २० ॥

रुक्ममाला

सिंहो व्याकरणस्य कर्तुरदृष्ट्याणान् प्रियान् पालिने-
 मीमांसाकृतमुन्ममाथ सहसा हस्ती मुने जैमिनिम् ।
 छंदोज्ञाननिधिं जघान मकरो वेलातटे पिंगल-
 मज्ञानावृतचेतसामतिरुषां कोर्यस्तिरश्वां गुणैः ॥ २१ ॥
 उपार्जितानामर्थानां त्याग एव हि रक्षणम् ।
 तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाभसाम् ॥ २२ ॥
 प्राप्ते भवे परित्वार्ण प्रीतिविश्रम्भभाजनम् ।
 केन रत्नमिदं सृष्टं भिन्नमिन्ध्वरद्वयम् ॥ २३ ॥
 बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम्
 प्रतिशक्तं न हि धनः कदाचिदुपसर्पति ॥ २४ ॥
 यसा हीनबलो विरोधं न भूतिकामो मनसापि
 व्यते वेतसंवृत्तिरत्र व्यक्तं प्रणाशो हि पतंगवृत्तेः

XVII.

MISCELLANEOUS VERSES, PART II.

लोभाविष्टो नरो वित्तं वीक्षते न स आपदम् ।
 दुग्धं पश्याति मार्जरो यतो न लकुटाहितम् ॥ २६ ॥
 गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता देताश्च नाशे गता-
 श्चक्षुर्भ्राम्याति रूपमेव ह्रमते वक्त्रं च लालयते ।
 वाक्यं नेव करोति बांधवजनः पत्नी न शुश्रूषते ।
 हा कर्षं जरयाभिर्भूतपुरुषः पुत्रैरवशायते ॥ २७ ॥
 जीर्यति जीर्यतः केशा देता जीर्यति जीर्यतः ।
 चक्षुःश्रोत्रे च जीर्यते तृष्णैका तरुणायते ॥ २८ ॥
 इच्छति शर्मा सहस्रं सहस्रीं लक्षमीहते ।
 लक्षाधिपस्तथा राज्यं राज्यस्यः स्वर्गमीहते ॥ २९ ॥
 लभेत सिकतासु तैलमपि यन्ननः पीडयन्
 पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्दितः ।
 कदाचिदपि पर्यट्यदाशविषाणमात्मादृषे-

न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ३० ॥
 पीयूषमिव संतोषं पिबतां निर्द्विजः पराः ।
 दुःखं निरंतरं पुंसामसंतोषवतां सदा ॥ ३१ ॥
 यश्चेतनोपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सविश्रुतिनामः ।
 तस्तेजस्वी पुरुषः परकृतविकृतिं कथं सहते ॥ ३२ ॥
 सिंहः शिशुरपि निपतति मद्मलिनकपौलभिन्निपुणं
 प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु धयस्तेजसो हेतुः ॥ ३३ ॥
 एते संपुत्राः परार्थघटकाः स्वार्थान् परित्यज्य ये
 सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
 तेमीमानवराक्षसाः परहितं स्वार्थाय विघ्नन्ति ये
 ये तु धनंति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ ३४ ॥
 एक एव लगो मानी विरं जीवतु ज्ञातकः ।
 म्रियते वा पिपासायां याचते वा पुरंदरम् ॥ ३५ ॥
 पिबन्ति मधु पद्मेषु भृंगाः केसरधूसराः ।
 हंसाः शैवालमञ्जतिं धिग्देवमसमंजसम् ॥ ३६ ॥
 उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ।
 षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देव सहायकः ॥ ३७ ॥
 शरदि न वर्षति गर्जति वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघः ।
 नीचो वदति न कुरुते वदति न साधुः करोत्येव ॥ ३८ ॥
 अञ्जलिस्थाने पुष्पाणि वासयन्ति करद्वयम् ।
 अहो सुमनसां प्रीतिर्धामदक्षिणयोः समा ॥ ३९ ॥
 किमत्र चित्रं यत्संतः परानुश्रूयन्तत्पराः ।
 न हि स्वदेहशोत्पायं जार्यते चेदेनैर्दुर्मांसः ॥ ४० ॥
 न नम्रास्तखः फलोन्गमैर्नद्यां बुभिसुरि विलिखितो घनाः ।
 ततः सत्पुरुषः समृद्धिभिः स्वभावं एवैव परोपकारिणाम् ॥ ४१ ॥
 जाड्यं श्रियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं
 मनोज्ञं दिशति पापमपाकरोति ।

चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं
 सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥ ४२ ॥
 शक्यो धारयितुं जलेन हुतमुक्त हृत्त्रेण सूर्यातपो
 नागैर्द्रो निशितांकुशेन समदो वंदेन गौगर्दभौ ।
 व्याधिर्मेवजसंग्रहैश्च विविधैर्भद्रप्रयोगैर्विषं
 सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥
 यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः ।
 चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥ ४४ ॥
 विद्या विवादाय धनं मदाय शक्तिः परेषां परिपीडनस्य
 खलस्य साधोर्विपरीतमेतद् ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय
 खलः करोति दुर्वृत्तं तद्धि फलति साधुषु ।
 दृशाननोदरत्सर्तां बन्धनं च पयोदध्रेः ॥ ४६ ॥
 यद्वि संति गुणाः पुंसां विकसत्येवं केवलम् ।
 न हि कस्तूरिकामोदः शपथेनानुनाध्यते ॥ ४७ ॥
 मातेषु रक्षति पितेषु हिते नियुक्ते
 कातेषु चापि रमयत्यपनीय खेदम् ।
 लक्ष्मीं तनोति वितनोति च दिक्षु कीर्तिं
 किं किं न साधयति कल्पलेतव विद्या ॥ ४८ ॥
 आश्रयवशेन सततं गुरुता लघुता च जायते पुंसाम् ।
 विद्ये विध्यसमानाः करिणो बत दर्पणे लघवः ॥ ४९ ॥
 अनुसरति करिकपोलं भ्रमरः श्रवणेन ताड्यमानोपि ।
 गणयति न तिरस्कारं दानांधाविलोचनो नीचः ॥ ५० ॥
 पद्माकरं दिनकरे विकचीकरोति
 चंद्रो विकासयाति कैरवचक्रवाकम् ।
 नाभ्यर्थितो जलधरोपि जलं ददाति
 संतः स्वयं परहितेषु कृताभियोगाः ॥ ५१ ॥

समितिम् appears to be object of. प्रविशेत् in verse 8 below, the construction is peculiar. भोगवती name of the city of the snakes in the lower world. सुन्दरः very charming or lovely. पञ्चशीर्षा having five heads. दुर्जयति stealing i. e. captivating, fascinating, सज्जामुत became fixed or rivetted. इदं-मे. दुर्जया मयसा in her mind. भारत O, descendant of Bharata; the tale is told to युधिष्ठि by बृहदश्व. सावित्री a handsome or noble woman. देवतां लिङ्गानि the peculiar marks or characteristic features of gods. यस्मै तिष्ठतामेकस्यापि even in one of these that are sitting on the ground. वारणम् प्रति देवतां submission to the gods. (देवान् प्रति शरणमगमम्) प्राप्तकाल as a thing fit for the occasion. यथा by virtue of which, on account of which. (हेतुः). पतित्वं प्रविशन्तु point out to me as my husband (as that I may choose as my husband). नाभिक्रामि scil. इम् am not faithless towards him. कुर्वन्तु assume, show. दधोक्त &c. (the gods showed their persons) their characteristic marks as was desired (by her).

✕ XII.

हविर्गन्धजोहीनान्-हविर्गन्धजश्च हे जोहीनाश्च तान् wearing fresh (unfaded) garlands and having no dust स्थिताः पृथक्ः क्षितिं sitting without touching the ground. छायाद्विहीयः accompanied by, or having shadow (which the gods have not). = वृजन् threw, placed, put. उत्कृष्टा an excellent woman. वत्से दधमे तम् devoted (obedient) to your words (त्वदाज्ञानुवर्तिनम्) अवशिष्यति will remain. त्वयि भविष्यमि will be (devoted) to you. प्रत्यक्षम् दर्शनं यज्ञे.

his presence in person at sacrifices. अल्पभवे &c. his presence (being) at the place where Naishadha might desire it. अपाभावम् presence of water. लोअनाम्-प्रमान् worlds as bright as himself. आत्मन इव प्रभा येषां तान्. अनरसम् food and drink; nutriment. स्थिति steady adherence or devotion to. मिथुन a couple, two each. यथागतं as they came. उच्च an irregular आर्ष form for उक्त्वा. बलवृक्ष the destroyer of the demons बल and वृक्ष, viz. Indra, असदक्षिणैः (sacrifices) at which ample gifts were given away. यजमान offering sacrifice.

XIII.

अद्विष्टचेतसा with an attentive mind, attentively, हारितेन name of an ascetic, तत्रनाम &c. it may be (नाम) that I have no knowledge of the birth of Chandrapida, true it is that &c. पुनः but दुःखं स्थापयामि keep (myself) in misery. विहारनिर्गतः gone out for sport or roaming. उक्तां कुकुम्भं गृहीत्वाग्रम् proceeded (started) in the northern direction. अवाशीर्वत इव as it were gave way or dropped नाश्वमेन adj. of श्वसेन, causing a movement of the organs, i. e. excessively deep and heavy. ददवस्थः—ता अवस्था यस्य being in that state. अमुं क्तु dropped, threw down. अधत्यलपुत्रमां easily produced or brought on by the fatigues of the journey. लब्ध-प्रबोधः being roused from sleep, being awake. अनुत्तमोचनीयैः from which it was impossible to be free. कृष्ण dark (in colour as well as in deeds); so are the two adjectives to be interpreted. निष्प्रत्याश hopeless (of escape). किं मया etc. what (do you get) by

making me experience (अनुभाषितेन) the pain of captivity ? अथ=यदि. भद्रमुखः of an auspicious look or appearance. अकारुक्ष्यपक्ष्मं unable to brook delay, impatient of the lapse of time. भवानपि etc. you too possess the attributes of a sentient being *i. e.* you are a living being. मातङ्गप्रतिवक्षायां inhabited by Chandalas कृतावस्थानः (कृतमवस्थानम् वसतिर्येन). प्रथमे वयसि in the prime of youth. तस्यास्तु कथितः you were told to her, information about you was given to her. शम्भे मोक्षे etc. she is at liberty (has full power) to imprison or release you. शुष्कशनिना by dry (*i. e.* unattended with rain water) thunderbolt or lightning. संविम्र pained, distressed. मंदपुण्यश्च of. little merit, unfortunate. शिः शैलरा-भ्यर्चित (the lotus-like feet) worshipped by the crests on the head. श्रिया जसेन being born of Shri the goddess of wealth. भूत्वा having become (having had the good fortune to be born in heaven). मया प्रवेष्टव्यम् I must enter, so स्वातन्त्र्य &c. जन्मलक्षण birth, being born. प्रथमगर्भे एव just in the first conception (when you were first conceived by Shri). मान - the parrot is addressing his mother. अक्षरवत्जनशरण-चरणद्विकले whose lotus-like feet are the refuge of helpless (forlorn) persons अतिगह्वरभोगात् very deep and dreadful. कुलतन्तुमेकम् the only fibre or thread of the family, the descendant of the family.

XIV.

कृयाणामिनिवेशितः of one whose intentions are good or auspicious, of a well-meaning person. धृतिविश्व-

मासतिन्मेव must have come to or reached your ears
 यथा that कुलाणि tribes भगवतः कमलचनेः of the good, born
 from lotus or of the lotus born god-viv. Brah-
 man. असृतात् मधुमनात् from nectar being churned,
 referring to the churning of the ocean by the
 gods and demons to get nectar. अतिभूताः of very
 numerous ones. एतान्येव the-^e put together. दत्तात्म-
 जाद्वित् the two daughters of दक्ष, Muni and Arista.
 अधिको गुणैः superior in qualities or virtues. आलम्बित
 Indra. द्युष्टिप्रमास increased in night, च, श्री. उपबृद्धिः
 प्रसरतः यस्य. भागः उत्तरेण to the north of the region called
 भारतवर्ष, वर्ष a division. वर्षपर्वतः a mountain range sup-
 posed to separate the various Varshas or divisions
 of the globe from each other:—they are हिमवत्,
 हेमकुट etc. etc., तस्मिन्...तानि protected by his arms (two)
 अवस्थित. placed, established. दुम्बुरुद्वर्तनः of Tumburu
 and others अगमितपरिवारः of him who had a count-
 less host of Gandharvas of his retinue. किञ्च गच्छितेन
 dropped down along with the multitude of the
 rays (of the moon). रजनिस्त-स्तथाग्रेषु with all the
 loveliness of the multitude of the phases of the
 moon. त्रिमुखायाम् charming to the eyes of the three
 worlds. हिमकवर्णा whose complexion was as bright
 as the rays of the moon. प्रणयिनीमकरोन् married or
 took or wife. ससह-जनितः produced by (her) union
 with a person worthy of herself. वि तद्वक्षणा (व. विग-
 तानि = क्षणानि यस्यः) void of any merit or good quality.
 भजेन्-भाभन् the receptacle of thousands of miseries.

समितिम् appears to be object of. प्रविशेत् in verse १८ below, the construction is peculiar. भोगवती name of the city of the snakes in the lower world. सुख्यं very charming or lovely. पञ्चशीर्षा having five heads. मुञ्चति stealing i. e. captivating, fascinating. सक्ताभूत् became fixed or rivetted. दद-रणे. बुद्ध्या अनसू in her mind. भारत O, descendant of Bharata; the tale is told to युधिष्ठिर by बृहदश्व. आमिनी a handsome or noble woman. देवानां लिंगानि the peculiar marks or characteristic features of gods. भूमौ तिष्ठन्नापेक्षस्यापि even in one of these that are sitting on the ground. शपथम् प्रति देवानां submission to the gods. (देवान् प्रति अगणमगम्) प्राप्तकाल as a thing fit for the occasion. यथा by virtue of which, on account of which. (येन). पतित्वं प्रदिशन्तु point out to me as my husband (as that I may choose as my husband). नाभिलामि scil. तम् am not faithless towards him. कुर्वन्तु assume, show. द्योक्त &c. (the gods showed their persons) their characteristic marks as was desired (by her). *

XII.

हृषितलम्बजोहीनान्-हृषितलम्बजस्ते ते रजोहीनाश्च तान् wearing fresh (unfaded) garlands and having no dust स्थितान् नृपुण्ड्रः क्षितिं sitting without touching the ground. छायाद्वितीयः accompanied by, or having shadow (which the gods have not). अस्तुजन् threw, placed, put. वरविनी an excellent woman. एदसे वचने राम् devoted (obedient) to your words (त्ववाह्यानुवर्तिन्) अविद्यन्ति will remain. त्वयि भविष्यामि will be (devoted) to you. प्रत्यक्षम् दर्शनं अहे.

his presence in person at sacrifices. आत्मभवे &c. his presence (being) at the place where Naishadha might desire it. अदोभाक्म् presence of water. लोकनाम्-प्रभान् worlds as bright as himself. आत्मन इव प्रभा येषां तान् वनसम् food and drink, nutriment. स्थिति steady adherence or devotion to. मिथुन a couple, two each. वयसत् as they came. वृष an irregular आर्ष form for वसिष्ठा. बलवृक्ष the destroyer of the demons बल and वृक्ष, viz Indra. आसृक्षिणेः (sacrifices) at which ample gifts were given away. यजमान offering sacrifice.

XIII.

अवहितचेत्सा with an attentive mind, attentively, हारितेन name of an ascetic, तन्नाम &c. it may be (नाम) that I have no knowledge of the birth of Chandra-pida, true it is that &c. पुनः but दुःखं स्थापयामि keep (myself) in misery. विदारनिर्गतः gone out for sport or roaming. उत्तमं कुटुम्बं गृहीत्वा गच्छम् proceeded (started) in the northern direction. अवाशीर्यत इव as it were gave way or dropped नाडिभ्यमेव adj. of आसेन, causing a movement of the organs, i. e. excessively deep and heavy. तदवस्थः—सा अवस्था यस्य being in that state. अमुं क्त dropped, threw down. अवशमपुङ्गवां easily produced or brought on by the fatigues of the journey. उष्य-प्रबोधः being roused from sleep, being awake. अमुन्मोचनीवैः from which it was impossible to be free. कृष्ण dark (in colour as well as in deeds); so are the two adjectives to be interpreted. निरवस्था hope- less (of escape), किं यथा etc. what (do you get) by

making me experience (अनुभवितेन) the pain of captivity? अथ=अदि, अनुगतः of an auspicious look or appearance. अकारुक्षेपक्षमं unable to brook delay, impatient of the lapse of time. अवापि etc. you too possess the attributes of a sentient being *i. e.* you are a living being. मलद्वारतिष्ठानं inhabited by Chandalas, कृतवस्थानः (कृतवस्थानम् वक्तव्यम्). प्रथमे वयसि in the prime of youth. तस्यास्त्वं कथितः you were told to her, information about you was given to her. वन्दे मोक्षे etc. she is at liberty (has full power) to imprison or release you. शुष्कशनिना by dry (*i. e.* unattended with rain water) thunderbolt or lightning. सखिन्न pained, distressed. मंदगुणश्च of little merit, unfortunate. शिरोज्वला श्रवित (the lotus-like feet) worshipped by the crests on the head. श्रिया जातेः being born of Shri the goddess of wealth. भूत्वा having become (having had the good fortune to be born in heaven). मया प्रवेष्टुम् I must enter, so स्थातव्य &c. जन्मदाम birth; being born. प्रथमम् एव just in the first conception (when you were first conceived by Shri). मातुः- the parrot is addressing his mother. अश्रवणमनशः- चरणद्वारे whose lotus-like feet are the refuge of helpless (forlorn) persons अतिगहनभीषणाद् very deep and dreadful. कुलतन्तुमेव the only fibre or thread of the family, the descendant of the family.

XIV.

क शान्तिनिवेदिनः of one whose intentions are good or auspicious of a well meaning person शुचिनिश्चय

मापतिन्मेव must have come to or reached your ears.
 वंशः that कुशानि tribes भगवतः कनक्येनेः of the good, born
 from lotus or of the lotus born god-viv. Brah-
 man. अमृतात् मध्वनात् from nectar being churned,
 referring to the churning of the ocean by the
 gods and demons to get nectar. अतिभूतानां of very
 numerous ones. एतान्येव these put together. दक्षात्म-
 जाद्वितय the two daughters of दक्ष, Muni and Arista-
 अधिको गुणैः superior in qualities or virtues. आखण्डम्
 Indra. उच्यतेप्रभाव increased in might, व. श्री. उपबृंहित-
 प्रभावः यस्य. मारः उत्तम to the north of the region called
 मातृवर्ष, वर्ष a division. वर्षवर्तः a mountain range sup-
 posed to separate the various Varshas or divisions
 of the globe from each other:—they are द्विवर्तु,
 द्विमूर्त etc. etc., तन्मु...तानि protected by his arms (two)
 उपस्थित, placed, established. तुम्बुरुभूतानां of Tumburu
 and others अस्मिन्निवसतः of him who had a count-
 less host of Gandharvas of his retinue. किरण मलितम्
 dropped down along with the multitude of the
 rays (of the moon). रजनिस्त्र-लाव येन with all the
 loveliness of the multitude of the phases of the
 moon. त्रिसुन्दरम् charming to the eyes of the three
 worlds. त्रिसुन्दरम् whose complexion was as bright
 as the rays of the moon. प्रणयिनीमकरोत् married or
 took or wife. सद्गता-अनिता produced by (her) union
 with a person worthy of herself. विरहितगुणः (व. विग-
 तानि रक्षणानि यस्य :) void of any merit or good quality.
 अनेक-आजम् the receptacle of thousands of miseries.

XV.

हेतुम् *n.* a holy place. विद्याभिमानवान् proud of his learning. वादाय for a dispute on any subject. दूराप्स-धूसरे soiled by a long journey. दंष्ट्रकुण्डिकादत्त (व. दड-कुण्डिके हस्तयोः यस्य) carrying a staff and water-pot. विद्याक्षेत्रात् from a seat of learning. पाटलीपुत्रकः an inhabitant of पाटलीपुत्र (Patna). आक्षिप्य having censured or reviled. वादिषुमुक्षयोः of one whose desire is to conquer others in a dispute and of him who is desirous of salvation. दंत he who has tamed his passions. समकुटारः an axe in the shape of tranquillity. यथागतं as he came (back).

XVI. ✕

सुसुक्त untied, joined. वाचार्थप्रतिरस्तये for the right understanding of the meaning of words. ॐ etc. the sense is: my limited talents are not competent to describe the race descended from the sun. तितोर्बुः—तरितुमिच्छुः प्राञ्जल्यन्तेरेण लभ्ये फले in the case of a fruit *i. e.* to get at a fruit. (अथवा) corrects or modifies the former statement; construe thus: पूर्ववृत्तिभिः (by former sages such as Valmiki) कृतवाग्द्वारे to which a passage for my words has been made. अस्मिन् वैशे वज्रसमुत्कार्णे मणौ सुदाम्भ इव गतिरस्ति there is access for me, that is, I shall be able to describe the solar race availing myself of the writings of Valmiki (etc.). सोऽहम् that I, therefore. आजन्म etc. in the first *adj.* आ means from, since, and in the next three, as far as, up to. आकलोदयस्म्यन्ता etc. who were perse

vering, who were lords of the earth as far as the ocean (were sovereign monarchs) and the course of whose chariots was as far as the heavens (who could go up to heaven in chariots.) यथाभाष्यप्रधानां &c. यथा, in all the four adjectives, means according to, adequately to. यथाकालप्रबोधिनां who were awake (vigilant) according to the time. हनुमद्विरम्भः possessed of scanty power of description (having little command over language). अपेक्षाय to do this rash act. तं शुद्धेश्वरर्षीनाल्लभम्. तद्वद्व्यक्तिहेतवः who are the cause that enables persons to distinguish between what is good and what is evil. अपि वा or.

IX XVII.

वितृणां to the Manes or spirits of deceased ancestors. निर्वद् to offer libations to. उच्छ्वसन्नि though breathing. पुस्तता more venerable. खात् than the sky (स.). बहुतरो greater, superior (in point of consuming the body). प्रसवतः scil. नमस्य, of one who is on a journey. यरिष्यतः of one who is about to die. पुत्र आत्मा मनुष्यस्य Cf. आत्मा वै पुत्रनामानि; मृतः dead, as good as dead (useless, inefficacious). इन्द्रवह्नि-शुक्ल the power of enduring the couples of opposite conditions or qualities (such as शुष्क and दुःख and शीत and उष्ण.) निर्वर्तन turning away or abstaining from. सर्वपुत्रैर्वित्तम् wishing well of all. क्षिः well disposed, friendly. मूढत्वम् being puzzled or confused about. धर्मनिष्क्रियता non-performance of Dharma or religious duties. यज्ञानुष्ठे

subject to, under the control of. मिथ्या i. e. अस्ति or आचरति acts falsely or dishonestly towards; or in the case of पितृवर्षेण the duties due to the parents (or manes,) वृत्त moral conduct, character. वृत्तस्तु &c. but one who is dead as regards his character; (one who has lost his character) is really dead.) समाश्रयः.

✓ XVIII.

तत्रैव: while residing in that place. इन्द्रायुध name of the favourite horse of Chandrapida. कदम्बना accidentally. अपूर्वदर्शितया on account of its being a rare sight. आदरात् eagerly. आसम्भ्रान्ति which began to run away through fear caused by the sight of etc. निवृत्तसमुदात् from the camp (of his followers) अतिमग्नः rashness, head-long speed. एकपदमिव as if it were only one step. अञ्जानि distance. मात्रा measuring. मिथुन subj. of आक्षेप. संमुख्यति which appeared in front. निवर्तय having withdrawn or turned back. विवृत्त. stopped. र्हित्वनकारिता doing useless things. एतावन्तो भूमि to so much distance (space). इति विनिर्वाणे सति when this is considered, आत्मेन मे &c. my own soul causes laughter (laughs at me) like another person. कित्वाधना विच्छिन्न by how much distance separated (from me) लङ्घयताम् &c. लङ्घयामि क्षालय गुणमथ लङ्घय एतेषां संतामेन (continuous line) गदने (filled, or crowded with). मर्त्यवर्मा a mortal, human being. उत्तराग to the north of, governs सुवर्णपुर. सोमोन्मेषा the line

of farthest limit. तत्र अतिक्रम्य and beyond it. उपप्रेक्ष्यो-
त्थं having guessed (the way).

XIX.

लोकोत्तराणो *scil.* नगराणो of men of superhuman
powers. रक्ता red (full of affection). उद्धतकंठं whose
teeth have been taken off, deprived of his teeth.
तुल्ये are equal. कलति shakes, totters, swerves (from
the path of rectitude). कुमुदमये arising from (the
contact of) flowers. अस्यचित् goes with उदार &c. विपरीतता
वा or otherwise, (*i. e.* lowness, meanness). शस्त्रविकोपबोधिना
whose sole means of subsistence is the might of
their arms or weapons. शशिना च निशा *scil.* विभाति तृणानि
शय्या better blades of grass for a bed. विद्विषोप्यनुनय
reconcile or make peace even with thy enemies.
मा कृषा-मा कुरु. अकुसलात् from misery or mishap. अकृत्रिम
not artificial or feigned, sincere. इन्द्रिय by the
organs of sense, by passions. उपशमः calmness or
tranquility of mind निर्व्यञ्जिता absence of hypocrisy,
sincerity. सर्वत्राणं the cause of all (ornaments such
as सुज्वलता, शक्यसंयम, उपशम, विनय &c). विकल्बः maimed (he
being अङ्गु, thighless). विषमः not even (*i. e.* seven).

XX.

प्रसंगेन by the occasion or contact of. बहुनामव्यसाराणां-
असाराणामपिबहुनां of many, though wanting in strength.
गुणत्वमापन्नैः when formed (twisted) into a rope. कश्चिद्यति
scil. तस्य-ऋतुणे on that which is not grass (so that it
will not readily take fire). अदनाति bites. वाच्यतां प्राप्नोति
incurs blame or censure. दुःसेन with difficulty scarcely

जाने I believe, I think. विदनी should be thought of or provided for. आत्मना ख्याताः become celebrated of themselves (i. e. by their own merits or exertions). परम higher than, superior to. तृष्णार्कः greater than greed or thirst; so दयापरः-तृष्णायाः परः &c) संवत्सपनात् by frequent going or intercourse. जानीयात् may know or test. ऋणे in the matter of debts. स्वप्ने एव in their own due places. विमर्शयेत् will think. वेगात् with headlong hurry, rashly. मन्ताप repentance. जलविंदुविभक्तेन &c. small drops make a pool. स हेतुः &c. that is the cause of all (acquisition of) learning &c श्रियं वते that is the beauty of. संस्कारः a purificatory rite राजस्य scil. सिंहस्य he becomes the lord of animals by acquiring dominion by means of his powers. अतस्य scil. पथिकायेः (such as a traveller.) आशाशीविषा-आशा आशीविषा (female serpent) इव or (आशा एव आशीविषा) (आशवं विषं अस्याःसा). श्रियदर्शनं the sight (appearance) of one's beloved persons. समानशीलव्यवहारेषु between those whose dispositions and habits are the same. मुक्ताणि pearls, i. e. pearl-like agreeable words. परं विधानं the highest treasure.

SECOND SERIES.

I.

मुक्तोर्वशितैः remaining after being eaten (अंशितं अवशितं), गृह्णी-
तव्य would be bought. उत्पद्यते can be raised. षण्मासिक-
प्रसववशा on account of its giving birth to young ones
every six months. वद्वश a mare. चतुःशास्त्रगृह a house

with a court in the middle and rooms on all sides. **प्राप्तुम्** प्राप्ते कसे क्या तं who will have got her (destined) husband. **अनुचलनयोगे** able to creep (walk on the knees) **अवधारयिष्यामि** shall reflect or ponder over, **व्यग्रतया** being engrossed in or busy with. **ध्यानस्थितेन** lost in reverie. **यस्य** scil. **अनागतवर्ती** कितां करोति who indulges in thoughts about the future, feels cares which have not (yet) come. **पांडुरः** made white or pale (with cares or barley flour).

✓ II.

सुशोपकथाम् offering prayer to or waiting upon the sun. **प्राप्नुयिष्यः** letting the mouse go त स्मृद्धं विना पापं नश्यति **sin** does not stick (to one) except to the (actual) **doer** of the deed (the actual sinner alone is guilty). **जनितः** the generator, the actual father **आश्वत्थात्** **अञ्जु** (quickly) **अथात्** **औन्मोन्मुक्ती** budding into womanhood **lit.** about to reach her womanhood. **विभवाय** to marry her. **तस्मै दक्षितः** was shown to her. **उत्तमं कथं प्रवेष्टमिति** is he deemed by thee best? **क्रियापत्र** are curbed or stopped. **एषा** or **वयं** अहः (i. e. myself) **एषा** ते प्रतिभाति do you approve of this? **प्रेक्ष्युषितवती** &c. with the hair on her body standing on end, her body thrilling (with joy).

✗ III. ✓

यमेति even at the cost of wealth, **चक्रवर्तेन** &c. that is, a wise man places one foot on the ground and stops thinking whether he should place the other or not. **असमीक्ष्य** without properly consider

ing. गुह्यहीनः should win over or attract toward oneself. यथातथ्य truth or reality. वञ्चन् his being deceived. अन्यलक्षितः marked or observed by others. शेषं न कर्तयेत् one should not leave a remainder (of these three things since they grow again if so left). कोटिकान्ता स्वर्गेश्वरे the note of the cuckoo forms her beauty i. e. her most lovely and praiseworthy feature is her sweet warbling. पतिव्रता—पतिव्रत्ये chastity. अविद्या &c. a life without learning is a waste (dreary desert). अविद्यात्र वने—अविद्यासहिते जेदने. सर्वशून्या दरिद्रता poverty is all empty (is a dreary waste in all respects, is an utter blank). श्रुः means the object of reverence or worship (in all the sentences). सर्वत्र everywhere, to every one. लंका scil. लङ्कानाथः सर्वमत्येतर्हि cf. the English phrase " extremes are ever bad. " प्राक्तं ordinary i. e. candid, straightforward. क्षेमकृत् giving happiness. सखी माया a wife like one's self, that is, conforming to one in all respects. वरुणाक्षो स्वल्पसंयुक्तः &c. voracious and (yet content with little, easily falling asleep and (yet) quickly roused (from sleep). अविश्राम without rest, unweariedly. न विदति does not feel. चतुः (used for चत्वारि) these four things. शत्रुः a stranger, an enemy.

√IV.

एकदेशे in a part of the seashore. अत्र समुद्रवेला चरति the sea tide reaches the place (up to this point). का मात्रा समुद्रस्य (lit. what strength can the sea have), of what consideration (account) is the sea. दूषयिष्यति

will do harm to, will injure. पक्षिकोटस्थ of the contemptuous bird (कोट *lit.* worm but here it means contemptuous, because in the latter part of compounds it has the sense of contempt). प्रमाण measure of strength. मत्सुसुकः being rash or ardently desirous. शुक्लपि विजगमन्ते fight even with the strong. शुष्कस्थला नशमि reduce it to dry ground, make it dry. क्षिप्तुपत्राद्विकी holding only a drop. अनिर्वेदः श्रियो मूलम् self-reliance is the root of prosperity. परावृत्तः insulted. परिभवस्थान-अपमानस्थ सं occasion of insult or humiliation. येन so that. वैशतृयं गच्छति will take revenge, will retaliate. देवकार्येण on some business of gods. कियतां should be appointed. त्वद्वाश्रयोन्मत्तेन puffed up with being your abode (seat). युष्मद्व्यपया out of your fear, being afraid of you (*lit.* being ashamed as to what you will say). स्थलतां न नशमि do not reduce him to dry state (do not dry him up). आग्नेयं शरं an arrow presided over by Agni.

X V

अश्वदोविदः conversant with the art of managing horses. ब्रह्मण्यः (ब्रह्मणि साधुः) hospitable or friendly to Brahmans. अश्वोद्दिशोपतिः commanding an अश्वोद्दिशी, an army consisting of 21,870 elephants, 21, 70 chariots, 65,640 horses and 1,09,350 foot. उत्तरीणां of excellent or best woman. अप्रजः childless, without issue. सुसमाहितः with an earnest mind, carefully. उदार handsome. महावशाः goes with समनः. समलंकृत well adorned. पर्शुपक्षत an irregular form for पशुपक्षत.

विद्युःसौदामिनी the two words mean nearly the same thing—forked lightning. वेदानामपि goes with चित्रप्रसादनी. प्रसादस्तु: *scil.* जवाः. तयोः दृष्टः कामोभूत an unseen love sprang up between the two (they conceived love, though they had not seen each other). हुच्छ्रयः कामः. रदोग्रतः being in private, enjoying privacy. परिष्कृत adorned, decorated. मंसवति—मंसयते. रुचिष्णः—विसृष्टः dispersed, flew about. विशिष्टं excellent, pre-eminent.

तद्यथा it is as follows. अभिन्ध्य towards, or in the direction of, the mark. वधेऽर्थी एषात् may be longing for my death. सुर्वर्ष for the sake of my parents. ब्रह्महत्याकृतस्तापः the painful thought of having killed a Brahmana, grief at having committed a Brahmana-murder. समासक्ता are fixed on, or centred in you. ज्ञानपूर्व knowingly, intentionally. व्यावसेत् would run out or dislodge. सेव therefore. उदकं कर्तुं to offer obsequial libations of water. कालं करिष्यसि shall meet your doom, shall reach the fated hour. वैरस्वताः belonging to Yama. पद्मलक्ष्ण having eyes resembling a lotus leaf.

VII.

अबुध्यत awoke. अनुव्रतां obedient. अनपकुते *scil.* मया when I have done you no wrong. शक्यसे शक्नोषि or अर्हसि be pleased to. सम्यक्कर्तुम् to make true, to be true to. नाकाळे &c. the death of mortals is not destined (will not take place at a premature time यत् since or sup

ply तत्र सा before मुहुर्तेनपि. पर्याप्तं (enough of your joking now.) नृशंस्यत् it is cruel that &c. कथं तु अविष्यस्येकः how will you fare alone. शोचिमि शोचामि. मन्थना with grief or sorrow. उत्पतते उल्लिखति rises. आलीयत faints away. अभिराणत् through curse or imprecation. विदति suffers. नो दुःखात्—अस्मावम् rather आवयोः) दुःखत् (may he suffer misery greater than our own). तस्मात् दुःखतरं प्राप्य having suffered misery greater than his. जीवन्-सुजीविकां an instance of a cognate acc. may he live (lead) a life. कुरते female osprey: वासतो screaming, crying out. अम्बाभ्यां अम्बाभ्यामपरिवर्तिनी who accidentally came up to him and was, therefore, within reach (proximity). परिप्लुत wetted or bathed in tears of grief. अनुधावति run for assistance or help.

VIII.

कनकशेखरताम्रलम्बिता leaning on a golden staff. देव्यः the queen. अन्त्यङ्गे, i. e. in the inner apartments. अशनजात eatables. कषाय fragrant. प्रकम्प to the heart's content. शशिनीदलद्विनिता green like a lotus leaf. प्राचीन old, ripe. अमृतायते acts (i. e. tastes) like nectar. आस्तां तावत् let it be aside. वात्सल्येन in its entirety, completely. आगमः acquisition, knowledge. जन्मान्तरादु-स्मरण the remembrance of something learnt in the former birth. छत्रः in a concealed form, *incognito*.

IX.

वैदुर्यविमलोदका, वैदुर्यमिव विमलं उदकं यस्याः सा. सुखानिलः (व) having (accompanied with) agreeable (pleasant) breeze. प्रचुरमन्मथ abounding in love, exciting love. स्वयम्पद proud (of its power of exciting love , or fragrant (with

the odour of flowers &c.) सुमिः मासः the vernal month (वैश). पुष्पप्रपाणि showers of flowers, प्रस्ता flat or level ground. बभ्रुः full of, laden with. चलितस्थानैः whose places are shaken or moved from their seats (in the form of flowers). अनुगोदते is followed (by the bees) with music (humming). शृङ्गशिखरः having their peaks close to one another or furnished with crests or chaplets. (शृङ्गशिखर). पीताम्बरान् (म्) having yellow garments. मदावर्धः exciting or stimulating passion. मद्योदता reeling with passion, staggering with the intoxication of love; कामिनां goes with शोभनवर्धः, विप्रमोदि-क्तमनसः with their minds elated with love, amorous thoughts). यतस्ततः इतस्ततः. सौगन्धिक. पुतः full of white water lilies. जले पद्मशङ्खकेसरैः अभिसंवृता covered over on all sides with pollen dropped down by bees in the water, or पद्मशङ्खकेसरैः may be taken as an adjective qualifying पङ्क्तैः.

✓ X.

तत्परीक्षार्थम् to test him. द्विज- a bird. स्वतस्त्राणार्थी wishing protection from you. संवस्तह्यः with a frightened look. भृशद्विभोजितः deprived of food. बहुन् प्राणास्त्याजिष्यन्ति will make many give up their lives, (will deprive many of their lives). मुख्यत्वे निश्चित्य having determined the relative greatness or smallness, that is, which would be the more or less sinful course to follow. धर्मसुख comfortable to justice or righteousness. स्थिति rule, order of things अपोऽप्युत्था इम equal in

weight to the dove. मांसादत्यल्पिक्यते weighed more than the (quantity of) flesh. अभिचक्ष scil. तस्य देहे. स्व शिक्षासमानौ wishing to test you. अभिमविष्यति will pervade. मृषैव in his very bodily (mortal) form.

XI.

अनेकसंशयोच्छेदि &c. clearing various doubts and showing (or pointing out) even an absent object. शास्त्र knowledge or learning. धनसंपत्तिः abundance of wealth. एकैकमपि even one taken singly. शास्त्राननुष्ठानेन non-acquisition of learning. अजातमृतमूर्खाणां अजातमृतश्च मूर्खश्च तेषां. आयौ अजातश्च मृतश्च; out of three, namely, a son not born, a son dead (after birth) and a foolish son, the first two are better, but not the last, for they cause pain only once, while the last does so at every step. सजातः he is (said to be) born. को वा who possibly ? प्रियश्च a dear person (such as a companion), better. प्रिया च qualifying नार्यां. भावाः events, occurrences. महतामपि even in the case of the great. अजायि is not destined to be. नान्यथा will not be otherwise (will take place). चित्राधिकारः serving as an antidote against the poison of anxiety (चित्र एव विष तद् हंतीति), कार्याश्रमाणां of those who are incapable of doing anything. नाप्नुमर्हति cannot get. देवे scil. किमपि वस्तु निक्षेप्य having overcome, put down, or set aside. आत्मशक्त्या to the utmost of one's power. सिध्यति. scil. कार्यं मूर्तिपद्मः कुण्डले forms out of a lump of clay. प्रतिपद्यते gets (reaps the fruit of his own actions). काकतालीयवत् accidentally, unexpectedly. पुरुषार्थमरेक्षते requires (expects) exertions (to be made for

securing it). पुनर्जन्म कारयितुं to cause their second birth (i. e. to bring them forth into the world as learned men). तत Oh dear one, हीयते becomes inferior, is weakened or diminished. हीनेः--समैः--विशिष्टैः inferior--equal--superior. अद्रव्ये निहिता bestowed (spent) on an unfit object (recipient). व्यापार exertion, effort. पाठ्यते can be taught. कीटः a worm (or, an insignificant person). सुगतः संगत from association with flowers (or good men). शिरः आरोहति mounts the head or stands at the head, उदयगिरिः of the rising (eastern) mountain (Meru) : it goes with संनिर्घर्षेण, हीनवर्णोऽपि दीप्यते even a person of a lowest caste (or though wanting in colours) is enlightened, or illuminated. प्रभवति take their rise, भवतः प्रमाणं your honour is an authority (warrant). rests with you alone &c.

XII.

वाक्यविशारदः skilled in discourse. पथ्य salutary, productive of good results. न बुध्यते do not know. अयुक्तचारः of improper conduct or deeds. चपलः rash, inconsiderate. अपि श्वसा स्वस्ति भवेत् will the evil spirits fare well ? (of course not). अपि रामो न कुर्यात् will not Rama make &c. त्वमीश्वरं प्राप्य having got you for her lord. कामवृत्तिं acting as one likes, self-willed. निरेकुशम् without restraint, free. पापमंजितः of wicked or sinful resolve, or ill-advised. क्षत्रियपांसः a disgrace to the race of Kshatriyas. तीक्ष्ण harsh, cruel. सत्यवादिनं करिष्यामि shall make him true to his word. प्रियकामार्थं to fulfil the

cherished desire (of Kaikeyi). विमहमान् incarnate, embodied देवराजिष्व-शरा एव अर्चयिष्य यस्य ते. सिंहोरुहस्य. सिंहस्य इव उरो यस्य. तदनुपजीवितम् your life will end with it; (i. e. your sight of him). क्षम what is proper or right. ममागम encounter, facing.

XIII.

भुञ्ज name of the uncle of Bhoja. धारा नगर the town called Dhara (capital of king Bhoja.). वैष्णवः a devotee of Vishnu. दाक्षिण्यं liberality. प-तोपि even in the next world. अग्रगल्भस्य not bold (in an assembly &c.) परे greatest. दुःशक्ति having bad minister. चिज...गुणे with excellent new qualities produced from their own charities तथा किमपि राजानः are other kings like them ? पातिनि liable (apt) to fall or decay, perishable. अपातवत् not liable to fall or decay, imperishable. लक्ष one lac (of Rupees or similar coins).

XIV.

मोहमायया--fallen into a swoon. (व. स.) विबोधित was awakened from her swoon. प्रतिपादयिष्यता making to experience or suffer. असह्यवेदनम् full of insufferable agonies. अवधानपरे चकार fixed attentively. प्रलय viz. the swoon. न विवेदन...दर्शनम् did not know him who was totally invisible (being reduced to ashes,) and who was the object of her ungratified eyes. पुरुषा-कृति having the form of a male. धूसर soiled, dusty. समदुःखामिव स्थलीनां (कुवेति) making the forest land, as it were, share equal grief with her. उपमानं an

object of comparison. कर्ण the collection of your
 limbs. त्वद्योनोन्निता whose life solely depended on
 you. विनिकीर्य having left or abandoned. क्षतसेतुं क्वचन
 which has destroyed the cause-way or dam. विद्रुत
 fled, run away. यौक्स्मलितेषु in case of mistakes with
 respect to names. द्युतकेसरद्विदेक्षणानि (ताडनानि) beatings
 with the wreaths. कैतवम् a lie. उपवासदं false words
 intended to please (others.) पश्यीं प्रतिपत्स्ये follow
 your steps, go after you. रज्जोतिमिरावगुंथित
 enveloped in the darkness of night. प्रापयितुं to guide or
 lead to. नाल्पीभः the intoxication caused by wine
 which makes the eyes roll about and the words
 falter. श्रुतं remaining only in name. षष्ठुल
 the dark half of the month (कृष्णपक्ष). दुःखे with pain
 or grief. तनुतां दुःखे मोक्षति will leave off her waning
 form with pain, there being no use of her wax-
 ing in the absence of Cupid. बंधन fastening or
 tying. कल indistinctly sweet. पुंस्कोकिल a male cuckoo.
 पुण्ड्रकं in making the string of the bow, for the
 string &c. अनुरोधिति मां weeps after me, imitates me
 in weeping &c. प्रतिपद्य having obtained. आदिश order
 command. मधुरालाप...पंडिताम् naturally clever in utter-
 ing sounds. अगूहानि (आर्क्षिणानि) embraces. अंतं वम्
 vernal, belonging to the spring. यद्वय viz. चणस्य.
 परिकर्मणि in decoration. विवृषैः स्मृतोसि you are remembered
 that is, called away by gods. पतंगवर्त्मना by the
 way resorted to by a पतंग, that is, burning myself
 on the funeral pile. इदं वचनीयं मे ध्यवस्तिपदं this censure
 viz. that Rati, when without Madana lives, though

even for a moment, has fallen permanently to my lot. अन्तवसाधनं last decoration of the body before it is burnt. अतर्कितं गतिम् to a state which cannot be conceived. कृत्रुतां नयतः making straight, कनोपांलवि-
 लोकितां a sidealong glance or look, etc. क नु ते लब्धः where indeed has he gone. नखल...नीलम् I hope he is not reduced to the condition of his friend (viz. ashes) by the god Shiva whose anger is terrible. दिग्धरिः with arrows tipped with poison or with poisoned arrows. अभ्युपगच्छुं to console. स्तनसंघातम् in such a way as to injure the breasts (by beating). विवृतद्वारमिव as if it has its gates opened, that is, having full scope to vent itself out freely. सुहृदःपश्य किं स्थितम् see to what (miserable) condition' is your friend (Cupid.) reduced. कण्ठो विकीर्णिते is scattered about in small particles. कर्तुम् variegated, chequered. दयित-
 तास्वन्नदिवदम्...सुहृदःकने construe नृणां दयितासु प्रेम अनदस्थितं खलु न सुहृदःकने...अनदस्थितम् चलं unsteady. अमुना जगत् तव धनुषः आज्ञां कारितम् he has made the world obey the orders of your bow. यत्र एव has indeed gone for ever. दशा a wick. धूमिता covered over with smoke. अर्धवैशकम् half murder, partial murder. पतनम् etc. must fall down. उबलगतिकर्षणात् by allowing me to burn myself on the funeral pile of my husband. प्रलीयते is absorbed with etc. प्रतिपन्नम् admitted, acknowledged. शयनम् a bed. विभावसु fire. प्रणिपातांजलि-
 यचितः entreated with folded hands. ज्वलनम् fire. यथा that. उत्सृष्टे feels comfortable or easy इति विद्याव

having done so. परलोचनविधौ in the ceremony after death, during the funeral obsequies. शिवपेः—देहि. शिवचूतम्रः fond of the sprouts of mangoes.

✓ XV.

शौच honesty. भीः beauty. शिशिरभी beauty of the cold season. नष्टतारं the stars in which have disappeared. श्वम् dreary, desolate. पुरः in front of one. जातविनष्टाः formed and dissolved, rising and dissolving (आद्यौजाताः पश्चाद्विनष्टाः). सुकुलं nobly-born. कुलम् happy. वान at will, as much as one likes. परिपूर्णाः full of wealth, rich.

✗ XVI.

संशोधयमानः being advised. वापरोदयः of wicked mischievous prowess. वरं जलं is better to roam. पर्वतदुर्गे through the defiles. (narrow passes) of mountains. कलहानि इव हिमेषु houses (lordly mansions) have their end in strife. यत् that, referring to सः below. अगम्य not deserving to be approached (such as a low caste man &c.). शक्त्यापि one, though powerful वसन्ततर्पणम् when existing inside the wood. छेदये can be trodden or, passed over. गृह्यते is understood. वहति move along, walk on. परेणितज्ञानकलाः having for their fruit the knowledge of the secret (unexpressed) intent of others. वृत्तिचक्रं the wheel (course) of conduct. शक्तिश्चैकन्यत्र लज्जया lowly bent down on account of the absence of strength. लघ्वीयसः very light (used

figuratively also). मतिः fate. प्राग्भ्यस्ते scil. कार्य. म-यः persons of the middle sort. उन्मार्ग goes with गच्छतः going astray. महामायाः समीपगाः ministers. (elephant-drivers) that are near (him). पथमे वयसि in the prime of life. इति मे मतिः it is my belief, I think. उन्मतिमायगत have here both उन्मति and अश्लेषमति two meanings literal and figurative. नीचैः प्रणतानि lowly, or humbly bent down, topping low. वर्तमाने समाने being equal (in both cases). पटोल a very bitter kind of gourd (Mar. कड़ू पडवल). संस्थितस्य placed, thrown, poured on. मुक्ताकारतया राजते shines in the form of a pearl (as a pearl). संपूर्णतायुजैः endowed with plenty. ज्ञेयोज्ञाननिधिः the store (receptacle) of the knowledge of metres. वेलावटे on the border of the sea-coast. अतिरुषा very wrathful. कोर्षस्तिश्वां गुणे; what do brutes care for merits. त्यागः giving away (as charity). अग्नः a means of proper (safe) preservation. अस्त्रिण (the source of) protection. इति as to this, (to suppose that one should contend with a stronger foe). निदर्शन rule. भुक्तिकामः wishing (if he wishes) for his well-being. वेतसवृत्तिः—वेतसस्य इव वृत्तिर्यस्य one who acts like the reed (which bends to the current of a river). अत्र here, this world.

XVII.

वाक्ये न करोति does not act up to (obey) his words. जीर्णत scil. नस्य of one who grows old ज्येष्ठ

सिद्धतासु &c. these lines give some of the proverbial
 impossibilities *cf.* मृत्तुर्णामसि स्नातः खण्ड्यकृतशेखरः । ए
 वध्यासुतो याति शशशृङ्गवन्तुर्वरः ॥ परा very great, supreme.
 यद्वेदोपि construe thus:- यत् अचेतनोपि इनकांतः (sunstone)
 स्थितः पादैः (पादैः also means feet) कृष्टः (सन्) प्रज्वलति
 etc, यत्-यत् since-then. निपतति falls upon, attacks.
 मदमलिनम्पोलभित्तु whose walllike (i. e. broad or excel-
 lent) temples are soiled with rut. तेजसः of heroic
 lustre *cf.* तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते—परार्थघटकाः striving for
 (bringing about) the good of others. उद्यमभूताः
 engaged in efforts, endeavouring. अदिरोधेन not in-
 consistently with, compatibly with. पिपासायां *scil.*
 मत्स्यां when he is thirsty असमंजस indiscreet, foolish.
 सहायकृत a helper, co-adjutor. न वर्षति गजंति *scil.* मेघः
 सुमनसां of flowers and of good-minded persons. वाम.
 दक्षिणपन्नाः is the same towards the left and the right
 (hand) and is the same towards perverse and polite
 (persons). फलामैः with the appearance (burden)
 of fruit. भुरिर्विलंबितः excessively hanging down, han-
 ging down the more. मनोवर्द्धिं दिशति tends to
 (produce) the elevation of dignity (honour). वारयितुं
 शक्यः can be warded off, remedied; or counteracted.
 खल्वन् goes with विधाधन and शक्तिः. फलति takes (shows)
 its effect on. ध्वन *scil.* जीतं and the sea was confi-
 ned (by a bridge built over it). केवल of themselves.
 न शक्येन नुमाव्यते is not made to be felt or experienced
 (is not proved) by an oath. हितं विवृके prompts
 (urges) one to [do] that which is beneficial

[to him]. आनन्दस्येन according to [the size of] the place of resort. आनन्देन—आनन्देन, दास्यते: blinded by the desire of rat (of gifts). गन्धर्वभिः though not requested. स्वयं ह्यश्विनयोः exert themselves, or, of their own accord.

